

भनिषा-भुक्ताइल

— : प्रकाशक : —

म. हीरल कल्याणल-वर्मा.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગૂજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૨૩૭૮ કિંમત

ગ્રંથનામ મનિષ મુકાદ્દમ

વર્ગિક પૃ:૫૨

માનિપા—મુક્તાશ્લ

સંયોજક.

પંડિત શ્રી. દયારામ રત્નસિંહ શર્મા,
કચ્છ, રાહા.

પ્રકાશક.

શ્રીચુતભાઈ હીરજી કલ્યાણજી વર્મા.

સંવત ૧૯૬૭

સન ૧૯૪૦

નોંધાવર અમુદ્ય.

સંયોજકની રબ સિવાય છાપણું કે
છ પા વણું નહિ.

જાહેર ખબર.

અમારા માનવંતા ગ્રાહકોને સુચના આપવામાં આવે છે કે અમારે ત્યાં ફ્રેન્સી લખના કાર્ડ કંઠોત્રીઓ તથા હીંદી, ગુજરાતી, મરાઠી, સંસ્કૃત વગેરે પુસ્તકો છાપી આપવાનું કામ ઘણીજ સસ્તી કીંમતે કરી આપવામાં આવે છે માટે એક વખત પધારી ખાત્રી કરો. એટલે તમારા છાપવાના કામમાં તમે હંમેશના અમારા કાયમી ગ્રાહક બનશો એવી આશા છે.

 ભગવતી પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ,

દાણાબંદર ભરૂચ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ નં. ૯.

 ૩૧૮૨૨

આ પુસ્તક જોશી વેલણ મુલણએ ભગવતી પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ દાણાબંદર ભરૂચ સ્ટ્રીટમાં છાપ્યું અને ડૉ. હીરણ કલ્યાણજી વર્માએ માંડવી દરીયાસ્થાન ગલી, જેઠા ધનજીના માળામાંથી પ્રગટ કર્યું.

ૐ અર્પણ પત્રિકા.

પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા અંતરાત્મા જગત નિયંતા
છદ દેવને નમ્ર પ્રાર્થના કે આપની કૃપાથી
“ મનિષા-મુક્તાફલ ” નું પુસ્તક મુમુક્ષો ભક્તો
વાંચવાનું લાભ લઇ શકે તે શુભ ઇચ્છાથી
આપના ચરણોમાં સપ્રેમ પૂર્વક અર્પણ કરું છું.

લી૦

હરીગુરુ સંતનો કિંકર,

ડા. હીરજી કલ્યાણજીના

સપ્રેમ સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ.

મનિષા-મુકતાફલના પુસ્તક

મલ્લવાનાં સ્થળો:—

- ૧ ઠા. હીરજી કલ્યાણજી વડગાદી દરિયાસ્થાન ગલી
ઠા. જેઠા ધનજીના માળામાં થોથે મજલે મુ'બદ નં. ૩.
- ૨ કોરજી માવજીની ધર્મશાળામાં પુજ્ય સદગુરૂ શ્રી
વિમળાદેવીના આશ્રમમાં નાસીક-પંચવટી.
- ૩ શ્રીમતિ મનિષાદેવી ગંગા લક્ષ્મી ભુવન,
નાસીક-પંચવટી.

મનિષા-મુકતાઈલની અનુક્રમણિકા.

પાનું.

અર્પણ પત્રિકા.

પ્રસ્તાવના.

૧

પ્રકાશકનું નિવેદન.

૨

સદગુરુ શ્રી વિમળાદેવીનું જીવન પરિચય સંક્ષેપમાં.

૫

શેઠ સુંદરજી કલ્યાણજીનો પરિચય.

૭

શ્રીમતી મનિષાદેવીનું જીવન પરિચય.

૧૦

શ્રીમતી મનિષાદેવીની ગુરુ બહેન તરફથી લેખીત ઉદ્દગારો.

૨૧

મનિષા મુક્તાફલની અનુક્રમણિકા.

	પાનું.
મૌકિતિક-પ્રથમ ગુરૂ મહિમા	૧
મૌકિતિક-દ્વિતીય સાધુ પુરૂષોના લક્ષણો.	૩
„ તૃતીય, વૈરાગ્ય.	૫
„ ચતુર્થ, બળ.	૫
„ પંચમ, સ્વભાવ સુધારણા.	૮
„ ષષ્ટમ, સંતોષ.	૧૭
„ સપ્તમ, અપરાધ ક્ષમા યાચના.	૨૦
„ અષ્ટમ, સહનશીલતા.	૨૧
„ નવમ, સમર્થને દોષ નથી.	૨૩
„ દશમ, સદઉપદેશ વચનામૃત.	૨૫
„ એકાદશ, સુબોધ શ્રોત્ર સંગ્રહ.	૩૭
„ દ્વાદશ, નામ સ્મરણ.	૬૮
„ ત્રયોદશ, પૈસાનો પ્રતાપ.	૭૦
„ ચતુર્દશ, મિત્ર મહિમા.	૮૧
„ પંચદશ, મનની વૃત્તિઓ.	૯૬
„ ષોડશ, મહારાજ પુરૂરવા.	૧૦૦
„ સપ્તદશ, વેદાંત વાતોના ફકરા.	૧૦૨
„ અષ્ટાદશ, શુદ્ધ અન્ન કેને કહેવું.	૧૧૦
પ્રભુ બંદના.	૧૨૫
ગુરૂ મહિમા.	૧૨૬
ધૈર્યનો પ્રેમ માણસને ખરેખરો સુખી બનાવે છે.	૧૩૬
તિરસ્કાર	૧૪૧
ગુર્વંટકમ.	છેલ્લું

પ્રસ્તાવના.

ઇશ્વર ભક્તિ એ મનુષ્યના હૃદયની સંજ્ઞાની શક્તિ છે. જેનું હૃદય હંમેશા ભક્તિ રસમાં ડુબેલું રહે છે, તે મનુષ્ય હોવા છતાં પણ દેવલોકનું પવિત્ર સુખ ભોગવે છે.

ભક્તિ સદાય સ્વચ્છ જળની માફક નિર્મળ છે. તે સુખ આપી જીવને વધારનારી છે. ભક્તિવાન મનુષ્યો ઉચ્ચ ગતિને પામે છે, તેમનું હૃદય સદા નિર્મળ રહે છે અને આ અનંત જડ જગતની અનંત શક્તિનો વિકાસ જોઈને પણ તેઓ આનંદ પામી સુખી થાય છે. આ નાશવંત જગતમાં કોઈની સાથે તેની તુલના થઈ શકતી નથી. જે વિશુદ્ધ ભક્તિના અનુભવિ હશે તેનું મહત્વ તે જાણી શકે છે, તેનું તાત્પર્ય શબ્દમાં વ્યક્તરૂપ થઈ શકે તેમ નથી, અગમ્ય છે.

શુણ્ય અને સારગ્રાહી મહાત્મા પુરૂષો ચારે યુગના કરતા આ કલિનાં વધારે વખાણુ કરે છે, કારણ કે સત્ય યુગમાં ધ્યાનથી જે ક્ષણ થાય છે, ત્રેતાયુગમાં યજ્ઞ કરવાથી જે ક્ષણ થાય છે, દ્વાપરમાં પૂજન કરવાથી જે ક્ષણ થાય છે તે ક્ષણ કલ્પયુગમાં માત્ર શ્રીહરિનું કીર્તન કરવાથીજ થાય છે. આ સંસારમાં ભટકતાં પ્રાણીઓને શ્રીહરિનું કીર્તન કરવાથીજ થાય છે. આ સંસારમાં ભટકતાં પ્રાણીઓને શ્રીહરિનાં કીર્તન વિના બીજો કોઈ પણ મોટો લાભ નથી, જે ભગવાનનાં કીર્તન કરવાથી પરમ શાન્તિ મળે છે તથા જન્મ મરણ ટળે છે. સત્યયુગ, ત્રેતાયુગ, દ્વાપરયુગના મનુષ્યો કળિમાં પોતાનો જન્મ થાય એવી ઇચ્છા કરે છે એમ મહિશ્રી વેદવ્યાસજીના શ્રીમદ્ ભાગવતમાં વ્યવેચન છે. મનુષ્ય જન્મ દુર્લભ છે, ઇશ્વર કૃપાથી

તે પ્રાપ્ત થયો તે ઇશ્વરની અનહદ કૃપા જાણી પ્રભુ ભક્તિ પરાયણ થવું એજ મનુષ્યનો કર્તવ્ય છે. પરમાત્મા બહારના આડંબરને જોતા નથી પરંતુ હૃદયનો ભાવ સ્વીકારે છે.

પુસ્તક પ્રકાશક તરફનું નમ્ર નિવેદન.

સુરૂ વાંચક વૃંદ,

જ્ઞાસુઓને વિનંતિ કરવાની કે પૂજ્ય મનિષાદેવીના જીવન ચરિત્રમાં જે લેખો શાસ્ત્ર પ્રમાણે દાખલ કરવામાં આવ્યા છે. તેનો શ્રમ પડિત શ્રી દયારામ રત્નસિંહ શર્માએ લઈ અને શાસ્ત્ર દોહન કરી દાખલ કરેલ છે. તેનો હું ખરા અંતઃકરણથી નમ્રતા પુર્વક આભાર માનું છું, કારણ કે આટલા શાસ્ત્રોનો વાંચન ક્યારે થાય અને તેનું તાત્પર્ય કોણ સમજાવે? અને સુમુક્ષઓને તેનો લાભ એકજ લઘુ પુસ્તકમાં ક્યારે મળે! પુજ્ય મનિષાદેવીનું શુદ્ધ પવિત્ર વર્તણુંક રહેણી કરણી આદિ શુભ લક્ષણો સાત્વિક જીવન જોઈ મારો આત્મા પરમ પ્રસન્ન થાય છે અને સર્વે જ્ઞાસુઓ તેનો લાભ લે એમ મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે.

પૂજ્ય મનિષાદેવીની પ્રભુમય હૃદયની શુભ ભાવના વિશુદ્ધ પ્રેમ-વાળી ભક્તિ હોવાથી અમો સહુને શ્રેય માર્ગમાં સાહેબુત છે, તેના સંગના પ્રતાપથી અમોને પણ અવાર નવાર મહાન પુરૂષોના દર્શન તથા તેમના વચનામૃતોનું શ્રવણનો લાભ મળી શકે છે. કેમકે જેવો સંગ તેવું રંગ લાગે. અમારા જેવા વ્યવહારની ઉપાધી પરાયણ માયામાં રચ્યા પચ્યા રહેલા જો સંત સમાગમમાં શ્રદ્ધા ક્યાંથી હોય. પરંતુ પુજ્ય મનિષાદેવીનો પ્રભુમાં ભજનમય જીવન શુભ દેવી સંસ્કારો અમોને પણ શુભ સન્માર્ગમાં ઉત્તેજન રૂપ છે. પુર્વ જન્મનાં અથાગ પુણ્ય વળે શ્રી સદ્ગુરૂ સ્વરૂપમાં અન્યન્ય પ્રીતિને અડગ

મૃતની સચોટ છાપ પડે છે. નાસીક-પંચવટીમાં વાષિક બે માસ સત્સંગ નિમિત્તે પધારે છે. ત્યારે સ્વધર્મ નિષ્ઠ વયોવૃદ્ધ દક્ષિણી રીટાયર નાસીકના ન્યાયાધીશ સાહેબ શ્રીવિશ્વનાથ કુલકર્ણી તથા સત્વગુણની પ્રત્યક્ષ મુર્તિ સ્વરૂપ વિદ્વાન વર્ય પૂજ્યપાદ સાધ્વીશ્રી વિમળાદેવીશ્રીનાં પૂર્વ આશ્રમના સુપુત્ર કૃપાશંકરભાઈ તથા પ્રભુ પરાયણ પુજ્ય શાંતીદેવી ભગવતી લક્ષ્મીબાઈ વિગેરે ભાઈઓ તથા બેહેનો ભાવિક ભકતો નિત્ય શ્રવણ કીર્તનનો લાભ લેતા તથા મુંબઈથી તથા દેશાવરના બીજા ગામેથી સદ્ભાવોડો આવે છે. શ્રીગુરુમહારાજ ના સ્વ અનુભવ રચિત ‘ભજનમાળા’ના પુસ્તકો તેર ભાગ સુધી પ્રસિદ્ધ છે. તે બેવાથી વિશેષ માહિતી મળશે.

મુજા સજ્જન વૃન્દાને વિનંતિ કે:—

મારી અદ્ય બુદ્ધિના લીધે અનાયાસે શબ્દાર્થોમાં ક્યાં પણ ભૂલ ચુક થઈ હોય તો આપનો બાળક બાણી ક્ષમા કરશે.

આષાઢ સુદ ૧૧ દેવશયની
સંવત ૧૯૯૬ વડગાદી,
દરિયાસ્થાન ગલીમાં,
બેઠા ધનજીનો માળો,
ચોથે મજલે,
મુંબઈ નં. ૩.

લી૦ સેવક,

ડા. હીરજી કલ્યાણજી

ના સચિનય જય સચિદાનંદ.

ગુરુ ભક્ત
મનિયા દેવી

પ્રદક્ષિણ સદગુરુ
વિમળા દેવીશ્રી

ગુરુ ભક્ત ગંગાસ્વરૂપ
મ મી બા ધ

શ્રી પરમાત્મને નમઃ
પુન્યપાઘ બ્રહ્મ નિષ્ઠ સદ્ગુરુ શ્રી વિમાળદેવી
સાથે મારો પરીચયનો દિગ્દર્શન.

શ્રીમતી મનિષાદેવીના પરિચયના લીધે પૂજ્ય સાધવી શ્રી વિમળાદેવીના દર્શન તથા સત્સંગનો લાલ અવાર નવાર મુંબઈ તથા શ્રીપુણ્ય ક્ષેત્ર નાસીક પંચવટીમાં મને મળ્યો છે. મારો ત્યો પ્રત્યે સદલાવ હોવાથી ત્યો પણ મારા પ્રત્યે કૃપા દ્રષ્ટિ રાખતા હતા, જેથી સવંત ૧૯૭૫ આસુ સુદ ૫ નો મુંબઈમાં પૂજ્યદેવીશ્રી પધાર્યા હતા તે વખતે મારું સ્થૂલ શરીર બીમારીમાં હતું અને રૂણાનું બંધન પૂર્ણ થવાની અણી પર હતું ત્યારે પૂજ્ય વીમળાદેવી શ્રીએ મારા પર કૃપા કરી મારી પર્ણકુટીમાં મને પાવન કરવા બંતે પધાર્યા હતાં તે દિવ્યદર્શનનો લાલ મને મળ્યો અને શ્રીમુખેથી બોલ્યા કે હે વત્સ! તું ગભરાઈ માં એમ કહી પોતાનો હસ્તકમલ મારા માથા પર મૂક્યું અને કહ્યું કે! હજી તમે ઘણા શુભ કાર્યો કરશો! અને મારી અંત અવસ્થા વખતે પણ મને તમે મલશો ત્યારે મેં દેવીશ્રીના ચરણમાં શિરવંદન કર્યું ત્યારે મને દિવ્ય જ્યોતિ સ્વરૂપનાં દર્શન થયાં તે પ્રચક્ષ કે સ્વપ્ન! ત્યારે પૂજ્યદેવીશ્રીએ મને ગંગોદક તીર્થ આપ્યું, ત્યારે આરોગ્યતા થઈ અને શાન્તિ થઈ. એ સ્થૂલ શરીરને આરોગ્યતાથી આનંદ થવા લાગ્યું.

શ્રીમતી મનિષાદેવીનો મોટો મામા સ્વર્ગસ્થ મોનજીના નિમિત્તે શ્રીચુત કલ્યાણજી સુંદરજીએ મને શ્રીમદ્ભાગવત પારાયણ કરવા નાસીક-પંચવટીમાં મુંબઈથી આમંત્ર કર્યું, અને કુંવરજી માવજીની ધર્મશાલામાં જ્યાં પુન્ય વિમળાદેવીશ્રીના આશ્રમની બાજુમાં રહેતા હતા. ત્યાં શ્રીમદ્ભાગવત સપ્તાહનો આરંભ કર્યું ત્યાં પુન્ય વિમળા-

દેવીશ્રી તથા સર્વે બેહેનો, ભાઈઓ કથા શ્રવણનો લાભ લેતા હતાં. પુણ્ય વિમળાદેવીશ્રી નિરઅભિમાની હોવાથી જ્યારે હું સપ્તામાં વ્યાસ તરીકે શ્રીશુકદેવના આસન ઉપર (વ્યાસપીઠ) બેઠો હું ત્યારે પુણ્ય વિમળાદેવી મસ્તક નમાવી નમસ્કાર કરતાં હતાં અને પુજન કરતાં પ્રદક્ષિણા કરતાં ત્યારે હું પુણ્યશ્રીને કહેતો કે આપ વયોવૃદ્ધ જ્ઞાનવૃદ્ધ છો અને હું અવસ્થામાં આપથી નાનો છું તેમ આપ સદ્-શુદ્ધ ચતુર્થ આશ્રમમાં છો છતાં આવું નમ્ર શિષ્ટા આચારપણું કરો છો તેથી મને આશ્ચર્ય થાય છે. ત્યારે પુણ્યશ્રી બોલ્યા કે હમણું આપ શુકદેવના આસન પર બેસી ઉપદેશનો કાર્ય કરી રહ્યા છો, અને સાત દિવસની દીક્ષા લીધી છે જેથી શાસ્ત્રાની આજ્ઞા અનુસાર વર્તવું જોઈએ માફ નમન વ્યાસ પીઠને છે અને પદવીને છે અને વ્યાસજી તો ઋક્સસ્વરૂપજી હતાં તેણે તો જનતાની અનહદ સેવા કરી છે. એમ કહેતા અને હૃદયમાં ભાવ સમાધી થાતી જ્યારે શ્રીમદ્ભાગવતના દશમના પૂર્વાર્ધમાં શ્રીકૃષ્ણ લીલાનો વર્ણન આવતો ત્યારે પુણ્યશ્રીના નેત્રોમાંથી ગંગા જમુના નિરમલ નીર વહન થાતું અને વૃત્તિ નિવૃત્તિ થતી શરીર પર દિવ્ય કાંતી શોભતી અને અશ્રુના બંદુઓ મૌકિત પ્રમાણે શોભતાં હતાં તેનો વર્ણવ શબ્દોથી કે લેખથી વ્યક્ત કરવું અશક્ય છે જેથી અસ્તુ.

પુણ્યશ્રીની શરીર પ્રકૃતિ ઠીક ન હોવાથી સંવત ૧૯૮૬ના આષાઢ માસમાં હું ત્યાં થયો હતો અને અંતઃકાળના સમયને દર્શનનો અમુલ્ય લાભ મળ્યો હતો. પુણ્યશ્રીએ મને પુછ્યું કે ! મહારાજ આપ જ્યોતિષશાસ્ત્ર, સ્વરોદય, કાળજ્ઞાન, વિગેરે જાણો છો અને ધણો અનુભવ મળ્યો છે. પરમ હંસ સ્વામી હૃદયાનંદનો અંતઃકાળનો સમય તમોએ સ્વામીશ્રીને દર્શાવ્યો હતો. એમ મેં સાંભળ્યું છે. ત્યારે મનેજ કહો કે આ દ્રશ્ય ખેલ ખતમ થવાની તૈયારીમાં છે કંત્રેવર વ્યાધિ ગૃહસ્થ છે તેમાં આ વખતે સ્થુતને ખીમારી ભરપુર

છે તેમાં મને કાંઈ હર્ષ શોક નથી માટે યથાર્થ જે હોય અને તમોને જોવામાં આવતું હોય તે કહી આપો. ત્યારે મેં કહ્યું કે આપાઠ કૃષ્ણ પક્ષની અગ્રમીનો ઉત્તરાયણ કાલે પુર્ણ થાશે અને આપનાં શિષ્ય વર્ગની પ્રાર્થના છે કે ગુરુ પુર્ણમાની પુજા થાય અને અંતઃકાળ વખતે શ્રી પુણ્ય ગુરુશ્રીના ચર્ણોની સેવાનો લાભ અમોને મળે ત્યારે દેવીશ્રીએ કહ્યું કે ઉત્તરાયણ કાળનો વર્ણવ શ્રીમદ્ભગવત ગીતાજીમાં છે. તેને પણ જાવા દેશું નહિ અને ભકતોની ઇચ્છા પણ પુર્ણ કરીશું ત્યારે મને જે વચન આપેલ હતું કે મારા અંતઃકાળમાં તમો હાજર હશે તે વાત પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવી જેથી શંકા મટી ગઈ. આ ભૌતિક શરીર સંવત ૧૯૮૬ના આપાઠ કૃષ્ણ ૫ બુધવારનો સ્વ સ્વરૂપમાં લીન થયો છે.

આવા કલ્પીકાળમાં સ્મૃતીય વર્ગને જ્ઞાન-ભક્તિ વૈરાગ્યનું સદ્-બોધ આપીને પોતાનું જીવન કૃતાર્થ કરી સુકયા છે. આવી મહાન વ્યક્તિને હું વારંવાર હૃદયપૂર્વક નમન કરું છું હરિ ઐ શાન્તિ.

પંડિત દયારામ રત્નસિંહ શર્મા.

સ્વ. ધર્મપરાયણ, રઘુવંશીય કચ્છ દેશીય લોહાણા
શ્રીયુત ઠા. કલ્યાણજી સુંદરજી સાથે મારો પરિચય.

કચ્છ, માંડવી બંદરમાં અમારા વડીલ બાંધવ પંડિત શ્રી વલ્લભજી રત્નસિંહ શર્મા સાથે સંવત ૧૯૫૮માં વિદ્યાભ્યાસ માટે મારે ત્યાં રહેવાનું થયું હતું. સમુદ્ર કીનારે સતીયુના વાડીમાં શ્રી જાગેશ્વર મહાદેવની સાનિધ્યમાં અમો તથા શ્રીયુત કલ્યાણજી સુંદરજી રહેતા હતા અને શેઠની વખાર કાંઠાવારા નાકા પાસે હતી મલબારથી વહાણોમાં વખારનો માલ આવતો હતો. અમો એકજ વાડામાં રહેતા

જેથી અમારો સમાગમ હંમેશાં થતો હતો. શ્રીમતી મનિષાદેવીના માતાજી ભગવતી મમીબાઈની અવસ્થા કુમાર હતી અને કલ્યાણજીના મોટા પુત્ર મોનજી સુર હોતા પણ ભાવિ બળવાન હતાં. આ ક્ષણિક સંસાર મુકી ચાલી ગયાં. તેનાં ગંગા સ્વરૂપ લક્ષ્મીબાઈ પણ સુસંસ્કારી અને શાસ્ત્ર મર્યાદાપુર્વક વર્તનારા છે. કલ્યાણજીના નાના પુત્ર નારાયણજી તથા હીરજી વેવાર કુશલ અને વેપારી લેનના હોવાથી અને ધર્મશાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે, માતા-પીતાની આજ્ઞા પાળક અને સ્વધર્મ પરાયણ છે. કલ્યાણજીનાં એકજ પુત્રી મમીબાઈ પણ સંસ્કારી જીવ હતા તેમજ પ્રભુનો નિર્માણ પણ એવું હતું કે એકજ પુત્રી તેને પણ એકજ પુત્રી જેવું જન્મ મહાશિવરાત્રીનો થયો હતો અને તે હાલે વર્ષ ૩૪ નાં છે અને તેજ મનિષાદેવી અને મમીબાઈના પતિ પણ જ્યારે મમીબાઈને વર્ષ ૧૭ થયાં ત્યારે દેવલોક ગયા પછી મમીબાઈ પોતાની દીકરી સાથે પોતાના પીતાને ઘેર રહ્યા હતાં. કારણકે મમીબાઈના ત્રણ ભાઈઓ વચ્ચે એકજ બેન હતાં અને મમીબાઈને પણ એકજ પુત્રી થઈ મા દીકરીના શુભ સંસ્કારના લીધે ઘરમાં પણ સૌને સતસંગમાં પ્રીતિ થવા લાગી તેમાં સોનામાં સુગંધ કે પુન્ય સદ્ગુરૂશ્રી વિમળાદેવીના સમાગમથી હૃદયનો વલણ પ્રભુપરાયણ દીન પ્રીતીદીન વૃદ્ધિગત થતો જણાય છે. તે અનુભવી હોય તે જાણી શકે. મનિષાદેવીના માતૃશ્રીને સ્થુલ શરીર પણ સંવત ૧૯૮૯ ભાદ્રવ વિક ૫ સોમવારનાં પ્રાતઃકાળમાં શાન્ત થયો તેમની પણ ગુરૂભક્તિ અન્યન્ય હતી પ્રાણાંતે પણ ગુરૂસ્મરણમાં જેને પ્રીતિ હતી

મનિષાદેવી નાની અવસ્થામાં પ્રભુ પરાયણ રહ્યાં છે અને સદ્ગુરૂની કૃપા મેળવી અને સદ્વર્તન રાખી પ્રભુમાં અંતઃકરણ રાખી અને આત્માનંદ કરી સ્વજાતી વર્ગની બેહેનો સાથે સતસમાગમ સદાચાર કરી રહ્યાં છે તે જોઈ મને વધારે આનંદ થાય છે. આ ઘોર કલ્પિયુ-

ગમાં આવી દેવીઓ સતયુગ વરતાવી રહ્યાં છે. જેમ જેમ તેમના પ્રસંગોમાં આવ્યો તેમ તેમ મને અતિ આનંદ થયો છે, તેમની પ્રભુ પ્રત્યે ભક્તિ શાસ્ત્ર પ્રત્યે આદરભાવ અને પ્રાચીન પ્રણાલીકાનું પાલન જોઈ અને સત્યયુગનો સ્મરણ મને થાય છે. પ્રભુ તેમને ભક્તિ માર્ગમાં અવિચળ શ્રદ્ધા આપે અને પ્રભુ પ્રીતીમાં વધારો કરે અને તેમની રહેણી કરણી જોઈ સ્વજાતી તેનું અનુકરણ કરે એમ હું ઇચ્છું છું.

શીલ, સંતોષ અને સદ્વર્તનથી રહ્યા છે.

મનિષાદેવીની બાલ અવસ્થાથીજ આજ દીવસ પર્યંત તેમનું પવિત્ર જીવન ગાળી રહ્યા છે. આ તો સંક્ષેપમાં સચના દર્શાવું છું. આ કલ્પીયુગમાં સ્વધર્મમાં રહી પ્રભુ ભક્તિ કરવી અતિ કઠીણ કામ છે. પરંતુ દેવી જીવ પર દેવી કૃપા થાય એમ શાસ્ત્રો કહે છે પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના છે કે છેવટ પર્યંત આત્મસ્વરૂપમાં વૃત્તિ રહે અને મનિષા દેવીનું અનુકરણ બેનો કરે.

ઘણા વર્ષો થયા કદ્યાણજી સુદરજ સાથે મારો પરમાર્થી સંગ્રંધ થયો છે તે આજ દીવસ સુધી મંત્રવર કૃપાથી સંતોષ પૂર્વક એવુંજ ચાલે છે ચિરંજીવી નારાયણજીભાઈ ચિરંજીવી હીરજીભાઈના વિવાહ પ્રસંગે તથા ચિરંજીવી આણંદજી નારાયણજીના યજ્ઞોપવિત સંસ્કાર તથા આણંદના વિવાહ સંસ્કાર આદિ માંગલીક શુભ કાર્યો મારા દ્વારા એમના સૌભાગ્યવંતા માતૃશ્રી મીઠાભાઈએ કરાવ્યાં છે અને તેમના સુરૂ પુત્રી મનિષાદેવી પણ વડીલોની પરંપરા પ્રમાણે મારા પ્રત્યે વડીલ તરીકે પૂજ્યભાવથી વર્તે છે તેમના ખાનદાની મર્યાદા અને સરલપણું, સ્વધર્મપણું અપૂર્વ છે. તેવું હંમેશા પ્રભુ રખાવે. પુત્રાં માતા-પીતાની આજ્ઞા પાળે છે અને સ્વધર્મમાં પ્રીતી રાખે છે અને મનિષાદેવી પ્રત્યે પુજ્ય ભાવ ધરાવે છે તેવું રાખે એમ પ્રભુ પાસે મારી વંદના છે. અસ્તુ.

લી.

અષાઢ શુકલ નિરજલા
એકાદશી સં. ૧૯૯૬.
વડગાદી ચોક, દેવકરણ નિવાસ
મુખ્ય નં. ૩.

પંડિતશ્રી દયારામ રત્નસિંહ.

શ્રી પરમાત્મને નમઃ

શ્રીમતી મનિષાદેવીનો સંક્ષેપ જીવન પરિચય.

કચ્છ દેશીય રઘુવંશીય લોહાણા જ્ઞાતિમાં શ્રીમતી મનિષાદેવીનું જન્મ થયું છે. તેમના પિતાનું નામ નારાયણજી નરસિંહ વર્મા અને માતૃશ્રીનું શુભ નામ ભગવતી મમીબાઈ પીતાની એકજ પુત્રીરત્ન અને જેનું નામ શ્રીમતી મનિષાદેવી છે મમીબાઈ પણ પીતાનાં એક કન્યા પરંતુ તેના ત્રણ ભાઈઓ (સ્વર્ગસ્થ મોનજી) ચિરંજીવી નારાયણજી ચિરંજીવી હીરજી કચ્છ માંડવી બંદરમાં પ્રથમ રહેતા હતાં પછી અન્નોદકથી જળલપુર નિવાસ થયું, પુનઃ મુંબઈમાં રહેવાનું થયું છે. શ્રીમતિ મનિષા દેવીના ભગવતી મમીબાઈના માવિત્રશ્રી કલ્યાણજી સુંદરજીને ઘેર વધારે ન્યાં છે જ્યારથી વૈધવ્ય દિશા આવી ત્યારથી ત્યાંજ રહેવાનું થયું છે. મમીબાઈને એકજ પુત્રી જન્મી અને તે દોઢ વર્ષની અવસ્થા થઈ ત્યારે તેના પીતા સ્વર્ગે ગયા હતાં, જેથી શ્રીમતી મનિષાદેવી મોશાળ પક્ષમાં મોટા થયાં જો કે સ્વસુર પક્ષમાં દોઢ વર્ષ ક્ષત ગ્રસ્થાશ્રમ હતો, પતિ તથા સ્વસુર દેવી સંસ્કારી જીવ હોવાથી ઘરમાં અતુકુગતા હતી ભગવતી મમીબાઈએ પણ પુત્રીને દેવ દર્શન યાત્રામાં સાથે રાખીને શિક્ષણ આપતા હતા શ્રીમતી મનિષાદેવીને તેરમે વર્ષે વિવાહ કર્યું હતું. પરંતુ દેવ ઇચ્છા પ્રમાણે થાય છે જેથી ક્ષણિક સુખનો ત્યાગ થયું અને અનંત સુખનો માર્ગ મળ્યું, શ્રીમતિ મનિષાદેવીને પ્રથમ બાલપોથીમાં ભગવતી મમીબાઈએ શ્રી બાલકૃષ્ણની પ્રતિમાં પુજન માટે આપી તથા બૃહત્તરનોત્રનો ગુટકો તથા શ્રીમદ્ભગવત શ્રીમદ્ ભગવત ગીતાજી આદિનો અભ્યાસમાં મન લગાડવામાં આવ્યું. જો કે વ્યવારમાં પ્રથમ

સ્નેહ ત્રુટે તેનો દુઃખ લાગે એ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ સદ્ગુરૂની કૃપાથી દેવી જીવ હોનાં સંસાર ઉપરથી મન ઉપરામ થયો અને શ્રી બાલકૃષ્ણમાં મનથી વૃત્તિઓ લાગી બ્રાહ્મણ મૂર્હત્તમાં વહેલું ઉઠવું અને આદિ ક્રિયા કરી શ્રી બાલકૃષ્ણની પુજન શરૂ કરે તેમાં નિર્મલ જલથી શ્રી ઠાકોરજીને સ્નાન ચંદન અર્ચન વસ્ત્રભૂષણ તુલસીદલ પુષ્પમાંલા તેના ગજરા આદિ શંગાર સજ્જ-મેવા મીસરીના વિવિધ પ્રકારનાં પકવાનો શ્રી ઠાકોરજીને ધરાવા આરતિ કરવી મંત્ર પુષ્પાં-જલ્લી કરવી તેના પાસે સમય સમયના ભજન કરવા. પ્રભુ નામની ધ્વનીઓ કરવી શ્રી ગીતાજીની પાઠ સ્તોત્રોત્તુ પઠન કરવું પ્રેમણા ભક્તિથી શ્રી પ્રભુને પ્રસન્ન કરવા. રાત દીવસ એજ રટણ કરવા લાગ્યા, વેવારિક લેણુ દેણુનો જે સંયોગ હતો તેની અવધિ પુર્ણ થઈને સંસાર ખારો વિષ જેવું લાગ્યું અને પ્રભુ નામ રમરણમાં વૃત્તિ એકાકાર થવા લાગી તપના બળથી પુર્વ જન્મની વાસનાઓ ક્ષીણ થાય છે અને પ્રભુ કૃપાથી સદ્ગુરૂનો મળવાનો સુયોગ બને છે તેજ પ્રમાણે શ્રીમતિ મનિષાદેવોને બન્યું.

બ્રહ્મનિષ્ઠ, બ્રહ્મશોત્રીય પૂજ્ય સદ્ગુરૂ શ્રી વિમળાદેવીનું સમાગમ થયું, અને તેના સમાગમમાં દંડકા અરણ્યમાં પુણ્યક્ષેત્ર નાસીક પંચવટી જનસ્થાન જ્યાં સાધ્વીશ્રીનો આશ્રમ હતું. ત્યાં મા દીકરી ગયા અને ત્યાંથી દેવીશ્રી સાથે શીઝોર ગામમાં ગયા ત્યાં દેવીશ્રીએ તપ કર્યું હતું. યોગ સાધના કરી હતી અને જ્યાં દેવીશ્રીને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયું હતું તે પુણ્ય ભુમિના દર્શન કરાવ્યું અને ભક્તિમાર્ગનું ઘણું પ્રકારનું લાલ અપાવ્યું, તેમના સમાગમથી સત્સંગમાં વધારો થતો આવ્યો ત્યાં પણ શ્રીમતી મનિષાદેવીના ભગવતી માતૃશ્રી મમી-બાઈ ભેગા રહેતા હતાં અને તેમને પણ સંત સમાગમનો અપુર્વ લાલ મળતો હતો. શ્રીમતી મનિષાદેવીના નાના બાપા શ્રીચુત કલ્યાણજી સુંદરજી અવાર નવાર

શ્રી નાસીક-પંચવટી આવી પુત્રીઓની ખખર કાઢતા અને ઉત્તમ રહેણી કરણી જોઈ પ્રસન્ન થાતા હતાં. તેમનાં સ્વર્ગસ્થ મામા મોનજી ચિરંજીવી નારાયણજી, ચિરંજીવી હીરજી પણ શ્રી સાધ્વી વિમળાદેવીને આશ્રમ જોઈ આનંદ પામતા હતાં શ્રીમતી મનિષા દેવીના નાની માં મીઠામાઈ ત્યાં તેમની મામીઓ સ્ત્રી વર્ગ સાથે આવી અને સત્સંગનો લાલ લઈ પૂજ્ય સદ્ગુરુ શ્રી વિમળાદેવીના વચનામૃતનો અને દર્શનનો અપૂર્વ લાલ મેળવ્યું છે.

પૂજ્ય સદ્ગુરુ શ્રી વિમળાદેવીને કંઈ દેશીય સનાતન જનતા ઓળખવા લાગ્યા, અને તેના પરીચય જે જે મુમુક્ષુ આવતાં તેમને અત્યાનંદ થાતું, પૂજ્ય સદ્ગુરુ વિમળાદેવીનો હૃદયોગ અને રાજયોગ, લાવસમાધી, પ્રભુ પ્રેમ અપૂર્વ હતો અને તેમણે ચાર આશ્રમ સાધ્યાં હતાં કારણ કે તેમનાં સ્થુલ શરીરના સ્વામી વિદ્વાન હતાં અને ત્યો પણ ચાર આશ્રમ સાધ્યાં હતાં. પ્રથમ બ્રહ્મચર્ય આશ્રમ પૂર્ણ કરી પછી ગૃહસ્થાશ્રમમાં દાખલ થયાં ત્યારે તેનાથી સુપુત્ર કૃપાશંકરભાઈ ત્યાં પુત્રીશ્રી મુકતાબાઈ એમ બંને બાળકો થયા હતાં પછી ત્રીજો વાનપ્રસ્થ અને છેત્રો સન્યાસ આશ્રમમાં દાખલ થયાં હતાં. સાધ્વીશ્રી વિમળાદેવીનાં સ્થુલ શરીરના સ્વામીની આજ્ઞાથી સન્યાસ આશ્રમ ધારણ કર્યું હતું તેની હકીકત દેવીશ્રીનાં જીવન ચરિત્ર વાંચવાથી ખાત્રી થશે.

શ્રી પુણ્યક્ષેત્ર નાસીક-પંચવટી જનસ્થાન શ્રીગોદાવરી ગંગા પતિતપાવની અધમ ઓધારણી શ્રીશ્યામ શ્રીશ્વેત રામના દર્શન શ્રી કૈલાસપતિ રામેશ્વર (નારૂશંકર) શ્રી શ્રોકપાળેશ્વર, શ્રીસપ્તશૃંગીદેવી શ્રીમદ્રકાણીદેવી શ્રીબાલાજી શ્રીલક્ષ્મીનારાયણ દર્શન અને બાર વર્ષે સિંહસ્થ જૃહસ્પતિમાં લાખો સાધુ-સંતો વૈરાગીઓ ગોદાવરીના ચડાવપર આવે છે એવું દેવભૂમિ સ્થાન શ્રીપૂર્ણપુરુષોત્તમ શ્રીરામચંદ્ર,

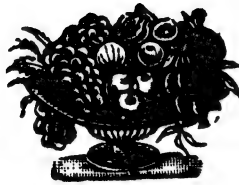
ભગવાનશ્રીએ પવિત્ર ચણેથી પવિત્ર કયું છે અને જ્યાં સ્વર્ગલોકથી દેવો પણ સ્નાન કરવા પધારે છે અને મહાત્માઓના દર્શન તેના મુખની અમૃત વાણીનો શ્રવણ તપો ભૂમિમાં પધારી અનેક જીવોના કલ્યાણ કરે છે ત્યાંજ સદ્ગુરુશ્રી વિમળાદેવીએ પોતાની જીંપડીમાં આશ્રમ ખોલ્યું છે, પુણ્ય સાધ્વીશ્રીનો સ્થુત શરીર વયોવૃદ્ધ તથા જ્ઞાનવૃદ્ધ હતું. પરંતુ સ્વભાવે સ્ત્રી વર્ગને અમુલ્ય લાભ શ્રવણ-પ્રવચનનું મલતું હતું.

પુણ્ય સદ્ગુરુ શ્રી વિમળાદેવી પોતાનાજ આશ્રમમાં રહેતા હતા અને જરૂર પ્રસંગે બહાર પધારતા હતા. મુંબઈમાં ખાસ ભકતોનું આમંત્રણ આવે ત્યારેજ પધારતા હતા નહીંકાં ગણે ભાગે શ્રી નાસીક પંચવટી આશ્રમમાંજ રહેતા હતાં અને કચ્છી પ્રજા પૈકી રઘુવંશીય લોહાણા કોમના સનાતની જનતા એતપોત થઈ ગયા હતાં, હજારો સ્ત્રીઓ તેમના સતસંગનો લાભ લીધો છે અને પ્રત્યેક ભારતિક મુમુક્ષુએ પુણ્ય સદ્ગુરુ શ્રી વિમળાદેવીની પત્રની પ્રતિમાની આકૃતિઓ (ફોટો-મોટા) પોતાના ઘરમાં પધરાવી આપાઠી ગુરુ પુણ્યોમાનો બહુત પુજા કરી ભક્તિ ભાવમાં વધારો કરી આત્માને ત્રપી કરે છે અને જીવને શાંતિ આપે છે.

પુણ્ય ગુરુદેવનાં આશ્રમમાં ભગવતી મમીબાઈએ સપ્તાહ ભાગવત બ્રહ્મભોજન કરાવ્યું હતું, શ્રીમતી મનિષાદેવીએ પણ સપ્તાહ ભાગવત વિગેરે શુભ કાર્યો શ્રી ગુરુના સ્વહસ્તે સાનિધ્યમાં રહી કરાવ્યાં છે. અને ઘણા ભૂદેવોને સપ્તાહ ભાગવતનો લાભ તથા લઘુ રૂદ્રીઓ વિગેરેમાં લાભ અપાવ્યો છે, ખાર માસમાં તેમના આશ્રમમાં ઘણા પ્રાણીઓને અન્નદાન આપવામાં આવ્યું છે. શિષ્ય મંડળને પૂજ્ય-દેવીશ્રી તરફથી અનેક પ્રકારનો સદ્બોધ આપવામાં આવ્યો છે. શ્રી નાસીકના દક્ષિણી અધિકારી સાહેબ પણ પૂજ્ય દેવીશ્રીના દર્શન લાભ તથા તેમની આજ્ઞાનું પાલન કર્યું છે. પૂજ્ય દેવીશ્રીએ કાંઈ-

મઠ, કે મકાન બાંધ્યું નથી તેમજ ધન સંગ્રહ પણ કર્યું નથી. જે શિષ્યો શિષ્ટાચાર પ્રમાણે ભેટ આપે, તેનો વ્યયઆશ્રમમાં થતું હતું. પૂજ્ય દેવીશ્રીનો અંતેષ્ટિ સંસ્કાર પણ ભકતોએ કરી અને તે સ્મરણ ચીન્હ તરીકે પંચવટીમાં સમાધી પણ કરાવી છે, તેનો કોના ઉપર કર-ટેકસ-લાગે કાંઈ પણ નથી તે નાની સમાધીમાં પાઠુકા પૂજન-રૂદ્રીનો પાઠ વિગેરે સુકાર્યો થાય અને ભૂદેવાને વિદ્યામાં ઉત્તેજન મળે, પૂજ્ય દેવીશ્રીનો જ્યારથી સમાગમ થયો ત્યારથી અંતેષ્ટિ સુધીનો લાભ શ્રીમતી મનિષાદેવીને અપૂર્વ મલ્યુ છે. પૂજ્ય દેવીશ્રીએ શ્રીમતી મનિષાદેવીને હૃદયની અનહદ ગણી કૃપા વર્ષાવી છે. પરમ પદમાં પ્રીતી હોવાથી પ્રભુ ભજનનું અભ્યાસ ચાલુ છે. શ્રીમતી મનિષાદેવીએ બહાર આચાર-શિષ્ટાચારથી શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં છે, પરંતુ તેનો અંતઃકરણ તો શુદ્ધ આત્મભાવવાળું છે. તેમની મધુરતા ભરેલી વાણી અને તિતિક્ષા અપુર્વ છે ઇન્દ્રિય નિગ્રહ અને મૌનવૃત્ત વિગેરે પ્રાણાયામના તપોથી સ્થુલ શરીર કુશ કરી નાંખ્યું છે, તેમનો જ્યોતિ સ્વરૂપ અપુર્વ ભાવ સમાધી દિશા સુધી પહોંચ્યું છે. ત્યાં વધારે લાવણું કરતા વરતણું તેમને તે વધારે પ્રીય છે તેમને આઠ પહોર એકાંત પ્રીય છે અને વધારે પ્રપંચની વાતો બીલકુલ ગમતી નથી. તેમને સનાતન ધર્મમાં પ્રીતી છે. પારકી પંચાત પારકા અવશ્યે તે સાંભળવા માગતા નથી અને સત્સંગથી અને મહાત્મઓની કૃપાથી જ્ઞાન ચક્ષુ ખુલી ગયાં છે, તેમના હૃદયના ઉદ્ભાસે પ્રભુને પ્રીય લાગે તેવા છે. તેમના માનસીક પુજા અને પુજ્ય સદ્ગુણમાં પુજ્યભાવ પ્રશંસનીય છે. તેમની સત્યતામાં જ નિષ્ઠા છે. તેમને સંસાર વિષ જેવું લાગે છે. તેમને વસ્ત્રો સાદા પ્રીય છે. તેમને ઢંભ-અભિમાન જોઈતા નથી તેમને છઠ કપટ પ્રીય નથી. તેમને સદ્ગોષ્ઠ શાસ્ત્રો સદાચારી બ્રાહ્મણો શ્રેષ્ઠ સાધુ-સંતો-શ્રેષ્ઠ સાધ્વીઓ અતિ પ્રીય છે તેમને જોઈ હૃર્ષ પામે છે. પોતાને તુચ્છ પ્રાણી સમજે છે. જેટલું તેમનામાં ઓજસ છે તેટલું

તે પ્રગટ કરવા માંગતા નથી જાણુ પ્રસિધ્ધ થવા નારાજ છે જાજ સમુદાયમાં રહેવું તેમને પ્રીય નથી, ઇશ્વર કૃપાથી ભક્તિ ભાવના ગુણો પ્રાપ્ત છે. ગરીબોને જોઈને હૃદય દ્રવીભુત થાય છે, સરલ ચિતે નિષ્કામ ભાવે પરોપકારમાં પ્રીતિ સ્વભાવિક છે. શ્રદ્ધાવાન ભક્તે જ્ઞાન ગુરૂ ભક્તિમાં અટલ શ્રદ્ધા શું કામ કરે છે તે શ્રીમતી મનિષાદેવીમાં પ્રત્યક્ષ દેખાય છે તે અનુભવીઓ સમજી શકે છે વિશ્વાસ અને એક નિષ્ઠાનું ફલ. સજ્જનો તથા પ્રભુ ભક્તો સંત સાધુ બ્રાહ્મણો પ્રત્યે નમ્રતા સહિત પુણ્ય ભાવથી વર્તે, પોતાથી મોટા હોય તેના સાથે સવિનયથી વરતે, સમાનતા વારા સાથે મૈત્રી વિવેકવારી હોય પોતાથી નાના હોય તેના પ્રત્યે કડ્ડણ રાખે, પ્રભુ કૃપાથી પૂર્વના પુન્યએ શુભ લક્ષણો સ્વાભાવિક છે. પ્રાચીન સનાતન ધર્મ પ્રમાણે મર્યાદા પાલન કરવી અને વિવેકથી વર્તવું તે તેમને ઘણું પ્રીય છે. સ્વચ્છંદતા, તોછડાઈપણું તેમને ખીલકુલ ગમતું નથી.

મહાપુરૂષોના દર્શન તથા તેમના વચનામૃતોનો મળેલ લાભની ટુંક યાદી.

શ્રીમતી મનિષાદેવીએ હરિદ્વારમાં સ્વામી શ્રી પૂજ્ય નિરંજનના દર્શન કર્યા હતાં, શાંતિનાથ મહારાજના દર્શન કર્યા હતા તથા વિશુદ્ધાનંદ સ્વામીશ્રી મુંબઈ નર નારાયણ દેવાલય સાનિધ્ય ભક્તિ શિરોમણિ જદવજી મહારાજના દર્શન તથા ભક્તિ રસના પ્રવચનો સાંભળ્યાં છે. કચ્છ. વાંઢાય (ઇશ્વર નગર) વાળા સાધુવર્યાં શ્રી ઇશ્વર રામજીના ધોવારાના મુખ્ય મહંત શ્રી ઉદ્ભવ રામજીના વ્યાખ્યાનો સામુદાયીક મંડળમાં સાંભળ્યા છે, તથા દર્શન સામુદાય સભામાં કર્યાં છે. કચ્છ. કુકમાનાં વયોવૃદ્ધ, જ્ઞાનવૃદ્ધ સાધુવર્યાં શ્રી ગરીબદાસજીના પ્રવચનો સત્સંગ મંડળી સાથે પાંચ વર્ષમાં શ્રી નાસીક-પંચવટીમાં પધારતાં ત્યારે તેના દર્શન તથા પ્રવચનો લાભ મળ્યો છે. વેદાંતશાસ્ત્ર તથા યોગશાસ્ત્ર નિબળાત પૂજ્યપાદશ્રી નથુરામ શર્મા ખીલખાવાળાના દર્શન જ્યારે પૂજ્ય સદગુરૂ શ્રી વિમળાદેવીના આશ્રમમાં પધાર્યા હતાં ત્યારે થયા છે, તથા તેના તરફથી વેદાંતના પુસ્તકો પ્રગટ થયાં છે તેનો વાંચવાનો લાભ મળ્યો છે. શ્રી રામનામ આધાર મંડળની સ્થાપન કરનાર ભક્તરાજ પુલસ્કર વિજય મહારાજના સંગીતમાં ભજનો-રામનામની ધ્વનીઓ ઘણો મળ્યો છે. તેના દર્શનનો લાભ શ્રી નાસીકમાં મળ્યો છે.

શ્રી નાસીક પંચવટી કૈલાસ આશ્રમના જમીણત સ્વામી હૃદયાનંદની ગાદીના મહંત શ્રી મોરલી ધરાનંદ સ્વામીનાં દર્શન તથા પ્રવચન શ્રવણનો લાભ મળ્યો છે. ગોરારામમાં ખીરાજતા પૂજ્ય દંડી

સ્વામી કેશવાનંદ મહારાજના દર્શન તથા શ્રવણ લાભ મળ્યો છે. અમદાવાદના મોક્ષ મંદિરવાળા મહારાજ રામચંદ્ર બટ્ટના દર્શન કર્યા છે. સ્વામી શ્રી પ્રેમપુરીના દર્શન થયાં છે તથા વડોદરાવાળા સ્વામી શ્રી સચ્ચિદાનંદ મહારાજના દર્શન તથા શ્રવણનો લાભ મળ્યો છે. સ્વામી શ્રી પ્રણવાનંદનાં દર્શનનો લાભ કલકત્તામાં મળ્યું છે. કાશીમાં સ્વામી જ્યેન્દ્રપુરીના દર્શનનો લાભ મળ્યો છે. માટુંગાવાળા જમીનજી સ્વામી જ્ઞાનાનંદના દર્શન તથા પ્રવચનનો લાભ મળ્યું છે, કચ્છ દેશજીપુરના પૂજ્ય પંડિત શ્રી હયારામ ખટ્ટાઉ મહોપાધ્યાય મહારાજના દર્શનનો લાભ કાંદેવાડીમાં ખીરાજતા હતાં ત્યારે ત્યાં શ્રી નાસીકમાં સહકુટુંબ ફાગણમાં પયોવૃત ઉદ્યાપન કરવા પધાર્યા હતાં ત્યારે મળ્યું છે, નાસીક-પંચવટીમાં ખીરાજતા છઠ્ઠી ભુમિકાવાળા દક્ષિણી વિશ્વબ્રાહ્મણના દર્શનનો લાભ મળ્યો છે. કચ્છ હમવાના સાધુવર્ય શ્રી દેવા સાહેબના ધોવારાના ગાદીપાત શ્રી મંગલરામનાં દર્શનનો લાભ થયો છે પ્રખર વક્તા સચોટ દાખલા દલીલોથી સમજાવતા સ્વામી શ્રી વિદ્યાનંદ સરસ્વતીના પ્રવચનો તથા દર્શનનો અમુલ્ય લાભ મળ્યો છે. એને આદિ સદ્ગુરુ કૃપાથી અવાર નવાર મહાન પુરૂષોનો સંયોગવસાત લાભ પુણ્ય ક્ષેત્રમાં લઈ રહ્યાં છે. પુણ્ય ગુરુ મહારાજ વિમળાદેવીના કૃપાથી પુણ્ય સાધ્વીઓના દર્શન તથા શ્રવણનો લાભ મળ્યો છે તેનાં ટુંકમાં યાદી.

વૈજનાથમાં આનંદીબાઈ, પુણ્ય સખામહારાજ પુજ્ય ચોગીની રત્નાગીરી માતાજી પુણ્ય ગઢશીશાવાળા કલ્યાણીદેવી પુણ્ય નેત્રાવાળા પંડિતા નાનબાઈ ગુરુ લકત શીવબાલા કચ્છ મંજલમાં ખીરાજતા સાધ્વી મયાજી શ્રી ક્ષેત્ર ત્ર્યંબકેશ્વરમાં ખીરાજતા ગંગાસ્વરૂપ સાધ્વી રામાબાઈ આદિ સુજ્ઞાન દર્શન શ્રવણનો લાભ સંયોગવસાત થયો છે.

યાત્રા પ્રસંગ પ્રથમ.

શ્રીમતી મનિષા દેવીની ૧૬ વર્ષની અવસ્થા હતી ત્યારે સ્વભતી સત્સંગ મંડળી સાથે શ્રીમદ્રીનારાયણ વૃજભૂમિ, શ્રીદ્વારિકા-ખેટ, શ્રી ડાકોરજી વિગેરે યાત્રાઓનો લાભ થયો તેમા જે તીર્થ સ્થળોમાં ભત્તાં ત્યાં સંતપુરૂષોની ખાસ પુછા કરી તેમના દર્શનનો લાભ લેતા હતા. પુર્વના પુણ્ય હોવાથી મહાત્માઓ, બ્રાહ્મણો ઉપર સદ્ભાવના થાય સહેજ સ્વાભાવિક છે, આર્થીક સ્થિતિ વિશેષપણામાં ન હોવા છતાં પણ તેમનો હૃદયભાવ ઉદાર હોતા યથા શકિત સમયાનુસાર શુભ ભાગની તક ભુલતા નથી કેમકે ઇશ્વર કૃપાથી અન્ન વસ્ત્રનો આશ્રય પોતાની સાધારણ વર્તનથી સ્વતંત્ર છે.

યાત્રા પ્રસંગ બીજો.

શ્રી પંઢરપુર વિઠ્ઠલનાથ તેમના સ્વસુર સાથે તથા સૌભાગ્યવતી પાર્વતીબાઈ તથા સતસંગી બેનો શ્રીમતી ભગવતી લક્ષ્મીબાઈ શ્રીમતી ગંગાબહેન શ્રીમતિ ભક્તિબહેન સાથે શ્રી રામેશ્વર, શ્રી જગન્નાથ, વૃજભૂમિ, વેંજનાથ, હરિદ્વાર આદિ * નવદ્વિપ વિગેરે યાત્રાઓમાં ત્યાં પણ સત્સંગનો લાભ મળ્યું છે.

શ્રીમતી મનિષાદેવી તરફથી નીચે લખવા પ્રમાણે પુસ્તકો વિના મુદ્દયથી જીજ્ઞાસુઓને આપવામાં આવ્યા છે.

૧ હૃદય પુખ્યાંજલી, બ્રહ્મનિષ્ઠ પૂજ્ય સદ્ગુરૂશ્રી વિમળાદેવીના સ્મરુર્થિ નકલ (૧૦૦૦) એક હજાર મુમુક્ષુઓને આપવામાં આવ્યાં છે.

૨ સંગીત ગીતા પૂજ્ય સદ્ગુરૂ શ્રી વિમળાદેવી રચીત બીજી આવૃત્તિ પ્રત (૧૦૦૦) એક હજાર પૂજ્ય ભગવતી સ્વર્ગસ્થ

ઐતન્ય મહાપ્રભુ-ગૌરાંગ પ્રભુની જન્મભૂમિ.

ગુરૂ ભક્ત માતૃશ્રી મમીબાઈ સ્મરણાર્થે મુમુક્ષુઓને ભેટ આપવામાં આવ્યાં છે.

૩ ગુરૂ સ્તવનમાળા, નકસો ૨૦૦૦) બે હજાર જીજ્ઞાસુઓને વિના મુદ્દત આપવામાં આવે છે.

શ્રીમતી મનિષાદેવીને અશક્તિની બીમારી.

સંવત ૧૯૯૬ માઘ સુદ ૨-૩ નો હું નાસીક પંચવટી શ્રીયુત શામળલાઈ વાગળ ભેગો તેમનાં ભગવતી માતૃશ્રી નાનબાઈની ઉત્ત ક્રિયાની શાસ્ત્રોક્ત વિધિઅનુસાર વ્યવસ્થા કરવા સારું ગયો હતો. તે પ્રસંગે પૂજ્ય સદ્ગુરૂ શ્રી વિમળાદેવીના આશ્રમમાં શાંતી દેવી પાસે દર્શન કરવા ગયો અને શ્રીમતી મનિષાદેવીના સ્થુલ શરીરને અતિ અશક્તિ હોવાથી તેમના નાનીમા મીઠાબાઈ ત્યાં નારાયણજી ત્યાં હીરજી સપ્તિનક આવેલ હતા તે પણ ત્યાં હાજર હતાં ત્યારે ગયો અને શ્રીમતી મનિષાદેવીને બીમારી અસાધ્ય થવા લાગી. બધે સંબંધીઓ શોકાતુર હતાં અને શોકના અશ્રુ શ્રાવ કરી રહ્યા હતાં, આશ્વા મુકી બેઠા હતા અને મૃત્યુ દેવના પંજામાં સપડેલા હતાં, અને સ્થુલ શરીર તદ્દન અશક્ત હતો ત્યારે વૈદ્યરાજને બોલાવ્યાં તેમણે કહ્યું કે ઉર્ધ્વ વાયુનો પ્રકોપ છે તે ઉર્ધ્વ ગતીમાં જાય છે જેથી એવી સ્થિતિ છે. વૈદ્યરાજને યોગમાર્ગની ખબર હોવાથી એમ કહ્યું જે સ્થુલ શરીર અશક્ત છે તેથી હું ઔષધ આપું છું તેનો ઉપચાર કરો.

પરંતુ શ્રીમતી મનિષાદેવીની ગુરૂ ભક્તિ તથા આત્મભાવ બળવાન હતો જેથી અશક્તિને ગણકારતા નહિ, અને આત્મનિષ્ઠાની કસોટીએ હતા જેથી મરણ સમયનો બીલકુલ ભય હતોજ નહિ અને આનંદ-મય ભાવ અને સદ્બોધના વચનામૃત ચાલુ ઓંકારનો નાદ તેની

ધ્વની અને નિરમલ સ્વભાવની વૃત્તિઓના ભાવ પ્રત્યક્ષ થતાં હતાં અને તે વખત અલૌકિક હતો. દૈવી જીવની મરણ વખતે આવી સ્થિતિ જોઈ મને પરમ આનંદ થતો હતો, પ્રભુ કૃપા પાસે કાંઈ દુર્લભ નથી. સંબંધીઓને ધીરજ આપવી અને પ્રભુમાં વ્રતિ રાખવી, મરણ સમય પ્રભુમય સ્મૃતિ રહેવી કઠણ છે, પરંતુ ગુરૂ કૃપા અને આત્મનિષ્ઠાની ખબર અંત કાલ વખતે પડે છે. શુદ્ધ સંકલ્પ શું કામ કરે છે તેની મને ખાત્રી થઈ છે. ઇશ્વરની ઈચ્છા બળવાન હોવાથી પ્રભુ ભજન માટે આયુષ્ય હોતા સ્થૂલ શરીર સુધારા પર આવી ગયો હતો. જો કે પાંચ વખત શ્વાસ ગતી માટે થયો હતો પરંતુ ઉર્ધ્વ ગતીમાંથી શ્વાસ સ્વસ્થાને આવેલ હતો એમ જોયું અને સંબંધીઓના મુખથી સાંભળ્યું. ત્યારે સંપૂર્ણ વિશ્વાસ આવી ગયો. જે સતસંગ સેવા નિષ્કળ જતી નથી. સદગુરૂ શરણમાં જે યોગનો અભ્યાસ કરેલો હતો તેની પૂર્ણ ખાત્રી થતી હતી. સ્મરણ શક્તિ અલૌકિક હતી. જરાપણ મૃત્યુનો ભય નહતો, અને સ્નેહની ફાંસ અને આશક્તપણું નહતું, મમતાનો છેદન થયું હતું.

પ્રભુ પાસે મારી નમ્રતા પૂર્વક પ્રાર્થના છે કે આ સાત્વીક જીવ પ્રભુમાં રહી શ્રેય માર્ગની ઉન્નતિ કરી છે અને હંમેશાં સન્માર્ગમાં વૃત્તિ રહે એજ મારી અભિલાષા છે. બાલઅવસ્થાથી આટલી મુદત પર્યંત જે સ્થિતિ જોઈ છું તેમાં ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ જોવામાં આવે છે અને તે પ્રભુ ટકાવી રાખે એજ મારી પ્રભુ પાસે વિનંતી છે.

લી૦,

પંડિત દયારામ રત્નસિંહ શર્મા.

શ્રી ગુરુભ્યો નમઃ
શ્રીમતિ મનિષાદેવીની ગુરુ બહેન તરફથી
લેખીત ઉદ્દગારો.

શ્રીમતી મનિષાદેવીનું જીવન વૃતાંત સંક્ષેપથી પ્રસિધ્ધ પ્રભુ પ્રેરણાથી થાય છે.

પૂજ્ય સદ્ગુરુ શ્રી આશ્રિત વ્યક્તિનું જીવન વૃતાંત સંક્ષેપ સ્વયના. કચ્છ, માંડવીના રહેવાસી રઘુવંશીય લોહાણા ઠા. નારાયણજી નર-સિંહની પુત્રી બચુબાઈ (શ્રીમતી મનિષાદેવી)ની અવસ્થા દોઢ વર્ષની થવા આવીને તેમના પિતાશ્રી સ્વર્ગસ્થ થયાં. ત્યારબાદ એમના મોસાળ જે કલ્યાણજી સુંદરજી તેમના પુત્રો ત્રણ તેમાં મોટા પુત્ર મોનજી દેવગોઠ પામ્યા બાદ ચિરંજીવી પુત્ર નારાયણજીભાઈ ચીરંજીવી પુત્ર હીરજીભાઈ તેમના ઘેર એમના માતૃશ્રી મમીબાઈ પોતાને માવીત્રે રહ્યાં કેમકે તેમની પુત્રી એક મમીબાઈ હતાં ત્યોનો કુટુંબ દૈવી-બુદ્ધિનો હોવાથી લકિતમાર્ગનાં સંસ્કારો રહેતા હતા જેથી એમના માતૃશ્રી મમીબાઈ પ્રભુ માર્ગના જણાસુ હતા ત્યારે અન્નોદક્ષી સૌ જળલપુર રહેતા હતા. બચુબાઈ (શ્રીમતી મનિષાદેવી)એ ત્રણ હિંદી ભાષાના પુસ્તકોનો અભ્યાસ કર્યો હતો. એક પુસ્તક ગુજરાતી બચુબાઈ બાળ અવસ્થામાં હતાં ત્યારે પણ લકિતમાર્ગના શુભ સંસ્કારોના અંકુર હૃદયમાં હતાં. અને તેર વર્ષની અવસ્થામાં એમના નાનીમા મીઠાબાઈ જળલપુરમાં સંત સાધુઓને ભોજન સામગ્રી આપવા જાય ત્યારે બચુબાઈને પણ સાથે તેડી જાય ત્યારે બચુબાઈ સાધુઓ પાસે જે પ્રભુની મૂર્તિ હોય તેના દર્શન કરે અને માર્ગણી

કરે કે મને પણ એવી શ્રી બાળ કૃષ્ણની મર્તી અપાવો તો હું પણ પ્રભુની પૂજા કરું ત્યારે બચુબાઈના નાનીમા મીઠાબાઈ કહે કે હજી તને વ્યવહાર કરવું છે. હમણા પુજા અર્ચન કેમ થાય? ઘરમાં જે શ્રી સત્યનારાયણ દેવની પુજા અર્ચન કરો છો તે પણ પ્રભુ છે એમ કહી બચુબાઈને સમજાવી ઘેર તેડી આવતા પણ પ્રભુમાં પ્રેમ તેના દર્શન નો ભાવ પ્રથમથીજ હતો તે વખતે બચુબાઈના સગપણની વાતો ચાલતી હતી ત્યારે મીઠામાએ એક ભુદેવ જે અનુષ્ઠાની ત્યા જ્યોતિષ શાસ્ત્ર તથા સામુદ્રીક શાસ્ત્રનો જ્ઞાતા હતો તેને હસ્તરેખા બતાવી જોતાં ભુદેવે કહ્યું કે બચુબાઈને સંસારીક સુખ અલપ છે પરંતુ પ્રભુ પરાયણ અને ભક્તિમાર્ગમાં વધારે સુખ થાશે અને રોટલે દુઃખી થાશે નહિ. એ સાંભળી મીઠામાને ચિંતા પેડી પણ તેનો ચિંતવન મુકી દીધું કે જે ભાવિમાં હશે તેમ થાશે, કચ્છ કોટડી માદેવપુરીના રહેવાસી ઠા. શામજી લાલજી જે મુંબઈમાં રહેતા હતા તેના પુત્ર ચિરંજીવી એકજ હતા અને તેનું નામ વેલજી હતું અને તે પણ દેવી જીવ હતા તેના સાથે બચુબાઈનો લગન થયું અને અવસ્થા વર્ષ ૩૨ની હતી ત્યો ત્રીજી વારના તેમના લગન હતાં અને તેનું સ્વભાવ ઉદાર હતું તેમના સાથે અને ઘરમાં પણ અનુકુળતા હતી પરંતુ રણાનું બંધન પુણ્ય થતાં ઇશ્વર ઇચ્છાથી દોઢ વર્ષમાં પતિ સ્વર્ગવાસી થયાં હતાં ત્યો જગલપુર પંદર દિવસ માટે ગયાં હતાં કારણ કે ત્યાં બચુબાઈના માવિત્ર કચ્છાણજી સુંદરજી રહેતાં હતાં ત્યાં હૈવ ઇચ્છાથી તાવની ખીમારીનો નીમીત્ત થયો. આપઘો પચાર-કાકટર-વૈદ્ય વિગેરે ઉપચારો કર્યા પણ ભાવી આગળ કોનું ચાલતું નથી તેમજ ત્રુટીની બુટી ન હોવાથી ત્યાંજ રામ શરણ પામ્યાં. બચુબાઈ તથા તેમનો સસરો મુંબઈમાં હતાં અને તેમની અવસ્થા વર્ષ ૮૦ ની હતી અને બચુબાઈને વૈદ્યજ્ઞ દિશા થઈ તેમનો હૃદય પ્રભુ ભજન માટે ઇચ્છા ધરાવા લાગ્યા. કુદરતની ગતી પાસે સૌ નિરઉપાય થવા લાગ્યા બચુબાઈ નાની વયના એકજ પુત્રી હોતાં.

માલીત્ર પક્ષ તથા મોસાળ પક્ષ તથા સ્વસુર પક્ષમાં વ્યવહારીક કારણથી બધાને ગણે આઘાત થયે હતો. સસરાના અનુમતીથી પતિના આત્મ કલ્યાણ અર્થે શ્રી મદ્ ભાગવત સપ્તાહ આદિ શુભ કાર્યો તુરત કર્યા હતાં.

પુર્વના બહુજ પુણ્ય હતાં જેથી સંબંધીઓનો સાહેતાથી પ્રભુ ભજનમાં અનુમતી થવા લાગી.

દૈવી જીવના શુભ માર્ગના સંસ્કાર હોવાથી પ્રભુ માર્ગમાં બધે જીવોના પૂર્વના પ્રારબ્ધ સંસ્કાર સરખા હોતા નથી. કોઈને ઘણા પ્રતિબંધનાં વિઘ્નો નડે છે, અને કોઈને શ્રેય માર્ગમાં પ્રભુ દયાથી સાનુકુલ સંયોગો મલી શકે છે જેથી બચુબાઈના સાસરે કહ્યું કે ઘરમાં ખેસી પ્રભુ ભજન કરે અને બચુબાઈ પણ વડીલ સસરાને પૂજ્ય તીર્થ સ્વરૂપ સમજીને સેવા કરતા બાકીનો સમય પ્રભુ ભજનમાં જતો સાધારણ જપ, તપ, વ્રત, દાન આદિ પ્રભુ ઇચ્છાથી કરતા. તે સમય બચુબાઈના માતાજી મમીબાઈએ શ્રી બાલકૃષ્ણની મૂર્તિ તથા બૃહતસ્ત્રોતો ગુટકો શ્રીમદ્ ભાગવત, શ્રીમદ્ ગીતાજી આદિનો અભ્યાસ ચાલુ રાખ્યો હતો અને બચુબાઈની અવસ્થા વર્ષ ૧૬ ની હતી ત્યારે શ્રી બદ્રોનારાયણ આદિ યાત્રાનો પ્રસંગ બન્યો, પૂજ્ય પોતાના સસરાની અનુમતી હોવાથી અને સારો સંઘ સંબંધી વર્ગ તથા પાડોશી વર્ગ જતા હતા, તેના સાથે બચુબાઈને તેમના સસરાએ મોકલી હતી.

બચુબાઈએ કીધું કે તમે તીર્થરૂપ છો તેને મુકી કેમ જઈ પરંતુ સસરાનું આત આગ્રહ હોવાથી બચુબાઈને યાત્રાએ જવું પડ્યું હતું. બચુબાઈનો સસરો બચુબાઈને પ્રભુ માર્ગમાં સાહેલુત હતા. બચુબાઈની શારીરીક પ્રકૃતિ અનુકુળ હોવાથી તે પગે ચાલી યાત્રાએ ગયા હતા આજીબાજીના પવિત્ર સ્થળો તથા વૃજ ભૂમિ આદિ તીર્થોમાં સંત મહાત્માના દર્શન થતાં અને સમય અનુસાર

સતસંગનો પણ લાભ મળતો. આનંદના દિવસોને જાતાં શું વાર લાગે. યાત્રાનો અવધી પુર્યું થતાં પાછા ઘેર આવ્યાં. પરંતુ પુર્વના અથાગ પુણ્ય ઉદય થવાથી પુન્ય પાઘ સાખી શ્રી વિમળાદેવી શ્રી મુંબઈ પધાર્યાના સમાચાર સાંભળ્યા અને પ્રથમ પુન્યપાઘ વિમળાદેવીનો સમાગમ મને થયો હતો તેના અનુભવની વાતો મેં શ્રીમતી બચુબાઈ પાસે કરી હતી જેથી બચુબાઈ સમુદ્ધ સાથે દેવી શ્રીના દર્શન કરવા ગયાં પરંતુ બચુબાઈના હૃદયમાં દર્શન વટે શુદ્ધ ભાવની અલૌકિકતા પ્રગટી હા ! હા ! બ્રહ્મસ્વરૂપ ઇશ્વર અવતારી મહાન ભગ્ય દિવ્યમૂર્તિ અપરોક્ષ અનુભવ વિજ્ઞાતા સ્વજાતી સંગ આત્મનિષ્ઠ એને આદિ અનેક સદ્ગુણ કૃત જાણી પુર્વના શુભ માર્ગના અદ્રષ્ટ સંસ્કારો ત્યોશ્રીના નાથજી તંના હોઈ એના એવું એના હૃદયમાં જે ભાસ થયો તે તેનું હૃદય જાણે તેનું બાળવયનું વૈરાગ્ય તથા વિધવાપણું અને પ્રભુ માટે તાલાવેલી બુદ્ધિમાં વિવેકવાળી શ્રદ્ધા, ઉત્સાહ ને નિર્મળ સ્વભાવ કોમળ હૃદયમાં અતિ જ્ઞાસા જખનાવાળી જોઈ પરમ કૃપાળુ પૂન્યશ્રી કંઈપણ દ્રષ્ટિ કરી ટુંકમાં બચુબાઈની જીવન વ્યવસ્થા પુછી તેના હૃદયનો શુભ હેતુ જાણી દીક્ષા શુભ શિક્ષણ સાધનક્રમ બતાવ્યો હાસ: હવે શાંતી પ્રદ નિરભય સુરક્ષિત શરણ પ્રાપ્ત થયો. ભવસાગરમાં ઘુડતાની બાહ્ય ગ્રહણ કરવા કર્ણુધાર શ્રોત્રીય બ્રહ્મનિષ્ઠ પરમ પુન્ય શ્રી સદ્ગુરૂ વર્યાના આશ્રિત થયાં અને ત્યોના માતૃશ્રી મમીબાઈ પણ તે સમયમાં પુન્યશ્રીના આશ્રિત થયાં, પુન્યશ્રી જેટલી મુદત મુંબઈમાં બીરાજતા હતાં ત્યારે તેના સાનિધ્યમાં સતસંગ સેવાનો લાભ ગણી નિવૃત્તિથી લઈ શકતા. કેમકે ઘરમાં પ્રતિબંધનની પ્રવૃત્તિ હતી નહિ પુન્ય દેવીશ્રી જ્યારે શ્રી નાસીક પધાર્યાં ત્યારે બચુબાઈને વિરહ અવસ્થાનો આઘાત થયો તથા અશ્વધારા થઈ કોરો કાગળ હોવાથી પ્રથમ પ્રીતિના કારણે સુકોમળ હૃદયમાં અતિ આઘાત થયો. પોતાના જીવનમાં શ્રી ગુરૂનો એકજ અવલંબન અંતરનો હતો અને શ્રી ગુરૂના અતિ અનુગ્રહ

પાત્ર થયાં હતા. તે ગુરૂ શિષ્યના અરસપરસના વર્તનથી જાણી શકાતું હતું અને સદ્ ઉપદેશના વચનામૃતના પત્રો વાતસલ ભાવથી અવાર નવાર આવતા તેમાં જગૃતિનો યોગ આવતું હતું. તેમના સસરાની વિકૃલનાથ યાત્રા જાવાની ઉત્કંઠા થવાથી સાથે બચુબાઈને પણ તેડી ગયા હતાં. ત્યાં શ્રી વિકૃલ નાથજીના દર્શન તથા ચંદ્રભાગમાં સ્નાના આદિ શુભ કાર્યો કર્યા હતાં, તે જાણે પુણ્ય ભૂમિમાં પ્રભુ પાસે રજા લેવા ગયા હોય ને તે પ્રમાણે શ્રાવણ માસ શ્રી કૃષ્ણની જન્મઅષ્ટમીના રાત્રે ચાર વાગે બચુબાઈને સાસરે કીધું કે હમણાં વડગાદી પર શ્રી દ્વારિકાનાથજીના મંગળાના દર્શન થાય છે તે માળામાંથી બાઈઓ જાય છે, તેના ભેગા જાઓ. બચુબાઈએ સસરાનો અંત કાલ સમય જોઈ શ્રીમદ્ ભગવત ગીતા આદિ પંચ રત્નોની પાઠ કરી અને શ્રી તુલસીદલ શ્રી ગંગાજી સસરાને આપ્યું અને બચુબાઈએ કીધું કે મારો જીવન આધાર પ્રભુ છે, અને તમે પણ પ્રભુમાં ચિંતવન કર્યું છે અને કરો તે પ્રાતઃકાળમાં સાત વાગે શ્રી વિકૃલ સ્વરૂપમાં સદાને માટે વિરાગ્યા. પંદર દિવસની તાવ વિગેરેની બીમારી હતી. સસરાની અનુમતી હતી તે મુજબ શ્રીમદ્ ભાગવત સપ્તાહ વિગેરે પુણ્ય કાર્યો યથાયોગ્ય કરાવવામાં આવ્યા હતા. યત્કીંચીત સસુરપક્ષ તો તે પ્રભુ ઇચ્છાથી લેણદેણનો સંબંધ પૂર્ણ થયો. બસ હવે તો બચુબાઈને તિમ્મ ઇચ્છા એજ થઈ કે શ્રી ગુરૂદેવના સાનિધ્યમાં રહેવું અને ઉપદેશ તથા સત સંગનો સેવાનો લાભ ખનતા પ્રયત્ને લેવું, અને શ્રી ગુરૂદેવથી વિખુટા નજ રહેવું એજ ઇચ્છાની ઉત્કંઠાજ અભિલાષા હતી પરંતુ શ્રી સદ્ગુરૂ સમાગમ અને ભકિતમાર્ગ દુર્લભ છે. એમ પરંપરા સૌ સજ્જનોના ઉદ્દગાર સાંભળ્યાં છે.

શાસ્ત્રોમાં પણ પ્રમાણ છે, પ્રભુ પદને પામવું એ ખેલ ખાંડાધાર છે. તે શબ્દોનું અનુભવનો સમય બચુબાઈને આરંભ થયો. શ્રી નાસીક પંચવટીમાં શ્રી ગુરૂદેવના સાનિધ્યમાં રહેવાને મા દીકરીને અતિ

હૃદયની ખેંચ હતી પરંતુ અન્ય સંબંધી વર્ગની તેમાં અનુમતી ન હતી જેથી પ્રતિકુળતાના સંયોગોની કસોટી ચાલુ થઈ. પ્રભુ ભક્તિમાં વિઘ્નો આવે તે તો ભક્તોનાં ભુષણ છે. એમ સમજીને ધીરજ રાખતાં છતાં અંતરમાં આર્ત પ્રાર્થના પ્રભુ પ્રત્યે કરતા કારણ કે જીવનમાં એકજ પ્રકારનું સ્થાયી પ્રસંગ રહેતો નથી સંબંધી વર્ગનો સંકેત એજ કે ઘરમાં બેસીને પ્રભુનો ભજન કરે. તેમાં અમો ખુશી છીએ પણ બહારગામ એકલા બહુ નહિ. જીવન કાળમાં જુદા જુદા સમયમાં જે અનુકૂળ પ્રતિકુલતાના સંયોગો તથા વિયોગોમાં જે હૃદયમાં પરિવર્તન થયો હોય તેમાં શું અનુભવ્યું હશે તે તો તેમનું હૃદય જ જાણે. પરંતુ આ તો સંક્ષેપ્ત દિગ્દર્શન છે. અને હૃદયમાં શું થતું હશે તે તો પ્રભુ અંતરાત્મા જાણે અસ્તુ.

પુન્યશ્રીના ભાવિક શિષ્ય વર્ગો મુંબઈમાં હતાં જેથી અવાર નવાર પુન્યશ્રી મુંબઈ પધારતા હતા. નિરુપૃહી, કૃપા સિંધુ, મહા-સ્થિત પ્રજ્ઞ યોગીવર્ય શ્રેય માર્ગના હિતેચ્છુ નિરહેતુ લાગણીથી આધ્યાત્મીક સદ્ગુણદેશની જાગૃતિ આપતાં તેમના માતૃશ્રી પુન્ય-શ્રીનું શરણ ઇષ્ટ દેવમાની હૃદયપુર્વક સ્વીકાર્યું હતું જેથી ગુરુ સમાગમમાં ત્યાંને ગણી સાહેતા હતી.

સંબંધી વર્ગનો વિચાર એક સ્થાઈ રૂપમાં ન રહ્યું પરંતુ મા દીકરીનો એજ આરૂઢ વિચાર કે જવું તો શ્રી ગુરુદેવના સાનિધ્યમાં અને અન્ય ઠેકાણે આવ્યા જવાની રૂચી નહતી.

બચુબાઈના માતૃશ્રી મમીબાઈ બીમાર થયાં. સંબંધી વર્ગમાં પ્રભુએ પ્રેરણા કરીને કહ્યું કે તમે બને મા દીકરી ખુશીથી તમારા ગુરુ દેવ પાસે જાઓ પરંતુ ચાર-છ માસ મુદતે પાછા આવી જાઓ.

અચુબાઇએ પોતાના જીવનમાં શ્રી સદ્ગુરૂનો સમાગમ અતિ પ્રીય પાણું માન્યું છે તેની સાનુકુળતાનો પ્રસંગ આવ્યાથી શું આનંદ થયો હશે આહા ! તે તેનુંજ હૃદય જાણે. શબ્દરૂપમાં વ્યક્ત ન થવાથી અન્યન્ય ગુરૂભક્તો અનુભવિ હશે તે જાણે. અને પૂજ્ય શ્રીની પણ એજ આજ્ઞા હતી કે સંબંધીઓ રાજાપુશીથી રજા આપે ત્યારેજ પુશીથી આવવું પછી અવાર નવાર શ્રી નાસીક જઈ શ્રી ગુરૂદેવ પાસે સાનિધ્ય લાભ મેળવી શકતા. મા દીકરીની અન્યન્ય ગુરૂ પ્રત્યે પ્રીતીને શ્રદ્ધાની ટેક જોઈને તેમના સંબંધી વર્ગની પૂજ્ય શ્રી પ્રત્યે શ્રદ્ધા થઈ અને મુખમાં અચુબાઇની ઝુંપડીમાં દેવીશ્રી પધાર્યા. મોક્ષદાતાગુરૂ પધાર્યાથી અચુબાઇનું હૃદય *અબટ સાત્વીક ભાવ થતું અને પૂજ્ય શ્રીનો પણ અંતરનો હાર્દીક વિચાર હતો કે આ હૃદયમાં જે શુભ માર્ગના સદ્ગુરૂદેશ આદિ હશે તે દીપી નીકલશે. પુર્વના પુણ્ય ઉદય થવાથી અને ગુરૂદેવની અનહદ કૃપાથી પછી મા દીકરીનું શ્રી નાસીક પંચવટીમાં પુજ્યશ્રી સાનિધ્યમાં રહેવાનું યોગ બન્યું.

આત્મ સ્વરૂપમાં નિમગ્ન ચંદ્રમાની જેમ શિતલ સ્વભાવવાળા સૂર્યના જેમ પ્રકાશ હૃદયવાળા સમુદ્ર જેવા ગંભીરતાવાળા, લક્ષ્મીતિમાં અનુસંધાનવાળા, મુમુક્ષુજનના મોક્ષના માર્ગદર્શક સત્ય વક્તા, સત્વગુણી, સંયમી એવા મહાન ઉન્નત આત્મા મહાન પુરૂષોનો અવતીર્ણ પરહીત કારણજ હોય છે. શ્રી સદ્ગુરૂના સાનિધ્યમાં રહી શ્રવણ, ભજન, સેવાનો અનેક પ્રકારે અમુલ્ય લાભ નિત્ય નવીન

* સ્તંભઃ સ્વદોડય રોમાંચઃ સ્વર મંગોડય વેપથુઃ ।

વૈવર્ણ્ય મશ્ન પ્રભય મિત્વટૌ સાન્ત્વિકા મતાઃ ॥ ॥

* અર્થઃ—દુર્લ્ભો ભરાઈ આવવો, પ્રસ્વેદ થવો, વર્ણોચ્ચારનો ભંગ થવો, કંપવું, નિસ્તેજતપાણું થવું તથા અશ્રુનો પ્રવાહ ચાલવો, આ આઠ સાત્વિક કહેવાય છે.

અલૌકિક આનંદમાં જીવન વ્યતીત કરતા અને શ્રી ગુરૂ દેવની આજ્ઞાથી શ્રીમતિ મનિષાદેવીએ છ માસ નીમક ન ખાધું. રવીવારના નિરજળા અપવાસ, બે માસ પયપાન કર્યું, ચાર માસ અખંડ મૌનવ્રત સાથે સાત્વીક એક વખત ભોજન. ખારમાસ મિષ્ટાન વર્જીત, સ્વપાકી ભોજનનો ક્રમ હતો એને આદિ કઠણ પ્રતિજ્ઞાઓ જે ગુરૂ મહારાજની થાતી તે ખુશીથી પાળતા હતાં. શ્રીમતી મનિષાદેવીનું સાત્વીક અહાર, સાધા સ્વદેશી વસ્ત્રો, સાત્વીક જીવે સાથે સંસર્ગ, રૂદેવની આજ્ઞા મુજબ સાધન ક્રમનો અભ્યાસ કરાવતા, પંચીકરણ, વિચારસાગર, પ્રશ્નોત્તરમાળા, ઇત્યાદિ ભક્તિ માર્ગદર્શક પુસ્તકોનું અવલોકન કરાવતા, વિશુદ્ધ પ્રેમ ભક્તિમાં વૃત્તિભાવમય થવાથી શ્રવણ ભજનમાં નેત્રોમાં અશ્રુધારા વહેતી. પ્રભુના પ્રેમથી હૃદય ગત્રીત થાય તેથી મલીન વાસના તથા પાપના આવરણ દુર થાય છે. અંતઃકરણ નિર્મળ થાય છે જેથી અલૌકિક આકર્ષણ શક્તિથી પ્રાણનું ખેંચાણ થાય, પ્રેમ શબ્દ બોલવામાં સહેલા પરંતુ અંતરમાં પ્રભુને ઓળખવા વિશુદ્ધ ગુઢાર્થ તત્ત્વોનું મહત્વ જાણવું અતિ કઠીણ છે. સાચુ પ્રભુમાં પ્રેમ અતિશે દુર્લભ છે ઇશ્વર કૃપાથી પ્રગટે છે ઇશ્વરને ઓળખવા માટે એક પ્રકારનો માર્ગ નથી. શાસ્ત્રોમાં અનેક પ્રકારનાં માર્ગ ગતાવ્યાં છે. તેમાં જેને જે ગુરૂ મહે અને માર્ગ ખતાવે તેને તે શ્રેયરૂપ સમજી ગુરૂ આજ્ઞાથી સાધવું. નાસ્તિકો તર્કવિતક કરે એ સ્વભાવીક છે અને સજ્જનો પ્રભુ ભક્તો સાર ગ્રાહી થાય તે પણ સ્વભાવિક છે. મા દાકરીની ગુરૂ ભક્તિમાં અન્યન્ય પ્રેમ નિષ્ઠા કર્તવ્યતા મુખ્ય મનુષ્ય જન્મનુ સાર્થકતા છે શ્રી ઇષ્ટદેવના ચર્ણમાંજ માન્ય હતું, ત્યોનું કોમળ હૃદયમાં જે આધીનતાને નિર્મળ સ્વભાવ, વાણીની મધુરતા આદિ શુભ લક્ષણો હોવાથી શ્રી ગુરૂ દેવનાં વાત્સલ ભાવમાં સદા ખૂણ અનુકંપાના પાત્ર રહ્યાં. આળવચથી સદ ગુરૂનો શરણ પ્રાપ્ત થયો તે આજ દિવસ સુધી શ્રી સદગુરૂના સ્વરૂપમાં શ્રદ્ધાભાવ

ઉત્તરોત્તર વધતો રહ્યો. ઈશ્વર પાસે તેમની ઐજ પ્રાર્થના હતી. શ્રી સદ્ગુરૂ શરણમાં રહેવું ને જીવંતીના દિવસો ગુરૂ સેવામાં વિતીત કરવા. ગુરૂની છેવટની વિદેહ સ્થિતિ સુધી દર્શન-સેવાનો લાભ મળ્યો દશ વર્ષ સુધી પરીચયમાં હતા. શાસ્ત્રમાં જે મહા પુરૂષોના વચના-મૃતો છે કે સદ્ગુરૂ સમાગમ દુર્લભ હોય છે. તે સદાને માટે દુર્લભ થયો. હે કુદરત ! હે દૈવ ! તારી ઇચ્છા બળવાન, અગમ દેશના શ્રી ગુરૂ દેવવાસી થયાં. નિજ સ્વરૂપમાં સ્વસ્વરૂપમાં અવસ્થાન થઈ ગયાં. વિમળ સ્વરૂપ કૈવલ્યરૂપે વ્યાપક સ્વરૂપમાં રહ્યાં. જીવન મુક્ત થઈને વિદેહ મુક્ત થયાં. સન્નતી સંગમાં પૂજ્ય શ્રી જીવન રૂપ હતાં. પરંતુ બચુબાઈ તો જીવનરૂપ જાણી જીવનનો અમુલ્ય લાભ લીધો. આ તો સંક્ષેપ દિગ્દર્શન છે. બચુબાઈના માતૃશ્રી ગુરૂ ભક્ત મમીબાઈ શેષ પ્રારબ્ધ જાણે શ્રી સદ્ગુરૂ સાથેજ પુરા થયા હોય અને તેમ સ્થુલ શરીર ધીરે ધીરે ક્ષીણ થતો ગયો તે બે માસ પછી સદાને માટે શ્રી ગુરૂ સ્વરૂપમાં વિરામ્યાં. સંવત ૧૯૮૯ ભાદ્રવા વિદ ૫ સોમવારના દીવસે મમીબાઈના નિમત્તે શાસ્ત્ર પ્રમાણે આત્મ કલ્યાણ કરવા માટે તેમના સ્વસુર પક્ષમાં સંતોષ હોવાથી ઉત્તર ક્રિયા સારસ્વત બ્રાહ્મણોને બ્રહ્મભોજન તથા ઔદિચ્ય ભૂદેવોની જ્ઞાતિ ભોજન અતિથી ભોજન તેમના દ્વારા થયું હતું. તેમના માતૃશ્રી મીઠાબાઈ તથા પીતા કલ્યાણજી સુંદરજી વિગેરે કુટુંબીઓની હાજરી આગળથીજ હતી અને અંતઃકાલે પણ શુભ ક્રિયા ભક્તિ ભાવથી કરી હતી. આકાશનો અંત નથી, પણ શક્તિ પ્રમાણે પક્ષીઓ ઉડે છે તેમ સર્વ સૃષ્ટિ એકજ પુજનીય હોતી નથી.

સાકરનાં નામ ગણ્યાં છે પરંતુ રસરૂપી મધુરતા એકજ છે, તે પણ ખાવાથી રસના સ્વાદ પ્રાપ્ત થાય છે, તોજ સફળ થાય છે.

સુક્ષ્મ બુદ્ધિના વિચારો પ્રમાણ દર્શક હોય પ્રભુ ભજનમાં પ્રેમાળ હૃદય હોવાથી તેમાં પણ અકૃતિમતા પ્રેમ આકર્ષણ છે. શ્રદ્ધાળુને મુખ્ય ઇષ્ટ કૃપામાં કશું અસંભવિત નથી.

શ્રદ્ધાને વિશ્વાસથી સાચી અંતરની ગુરૂ ભક્તિ હોય તેમાં બધું સંભવી શકે છે. બચુની સ્થિતિ શ્રી ગુરૂ કૃપાના આશિર્વાદના ફળરૂપ છે.

ભક્તિ ભાવના અનુભવો શિખવાથી કે જોવાથી પ્રગટ થતા નથી કેવળ સદ્ગુરૂ કૃપા અને ઇશ્વર અનુગ્રહથી અકૃતિમપણે થાય. શ્રીમતિ મનિષાદેવી સાથે મારું અતિ ગાઢ પરિચય હોવાથી ટુંકમાં લખાઈ જવાય છે

શ્રીમતી બચુબેને તીર્થ ક્ષેત્રમાં નિવાસ રાખ્યો છે. સતસ ગી બહેનો શ્રીમતી લક્ષ્મીબાઈ વિગેરે યાત્રાઓ કરવા ગયા હતાં. ત્યાં મહાત્માઓના દર્શન તથા સંત સમાગમનો લાભ લેતા હતા. પુખ્ત ગુરૂ દેવની મુખ્ય કૃપા હોવાથી પુજ સંત મહાત્માઓ પણ કૃપા દ્રષ્ટિ રાખે છે, શીલ, સંતોષ, શુભ વર્તનમાં શ્રી ગુરૂદેવની સુક્ષ્મ અનુકંપા વડે પ્રભુ ભજનમાં પ્રારબ્ધ વ્યતીત કરી રહ્યાં છે. પુખ્ત ઇષ્ટ દેવ પાસે મારી પ્રાર્થના છે જે તેમના જીવન પર્યંત આપના યથાર્થ સ્વ સ્વરૂપમાં જાગૃતિ છે અને કાયમ રહે. ગુરૂ ભક્તિમાં અન્યન્ય નિષ્ટા છે ને સદાને માટે દીન પ્રતીદીન વૃદ્ધિ રહે એ શુભ ઇચ્છા છે અને બચુબાઈને વેવારીક અને પારમાર્થીક વર્તણૂંકની સ્થિતિનો મને પુરતો અનુભવ હોવાથી જેથી દંભપણાની અતિશોકિત ક્યાં પણ કરેલ નથી ને કરવાનું હેતુ પણ શું? ને બાળવયથી શુભ સંસ્કાર જોઈ પ્રભુ પરાયણ દેખી મને સંતોષ થવાથી વિશુદ્ધ જીવન અને શ્રી સદ્ગુરૂ પ્રત્યે કેવળ અન્યન્ય શ્રદ્ધા અને મનુષ્ય જન્મની

સાર્થકતા પ્રભુ પરાયણ કરી રહ્યાં છે. સંક્ષેપમાં સારરૂપ લખેલ છે. મારામાં વિદ્રતા કે શબ્દાર્થ જ્ઞાન પુરતો ન હોવાથી લખવામાં ભુલચુક આવી હશે તે હંશક્ષીર ન્યાયથી સુમનજનોની દ્રષ્ટિથી અર્થરૂપ લક્ષમાં રહે એ સ્વભાવિક છે. અસ્તુ.

લી૦

પૂજ્યપાદ સદ્ગુરુ શ્રી વિમળાદેવીના
દાસનુ દાસના ચરણરજ સેવિકા,
ગુરુ બહેન શ્રી ભગવતી ગંગારવપ
લક્ષ્મીબાઈનાં જય ગુરુદેવ.

કચ્છ, સુમરી, રોહા.

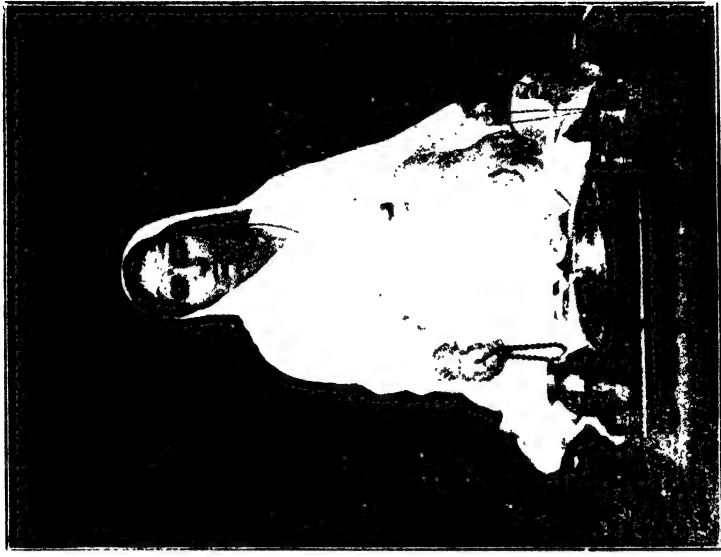

ૐ પૂજ્ય બ્રહ્મ સ્વરૂપ સદગુરુ

શ્રી વિમળાદેવી નમઃ

શ્રી સદગુરુ ચણોપાસક.

શ્રી સદગુરુના રૂણા મનીષા દેવી.

શ્રી પરમાત્માને નમઃ

મંગલાચક્ર

શ્રી સદ્ગુરુ મહિમા.

ગુરુર્બ્રહ્મા ગુરુર્વિષ્ણુ ગુરુર્દેવ મહેશ્વરમ્ ॥

ગુરુ રેવ પરંબ્રહ્મ તસ્મૈ ગુરુવે નમઃ ॥ ૧ ॥

આદિ સૃષ્ટિ કર્તા શ્રી બ્રહ્માજી ગુરુ છે.

સૃષ્ટિ પાલક શ્રી વિષ્ણુ ભગવાન ગુરુ છે.

સૃષ્ટિ પ્રલય કર્તાશ્રી મહાદેવજી ગુરુ છે.

પરબ્રહ્મ સ્વરૂપ શ્રી સદ્ગુરુને હું નમસ્કાર કરું છું.

દેવ કિષ્કર ગન્ધર્વ પિતરો યજ્ઞ ચારણા ।

મુનયોપિ ન જાનતિ ગુરુ શુશ્રુષણેવિધિમ્ ॥ ૨ ॥

દેવ, કિન્નર, ગન્ધર્વ, પિતર, યજ્ઞ, ચારણ મુનિઓ પણ
સદ્ગુરુના મહિમાને ભણતા નથી.

અરિમિત્રં વિષંપથ્યં અધર્મો ધર્મતાં વ્રજેત્ ।

ત્વયી તુષ્ટે ગુરુદેવ વિપર્યાય વિપર્યય ॥ ૩ ॥

શત્રુ મિત્ર થાય છે, ઝેર ઔષધ રૂપ થાય છે, અધર્મ ધર્મ ભાવને પ્રાપ્ત થાય છે.

હે ગુરુદેવ તમે જેના ઉપર દયા કરો છો તે અવળું હોય તે બધું સવળું થાય છે,

સર્વ શ્રુતિ શિરોરત્ન, નિરાજિત પદાંબુજઃ

વેદાંતાંબુજ સૂર્યાય, તમ્મૈ શ્રી ગુરવે નમઃ ॥ ૪ ॥

અર્થ:-સર્વ શિરોરત્ન શ્રુતિઓ છે, અને વેદાંતરૂપી બળને પ્રકુલીત કરવા સદૃશ છે, તે ગુરુને હું નમસ્કાર કરું છું.

વિદલયતિ કુબોધં બોધયત્યાગ માર્થ

સુગતિ કુગતિ માર્ગૌ પુણ્ય પાપૌ વ્યનક્તિ ।

આવગમયતિ કૃત્યા કૃત્ય ભેદં ગુરુયો

ભવજલ નિધિ પોત ત્તંવિના નાસ્તિ કિંચિત્ ॥ ૫ ॥

અર્થ:-આપણા મનમાં જે નકારા બોધ બેસી ગયા હોય તેને ટાળે છે. શાસ્ત્રનો અર્થ સમજાવે, મોક્ષ અને બંધ એ બેનો માર્ગ પૃથકપૃથક સમજાવે તથા પાપ અને પુણ્ય એ બેને ભીન્ન ભીન્ન સમજાવે તથા કર્તાવ્યાકર્તાવ્યનો ભેદ જણાવે એવા જે ગુરુ છે તે વગર ભવસાગરથી પાર થવાનું અન્ય એક પણ વહાણ નથી.

મોક્ષિતક દ્વિતિયઃ

સાધુ પુરૂષો તથા સાધ્વીઓ કોને કહેવી? તે માટે સનાતન શાસ્ત્રોમાં તેનું વર્ણન ગણા છે. શ્રી કપીલ ભગવાને માતૃશ્રી દેવહુતિ પ્રત્યે ત્યા શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને ભક્તરાજ ઉધ્ધવ પ્રત્યે અને ગણે સ્થલે તેનું વિવિધ પ્રકારથી વર્ણન છે, તેનું સંક્ષેપમાં દિગ્દર્શન અહિં છે.

સાધુ પુરૂષોના ૩૨ લક્ષણો.

પારકાના દુઃખને ન સહન કરનાર.

સર્વ પ્રાણીઓનો દ્રોહ ન કરનાર.

ક્ષમાવાંત, સત્યવાદી, ઇર્ષ્યાદિકથી રહિત, સુખ દુઃખમાં સમાન રહેનાર, શક્તિ પ્રમાણે સર્વનો ઉપકાર કરનાર, વિષયોથી અક્ષોભ મનવાળો, ઇન્દ્રિયોનો વિજય કરનાર, કોમળ મનવાળો, સદાચારી, પરિગ્રહ રહિત, બૌદ્ધિક સુખને માટે કંઈ પણ યત્ન ન કરનાર, મિતાહારી, શાંત, સ્વધર્મમાં દ્રઢ યુદ્ધિવાળો, માત્ર મારોજ આશ્રય કરનાર, આત્મ તત્વનું મનન કરનાર, સાવધાન, વિકાર રહિત, દુઃખ વખતે ધીરજ ધરનાર, ક્ષુધા, તૃષ્ણા, શોક, મોહ, જરા અને મૃત્યુને પોતાને વિષે ન માનનાર, માનની ઉચ્છા ન ધરાવનાર, ખીજઓને માન આપનાર, ઉપદેશ કરવામાં કુશળ, કોઈને પણ નહિ ઠગનાર, દયાથીજ સર્વ કાર્ય કરનાર તથા વિવેકી જે હોય તેને સાધુ મહાત્મા પુરૂષ જાણવો.

ભાગ ૧૧.

ગંગા પાર્યં શશી તાર્યં

દૈન્ય કલ્પતરુ તથા ।

પાપં તાપંચ દૈન્ય ચ

હરે ત્સાધુ સમાગમઃ ॥ ૧ ॥

અર્થ:-શ્રી ગંગાજીમાં સ્નાન કરવાથી પાપ જાય છે. ચંદ્રમાં તાપનું હરણ કરે છે, ને દિનતા (દારિદ્રાદિ) ને કલ્પ વૃક્ષ દૂર કરે છે, પણ સાધુ પુરૂષોના સમાગમથી તો એકે ફેરે એ ત્રણને (પાપ, તાપ, ને દૈન્યને) હરણ કરે છે.

વિરક્તઃ પરદારેષુ નિસ્પૃહઃ પરવસ્તુષુ ।

દંભમાત્સર્યહીનોયઃ સ સાધુઃ કથ્યતેબુધૈઃ ॥

જે પર બી તથા પારકી વસ્તુની ઇચ્છાજ ન કરે, અને દંભ તથા અદેખાઈ ન રાખે તેને યુદ્ધિમાન મનુષ્યો સાધુજન કહે છે.

સત્યમેવ વ્રતં યસ્ય દયા દીનેષુ સર્વદા ।

કામ ક્રોધૌ વશૈયૈ યસ્ય સસાધુઃ કથ્યતેબુધૈઃ ॥

જેને સત્યનુંજ વ્રત છે, દીન ઉપર દયા હોય છે, તથા જેને કામ ક્રોધ વશ હોય છે તેને ડાહ્યા મનુષ્યો સાધુ કહે છે.

શૈલે શૈલે ન માણિક્યં

મૌકિકં ન ગર્જે ગર્જે ।

સાધવો નહિ સર્વત્ર

ચંદનં ન વને વને ॥

અર્થ:-સર્વ પર્વતોમાં માણિક થતા નથી. સર્વ હાથીઓના મસ્તકોમાં મોતિયો થતા નથી. બધા વનોમાં ચંદનવૃક્ષો હોતા નથી તેમજ સાધુ પુરૂષો સર્વત્ર હોતા નથી.

મૌતિક તૃતિય.

વૈરાગ્ય

શાસ્ત્રોમાં ગણે સ્થલે વૈરાગ્યનો વર્ણન છે અને તેનો દોહન કરવાથી ખાસ તેનો પુસ્તક થાય, પરંતુ આ લઘુ પુસ્તીકામાં ફક્ત વૈરાગ્યવાળા મહાપુરૂષોનો નિરદેશ કર્યો છે. આટલામાંથી પણ જો સાર લઈ વર્તણૂકમાં રખાય તોજ વાંચ્યું શ્રવણ કર્યું કામનું.

વૈરાગ્યવાળા પુરૂષો.

૧ અખોભકત:-ધર્મની બેનને સોનાની કંઠી રૂ. ૩૦૦) ની કરી આપી, તેમાં પે તાના પદરના રૂ. ૧૦૦) નાખ્યા. પરંતુ બેનને વિશ્વાસ ન આવ્યું જેથી બીજા સોની પાસે કંઠી બતાવી વજન કરાવ્યું, ત્યારે ખાત્રી થઈ કે મને અખાએ ધર્મની બેન બાણી એકસો રૂપીયાનું સોનું પસંદી તરીકે કંઠીમાં નાખ્યું છે, પરંતુ હું અખા પાસે તે વાત કહું ત્યારે અખા ભકતને દુનિયા પરથી વૈરાગ્ય આવી ગયો.

૨ સંત તુલસીદાસની યુવાઅવસ્થામાં પોતાની સ્ત્રી પર સ્નેહ વધારે હોતાં. સ્ત્રી મોસાળે ગઈ ત્યાં રાત્રે વર્ષામાં નદીમાં સળ પર સ્વારી કરી સાસરે ગયાં. ત્યાં દોરડીને બદલે સર્પને પકડી સ્ત્રીને જગાવી ત્યારે સ્ત્રીએ મર્મ લેદી વચન કીધાં કે સ્ત્રી શરીરમાં જેમ આશકત છે તેવું પ્રેમ શ્રી રામમાં રાખો તો આત્મકલ્યાણ થાય સંતને મર્મના બાણ લાગતાં કાશીમાં જઈ વૈરાગ્ય આવ્યાથી શ્રી રામાચણ રચી.

૩ ભકત બીલ્વમંગળ:-ચિંતામણી વેશ્યામાં આશકત હતો તેમાંથી ભકતને વૈરાગ્ય લાગ્યો.

૪ ભક્ત નૃસિંહ મહેતા:-જુનાગઢમાં તેમની બાબીએ કટાક્ષના વચન કીધા જેથી કૈલાસપતિ ગોપનાથ શંકરને શરણ થઈ શ્રી કૃષ્ણની ભક્તિમાં લીન થઈ વૈરાગ્યવાન થયો.

૫ ગોપીચંદ રાજ:-માતા મેનાવતી પર પટરાણીના કહેવાથી વહેમ આવ્યો, પરંતુ ગુરૂ જલધરનાથે ચમત્કાર બતાવી જગત પર વૈરાગ્ય આવ્યું.

૬ ભટ્ટ હરી રાજ:-ત્રણસો સ્ત્રીઓમાં પિંગલા પટરાણી પર સ્નેહ વધારે હતો. અમરકુળ વેશ્યાએ આપેલ તે પણ સ્ત્રીને આપેલા પરંતુ તેનો દુરઉપયોગ થતાં વૈરાગ્ય આવ્યો હતો.

૭ શ્રીધર સ્વામી:-મહાન પંડિત હતા અને શ્રીધરી ટીકાના લેખક હતાં. તેની સ્ત્રી ગુજરી બતા બાલક ગણામાં આવ્યું તેનું પોષણ કેમ થાશે પરંતુ પ્રભુની લીલા અપાર છે જેથી એક ગરોળીનું બચુ ઇંડામાંથી જનમ્યું. તેને ખાવાને ફોણ આપશે? તે જોવા લાગ્યા; એટલામાં એક મક્ષીકા ઇંડાના રસ પાસે આવી તેના પગને પાંખ ચોટી ગયા અને ગરોળીના બચાને પોષણ મળ્યું. તે જોઈ પંડિતજી બાળકને સંબંધીઓ પાસે મુકી બનારસ ગયા ને પ્રભુમાં પ્રેમ કરી શાસ્ત્રઅવલોકન કર્યું અને વૈરાગ્ય દિશાને પામ્યાં.

મૌકિક અર્થ.

બળ

જગતના મહા પુરૂષો કેવા બળવાન હતા અને તેનો સદ ઉપયોગ કેમ કરતા હતા, તે ઇતિહાસના અંશો જોવાથી અને દંતકથાઓ સાંભળતા પ્રતીત થાય છે. આપણામાં કયાં નબળાઈ છે અને તે કેમ ટળી શકે? તે મહાપુરૂષોના જીવન ચરિત્રમાંથી તેનો જવાબ મળી શકે તે સંશ્લેષમાં તેનું વર્ણન અહિં કરવામાં આવ્યું છે. તેનું અવ-

લોકન કરી અને તો સદઉપયોગ કરવામાં આવે તો નબળાઈ નિકળી જાય છે. શારીરીક બળ કુંટુંબનું બળ, જ્ઞાતિબળ, જનતાનો સંગઠન બળ, યોગીઓને યોગબળ, અને છેવટે આત્મબળથી સર્વે સિદ્ધિ મળે છે.

બળ

શ્રીકૃષ્ણે અર્જુન પ્રત્યે શ્રીગીતાજીમાં કહ્યું છે કે જે પ્રાણીમાત્રમાં બળ છે તે માફે સ્વરૂપ છે શારીરીકબળ, મનોબળ, આત્મીકબળ, સગા બહાલાનો બળ, હેતુ મિત્રોનો બળ બુદ્ધિબળ, વિગેરે ઘણા પ્રકારનો બળ થાય છે જન્મ પાત્રિકા નવ ગ્રહનો કોષ્ટક આવે છે તેમાં જોષીયો બાળકનો બળાબળ જુવે છે. તેમાં જો દશમસ્થાનમાં મંગળ ગ્રહ જો ઉચ્ચનો હોય સ્વચ્છ હોય તો તે બાળક બળવાન અને પરાક્રમી થાય છે અને જો નિરબળ હોય તો અવગું ફળ થાય છે, દુર્બળ, નિર્બળથી કાંઈ કાર્ય થતાં નથી. મહાવીર હનુમાનજીમાં અપૂર્વ બળ હતું તે શ્રીરામાયણનાં સુંદરકાંડથી પ્રતીત થાય છે. ઘણા ગામોમાં શ્રીરામનું મંદીર નહિ પરંતુ શ્રીહનુમાનનું મંદીર હોય અર્થાત શ્રીહનુમાન માટે મંદીર પણ રામ માટે તો હનુમાનના હૃદયનું મંદીર—નાસિક, ગોદાવર ના તટ પર હનુમાનજીની પ્રતિમાઓ ઘણી છે અને જે હાથ જોડી હનુમાનજી વિવેકથી ઉમા છે. તે જોવાથી ખાત્રી થાય છે કે શ્રીરામને હનુમાનજીએ હૃદયરૂપિ મંદીરમાં પધરાવ્યા છે હનુમાનમાં જે બળ છે તે શ્રીરામની ઉપાસનાનું બળ છે.

સમર્થ રામદાસમાં જે બળ હતું તે શ્રીરામની ઉપાસનાનું બળ યુરોપમાં નેપોલીયનમાં જે બળ હતું તેથી યુરોપને ધ્રુજવી મુક્યું હતું. બીજમ્ પિતામહમાં અખંડ બ્રહ્મચર્યનો બળ, અર્જુન, કર્ણ, બીમજ્ઞેન મહાયોધાઓ બળવાળા થઈ ગયા. શ્રીશંકર, બ્રહ્મા, શક્તિની ઉપાસનાથી જ્ઞેયમાં પણ બળ આવતું હતું સદગુરૂની કૃપાથી શિષ્યોમાં

જે બળ આવે છે તે અલૌકિક આત્મબળ છે. જેનાથી અંતે આત્મા કલ્યાણ થાય છે. બધા પ્રકારના બળોની અગત્ય છે પરંતુ જ્યારે જ્ઞાન બળ વધે ત્યારેજ સાચું બળ કહેવાય છે. પશુ બળ બુદ્ધિ બળ આગળ નમે છે અને જ્યારે હૃદયમાં આત્મ સાક્ષાત્કારનો જ્યોતિ બળ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારેજ જીવ સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરી શકે છે.

મૌકિક પંચમ.

સ્વભાવ સુધારણા.

જીવ ચોરાસી યોનીમાં ફરે છે તેમાં જે યોનીમાં જાય ત્યાં તેને અનુભવ થાય છે, તે જ્યારે મનુષ્ય અવતારમાં આવે અને સદ્ગુરુ મળે ત્યારે જીવના સ્વભાવ ઉપરથી પરિક્ષા થાય છે કે એ જીવપૂર્વ જન્મમાં કઈ યોનીમાં હતો અને તેના સંસ્કાર હુમણાં કેટલા છે તેના આચરણ જોવાથી ખાત્રા થાય છે. યુરોપમાં એક ગૃહસ્થ છે તેની અવસ્થા હાલે દર વર્ષની છે તે વર્તમાનપત્રોથી તે જાણી શકાય છે. તે ઘાસનો ભોજન કરે છે. વિવિધ પ્રકારના ઘાસની સામગ્રી ખનાવી તેનો ઉપયોગ ખાવામાં લે છે. આપણા સનાતન ધર્મમાં તેનો ઉદ્ધાપો ગણે કરવામાં આવ્યો છે તેનો સાર આ લેખ વાંચવાથી મળી શકશે. જીવન મુક્ત પણ સ્વભાવ સુધરવાથી થાય છે.

સ્વભાવ સુધારણા.

મનુષ્ય અવતાર ધારણ કર્યું. તેમાં બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, વૈશ્યાદિ ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન થયો પરંતુ પૂર્વજન્મનાં કર્મ પ્રમાણે સ્વભાવ હોય છે, તેમાં કેટલાક મનુષ્યોનો સ્વભાવ સત્વગુણી, કેટલાકનો રજોગુણી અને કેટલાકનો સ્વભાવ તમોગુણી હોય છે. તેમાં સદ્-

ગુરૂની કૃપાથી અને દૈવીજીવ હોય તો સ્વભાવ સુધારી શકે છે. પરંતુ આસુરી જીવ હોય તો સ્વભાવ સુધરવું શ્રમ સાધ્ય છે. શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં સ્વભાવોનો વર્ણન છે કે બ્રાહ્મણને ઘેર બાળક જનમ્યો પરંતુ સ્વભાવ તો ગણસનાં જેવું, ક્ષત્રીઓને ઘેર બાળક ઉત્પન્ન થયો પણ સ્વભાવ તો રાંકના જેવું, શૂદ્રને ઘેર બાળક જનમ્યો પણ સ્વભાવતો બ્રાહ્મણના જેવું તેનું કારણ શું? જીવ ચૌરાશી લક્ષ્યોનીમાં ભટકે છે તેમાં જે જે યોગીમાં જીવળ્ય છે ત્યાં જેવા કર્મ કરે તેવો સ્વભાવ બંધાય છે, જીવના કર્માનુસાર સમાગમ મળી જાય છે અને સ્વભાવની ટેવ પડી જાય છે. સન્યાસ આશ્રમમાં દાખલ થાય પણ સ્વભાવ સુધારવું મુશ્કેલ છે.

આચાર ટીલા ટપકા, માલા વિગેરે પણ સ્વભાવ સુધર્યો નહિ, રાત્ર્યપદવી, પ્રધાનપદવી, કામદારપદવી, ધારણ કરી પણ સ્વભાવ સુધર્યો નહિ, ચારધામ સાતપુરીની યત્રા કરવા ગયો પણ સ્વભાવ સુધર્યો નહિ, અનેક તરેહના દાનો આપ્યાં, અન્નદાન, કન્યાદાન વિગેરે પણ સ્વભાવ સુધર્યો નહિ.

અનેક પ્રકારના યજ્ઞો, વિષ્ણુયાગ, મહારૂદ્રયાગ, ગાયત્રી પુરસકરણ ૧૦૮ ભાગવતની કથાઓ કરી પણ સ્વભાવ સુધર્યો નહિ. સોડ સોમવાર, ચાંદ્રાયણ વિગેરે યતો કર્યાં પણ સ્વભાવ સુધર્યો નહિ વેદ, પડદર્શન ઔપનીષદ પુરાણ વિગેરે શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો પણ સ્વભાવ સુધર્યો નહિ, સદ્ગુરૂની તનમન ધનથી સેવા કરી પણ સ્વભાવ સુધર્યો નહિ, ખાવાનો સ્વભાવ કે અમુક પદાર્થ જોઈએ પીવાનો સ્વભાવ કે અમુક પેય પદાર્થ જોઈએ, સાંભળવાનો નાદ તેના વગર નિદ્રા ન આવે રમવાનો સ્વભાવ, ચાળી કરવાનો સ્વભાવ રખડવાનો સ્વભાવ, ચોરી કરવાનો સ્વભાવ, દ્વેષનો સ્વભાવ, વેર કરવાનો સ્વભાવ, વિગેરે અનેક પ્રકારનાં સ્વભાવો બંધાય છે. પર-

માર્થી મહાપુરૂષો મનુષ્ય જાતને સુધારવા અનેક જાતના પ્રવચનો કરે છે અનેક પ્રકારનાં ગ્રંથો બહાર પાડે છે અને અનેક પ્રકારનાં અખતરાઓ કરે છે સર્કસવાળાઓ પશુઓને સુધારવા કેવા પ્રયોગ કરે છે. પક્ષીઓને અમુક કેળવણી આપે છે અને તેનો હૃદય પલટો કરે છે. યોગી લોકો યોગબળથી શિષ્યોના સ્વભાવ સુધારવા અનેક યત્નો કરે છે. શાળાનાં શિક્ષકો બાળકોને સુધારવા અનેક કળાઓનો ઉપયોગ કરે છે પરંતુ મહાન તપસ્વી પ્રભાવશાળી જીવનની રહેણીકરણી પવિત્ર હોય તેના ઉપદેશ, તેના દર્શનથી જીવનો સ્વભાવ સુધરી શકે છે. પરંતુ તેમાં પણ ઉદ્યોગ અથાગ જન્માન્તરનો હોય તો સુધરે છે.

ધર્માચાર્યો શુદ્ધ ચારિત્રવાન હોય તો સંગ્રહાય પર સારી છાપ પાડી શકે છે પરંતુ જે ચારિત્ર હીન હોય તો બ્રહ્મતાનો ભગાડો કરે છે. તેમજ રાજા, કારભારી, કામદાર વિગેરેમાં સારા શુભો હોય તો જનતાને લાભ થાય છે અને જે દુરગુણ હોય તો હાની થાય છે. માતૃદેવની પદવી મંત્રે પણ માતૃત્વ હોય તોજ શિશુને સુધારી શકે છે પિતૃપદ મળ્યું પણ પિતૃ પણ હોવું જોઈએ.

લૌકિક વ્યવહાર અને પર લોક સુધારવું તેના માટે પુરવાંગ તૈયારી હોય ત્યારેજ સ્વભાવ સુધરી શકે છે. નર અથવા નારીના સ્વભાવ પુર્વ જન્મના કર્મ પ્રમાણે બંધાય છે અને તેનાં માટે યોગ્ય પુરૂષાર્થથી સ્વભાવપર કાળુ મનુષ્યો મૈળવી શકે છે શાસ્ત્રો તો રસ્તો બતાવે, અને ઉપદેશકો પ્રવચન કરે પણ જે વતુલુક સુધારે તેના સ્વભાવ સુધરે છે લાભ અને હાની જમે અને ઉધાર, તેના પરિણામનો વિચાર થાય અને રહેણીકરણી સુધારે ત્યારે જીવ પોતાનાં સ્વભાવનો હૃદય પલટો કરી શકે છે.

કશ્યપરૂપિ અને દિતિનું સંવાદ.

કશ્યપરૂપિ-દિતિને દુષ્ટ સ્ત્રીઓના સ્વભાવનો વર્ણન કહેતાં કહે છે કે,
સ્ત્રીઓનું મુખ શરદ્ગુણના કમળ જેવું ખીલતું હોય છે,
વચન કાનને અમૃતના જેવું મધુર લાગે છે,
અને હૃદય સર્જેયાની ધાર જેવું તીક્ષ્ણ હોય છે,
માટે સ્ત્રીઓના ચરિત્રને કોણ પારખી શકે?

પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા માટે આત્મા જેવી વહાલી જણાતી
નારીઓને કોઇપણ પુરૂષ યથાર્થરીતે પ્રીય હોતો નથી.

તેઓ પોતાના સ્વાર્થ માટે પતિનો, પુત્રોનો, અને ભાઈનો નાશ
કરે છે અથવા ખીજની પાસે તેનો નાશ કરાવે છે.

૪૦-૪૧-૪૨ ભા. સ્કં. ૬ ઠા.

ગોકર્ણુ પોતાના પિતા આત્મદેવને કહે છે કે,

હાહ્યા પુરૂષોએ દુષ્ટ સ્ત્રીઓનો વિશ્વાસ કરવો નહિ જોઇએ,

જે મુખ પુરૂષ સ્ત્રીઓના ઉપર વિશ્વાસ રાખે છે, તે દુઃખોથી
પીડાય છે.

સ્ત્રીઓનું વચન જો કે, કામીજનોને અમૃતમય અને પ્રેમરસ
વધારનારું છે, છતાં તેઓનું હૃદય સર્જેયાનાધાર જેવું તીક્ષ્ણ હોય છે.

તેવી સ્ત્રીઓને પ્રિય કોણ હોય છે !

ભા. મહાત્મ. અ. ૫ શ્લો. ૧૪-૧૫

ખરકો તુરંગ નીપજે, સાજે અતીસેં સાજ,
કુવડ હોય ન પદમની, કવા બને ન બાજ;
કવા બને નહી બાજ, કાચ કંચન નહી હોવે,
મરકટ ગલે હાર, જાય જંગલમેં સોવે;

કથે સુ કપિયા કાન સ્વભાવ ન પલટે નરકો,
સાજે અતિસે સાજ, તુરંગ ન નિપજે ખરકો;

કપૂરલયા રચિસાલવાલઃ કસ્તુરિકાંધિતદોહદશ્નોઃ ।

હેમાબુકુંભૈરપિસિચ્યમાનઃ પ્રાશ્વંગુણમુશ્વતિર્કિં પલાણ્ડુઃ ॥

જેનો ક્યારો કપુરના ભુકાનો રચેત્રો છે. જેની શોભા કસ્તુરીના
ખાતરે વધી છે. જેને સોનાના ઘડાથી પાણી સિંચ્યું છે, એવી
કુંગળી પોતાનો અસલી ગુણ કંઈ છોડશે ?

લશણુનો સ્વભાવ

કેસર કીયારા માંહી, ખરાસ કસ્તુરી બેઢૈકે,
પાછડ કનકની પાળ, લક્ષ્મી મોતી લેઢૈકે,
ગંગા ગોમતીનીર, ઝવેર જડીત્રજ આરી,
શોળ ધરી શૃંગાર, સિંચે નરપતી નારી,
એવી રીતે કહી ઉગ્યો, લશણુ છોડ ગંગા તટે,
બહબોઈ ઉંડે પણ બહુ ઘણી,
શામળ સ્વભાવ નવ મટે.

જળ તરવાને તુંબ, અગ્નિ હોલવવા નીર,
ભૂખનું ઓષડ અન્ન, બાળનું ઓષડ ક્ષીર,
તાવ ઓષડ ઉપવાસ, શુંબડે ડામજ દેવા,
વિવેક તો વશીકરણ, સમસ્ત પ્રકારે સેવા.

ઓપડ છે એક એકના, કોડે કોડે કહુંકથી,
ભુંડા કે રૂડા સ્વભાવનું સામળ કહે ઓપડ નથી.

કોઈ સ્વભાવે શીળ, તથા કોઈક તો તાતો,
કોઈ સ્વભાવનો ઉદાર, કોઈ કરપી મદમાતો,
કોઈ ભર કોઈ જીલ્મી, કોઈ દંભી કે ડાહ્યો,
કોઈ પાપી પુણ્યવંત, કોઈને વ્યસને વાહ્યો,
કો હરામીને કો હેતુવો, કો હસમુખો હરી ઘડ્યો,
શામળ સ્વભાવ જે ભાતનો, પ્રથમ પડ્યો તે પડ્યો.

કોઈ વરણવે વેદ, ભેદ કોઈ ભારે ભણિયો,
કોઈ મુરખ મહિપત્ય, કોઈ જ્ઞાનિમાં ગણ્યો,
કોઈ કરે બહુ પુણ્ય, કોઈ કહેવાણા પાપી,
કો સમજ્યા નહિ સત્ય, કોઈ જપમાળા ભાપી,
કો સુખદાતા સંસારને, કો નીચ સઉને નડ્યો,
શામળ સ્વભાવ પલટાયા નહિ, પ્રથમ પડ્યો તે પડ્યો.

સ્વભાવ અને તેની વૃત્તિઓ.

સત્વગુણી વૃત્તિઓ સત્વગુણી સ્વભાવવાળાની હોય છે સરલતા, મધુરતા અને પવિત્રજીવન તે ગાળી શકે છે. ભોજન સત્વગુણી તેને પ્રિય હોય છે. વાંચન સત્વગુણી સંગ પણ સાત્વીક સમજાનો તે રાખે છે તેના વાતાવરણ શાંતિમય હોય છે ગ્રહસ્થ છતાં સાધુપણું

સત્વગુણના પ્રમાણુઓજ તેના મનોમય રાજ્યમાં વિચરે છે. પાડો-સીઓને તે હિતેચ્છુ પ્રમાણે વર્તે છે. સગાબહાલામાં તે પ્રિય થઈ પડે છે તેની ચાહના સ્ત્રી પુત્ર બાંધવો કરે છે તે શહેરમાં હોય કે ગામમાં હોય યાત્રામાં હોય કે મુસાફરીમાં હોય ત્યાં પણ પોતાનો સ્વત્વગુણી સ્વભાવનો પ્રભાવની સર્ચલાઈટ નાંખે છે. રજોગુણી તમોગુણી તેમના પાસે દાસ પ્રમાણે રહે છે. તેનું ઓજસની પ્રભા પ્રકાશ પાડે છે તે કહેતો નથી પણ રહેણી કરણીથી વર્તે બતાવે છે તેનું ભાષણ વર્તાણુક અનુકરણ કરવા યોગ્ય હોય છે તેમાં દંભ કે છડ હોતા નથી સાદુ જીવન સાધુવર્તન હોય છે પ્રભુ સેવા સાત્વીક સજ્જનોના સમાગમનો લાભ આપે તોજ કલ્યાણ થાય છે.

સત્વગુણી પ્રકૃતિ—આસ્તિકપણું, ઉદારતા અથવા સમભાવના ક્રોધ રહિતપણું, સત્યવચન, બુદ્ધિ, ધૈર્ય, ક્ષમા, દયા, જ્ઞાન, સરલતા, આનંદિત અને નિષ્કામ કર્મ આદરયુક્ત વિનય

રજોગુણી પ્રકૃતિ—ક્રોધ બીજાને મારવાની ઇચ્છા, સુખની અધિક અધિક ઇચ્છા, દંભ, કામના, ભુંડાવચન, અધૈર્ય અહંકાર અને ભટકવાની ઇચ્છા.

તમોગુણી પ્રકૃતિ—નાસ્તિકપણું, ઘણો ખેદ, અતિઆગસ, દુષ્ટ બુદ્ધિ અતિનિર્દિત કામ, અતિનિર્દિત સુખમાં પ્રીતિ, અતિઉદ્ધ, અજ્ઞાન, અતિક્રોધ, અતિમૂઢપણું.

સત્વગુણ સુખ તથા જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરે છે.

રજોગુણ રાગદ્વેષ તથા દુઃખને ઉત્પન્ન કરે છે.

તમોગુણ ખેદ તથા મોહ ઉત્પન્ન કરી બુદ્ધિને ઢાંકી દે છે.

આ ત્રણ ગુણપ્રકૃતિનાં છે.

સત્વગુણની વૃત્તિયો.

શમ, દમ, તિતિક્ષા, વિવેક, સ્વધર્મમાં નિષ્ઠા, દયા, સત્ય, સમૃતિ (પૂર્વાપરનું અનુસંધાન) સંતોષ, દાનશીલતા, વિષયો ઉપર અનિચ્છા, શ્રદ્ધા, લજ્જા (અયોગ્ય કર્મને ન જોવા તે) સરલતા, વિનય વગેરે તથા પોતાના આત્મસ્વરૂપ પ્રીતિ, આ સત્વગુણની વૃત્તિઓ છે.

રજોગુણની વૃત્તિયો.

સ્વર્ગાદિકની ઇચ્છા, યજ્ઞાદિક વ્યાપાર, મદ, અસંતોષ, ગર્વ, ધનાદિકની ઇચ્છાથી દેવાદિકની પ્રાર્થના, ભેદ બુદ્ધિ, વિષયભોગ, મદથી યુધ્ધાદિકનો આદેશ, પોતાની સ્તુતિ ઉપર પ્રીતિ ઉપહાસ, પરાક્રમને પ્રસિદ્ધ કરવાની ઇચ્છા, * બળાત્કારે ઉદ્ધોગ કરવો આ રજોગુણની વૃત્તિયો છે.

તમોગુણની વૃત્તિયો.

દ્વેષ, લોભ, મિથ્યા ભાષણ, હિંસા. યાચના, દંભ, શ્રમ, કલહ. શોક, મોહ, દુઃખ, દીનતા, આલસ્ય, લાંબી લાંબી આશા, ભય અને મૂર્ખપણું, આ તમોગુણી વૃત્તિયો છે.

દૈવિ ગુણ.

અભય, સત્ત્વ, (અંતઃકરણ) ની શુદ્ધિ, જ્ઞાન અને યોગ એ બેઉમાં સ્થિતિ, દાન, અને દમ, (ઇન્દ્રિય નિગ્રહ) અને યજ્ઞ, સ્વાધ્યાય, તપ અને સરલતા, અહિંસા, સત્ય, અદ્વેષ, ત્યાગ,

* ન્યાયથી ઉચ્ચ કરવો સાત્વિક કહેવાય છે.

શાંતિ અપૈશુન (ચાડી ન કરવી,) ભૂતોમાં દયા, ઇન્દ્રિયોની લલુતા રહિતપણું, મૃદુતા, લજ્જા, ચપલતા રહિતપણું, તેજ, ક્ષમા, ધૃતિ, શોચ, અદ્રોહ, માનપણાનો ખીલકુલ અભાવ એ હે ભારત, અભિન્નત (ખાનદાન) પુરૂષની દૈવી સંપત્તિ થાય છે.

આસુરી ગુણ.

દંભ, દર્પ અને અભિમાન, ક્રોધ, અને પાડપ્ય (કઠોરપણું) તથા અજ્ઞાન.

આસુર સ્વભાવાળા જનો પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિને બાણુતા નથી તથા નથી તેઓમાં શૌચ કે નથી તેઓમાં આચાર કે નથી તેઓમાં સત્ય મળતું. તે (આસુરો) જગતને અસત્ય, નિરાધાર, ઇશ્વર વિનાનું તથા પરસ્પરના સંયોગ (કાર્ય કારણ) વિના બનેલું કહે છે. કામના ભોગ વિના તેમાં ખીજે હેતુ શો હોઈ શકે?

આ દ્રષ્ટિને અવલંબીને નષ્ટાત્મા (આત્મઘાતી) અદ્ય બુદ્ધિ-વાળા, ઉગ્ર કર્મ કરનારા અને (પ્રાણીના) શત્રુઓ જગતનો નાશ કરવા માટે જ જન્મે છે.

દુષ્પૂર કામનો આશ્રય ધરીને, દંભ, માન અને મદથી ભરેલા તેઓ મોહથી અશુભ નિશ્ચયો ગ્રહણ કરી, અપવિત્ર આચરણવાળા થઈ પ્રવર્તે છે, અને નહિ મપાય એવી અને પ્રલયે જેનો અંત આવે એવી ચિંતાનો આશ્રય કરી રહેલા તથા કામ અને ભોગને પરમ પુરૂષાર્થ માનનાર એટલુંજ કર્તવ્ય છે એવા નિશ્ચયવાળા બને છે.

આશાના સેંકડો પાશોથી બંધાયેલા, કામ અને ક્રોધમાં તત્પર થયેલા તેઓ વિષયભોગ માટે અન્યાયથી પૈસો એકઠો કરવા ઇચ્છે

છે. આ આજે મેં મેળવ્યું, આ મનોરથ હું પામીશ, આ તો માફ છે, (અને) વળી આ ધન પણ માફ થશે, આ શત્રુને મેં માર્યો છે અને બીજા શત્રુઓને પણ હું મારીશ, ઇશ્વર હું છું, નિર્ગુણ ભોગી હું છું, સિદ્ધ હું છું, બળવાન હું છું, બળવાન છું, સુખી છું, હું ધનવાન છું, હું કુટુંબીન છું, મારી બરોબરીઓ બીજા કોણ? હું યજ્ઞ કરીશ, હું દાન કરીશ, હું મોજ માણીશ, એવા એવા અજ્ઞાનથી તેઓ વિમુઢ થયેલા છે, અનેક પ્રકારના ચિંતના સંકટપ વિકટપોથી વિભ્રાંત થયેલા, ચારે બાજુએ મોહરૂપી જાળથી વિંટાયેલા, વિષય ભોગોમાં અતિ આસક્ત એવા તેઓ અપવિત્ર નરકમાં પડે છે.

પોતાના મનથીજ મોટા માની બેઠેલા, નમ્રતા શૂન્ય, ધન, માન અને મદથી ભરેલા તેઓ નામના યજ્ઞો વડે દંભને લીધે અવિધિપૂર્વક યજ્ઞ કરે છે.

અહુંકાર, બળ, ગર્વ કામ અને ક્રોધનો આશ્રય કરનારા તેઓ પોતાના અને પરના દેહોમાં રહેલો જે હું તેનો દ્વેષ કરે છે, અદ્વેષાઈ કરે છે.

સંસારમાં કુર દ્રેષી, મનુષ્યોમાં અધમ તથા અશુભ કર્મ કરનાર તેઓનો નિરંતર આસુરી યોનિમાં જ હું નાંખું છું.

આસુરી જાતિમાં પડેલા અને મૂઢો જન્મો જન્મ મને ન પામતાં હે કૌંતેય, પાછા તેનાથી અધમ ગતિને પામે છે.

મૌકિતક પટ.

સંતોષ.

પ્રવૃત્તિમાં રહેવાથી અનેક પ્રકારના ઉદ્ધાગોનો અનુભવ થાય છે પણ જીવને સંતોષ થતો નથી તેનું કારણ કે તેને સદૃશરૂપનો સમા-

ગમ થયો નથી. શ્રીરામચંદ્ર ભગવાને સદ્ગુરુ શ્રી વસિષ્ઠજી પાસે શ્રી યોગવાસિષ્ઠમાં તેનું વર્ણવ સારા પ્રકારથી છે. જે સંતોષી મહા-પુરૂષો થઈ ગયા છે તેમણે તે પ્રમાણે વર્તીને જનતાને બોધપાઠ આપી સન્માર્ગે દોરવેલા છે. જે કે વ્યવારીક જીવોને વિટમ્બના થઈ છેવટ સંતોષ વગર સુખ નથી, આત્મ સુખ મળે ત્યારે જ સંતોષ થાય છે તેનું વર્ણન સાર માત્ર આપેલ છે.

સંતોષ

સંતોષાઽમૃત તૃપ્તાનાં

યત્સુખં શાંત ચેત સામ્

કુતસ્તદ્ધન લુબ્ધાના

મિત્ર શ્ચ તે શ્ચ ધાત્રતાં

અર્થ:-સંતોષ રૂપ અમૃતથી તપ્ત થએલા પુરૂષોને જે સુખ અને શાંતી મળે છે તે ધન લાલચમાં લપટાયેલા અને પૈસાની આશાથી આમ તેમ એટલે ચારે તરફ દોડાદોડ કરનારા પુરૂષોને પૈસાની આશાથી ક્યાંથી મળે અર્થાત કંઈ નહિ મળે.

દોહરો.

ગોધન ગજધન બાજીધન ચોર રતન ધન ખાન,
જે આવે સંતોષ ધન સળધન ધુલ સમાન.
જ્યાં સંતોષ ત્યાં રામ હય, રામ સંતોષ નહિ ભેદ,
તુલસી સંતોષ રહત નહિ સહુત વિવિધ વિધિ ખેદ.

સંતોષઃ કલ્પવૃક્ષશ્ચ, તૃષ્ણા વૈતરણી નદી ।

જ્ઞાની તુ પંચમો વેદો, મૂર્ચ્છસ્તુ દશમો ગ્રહઃ ॥

સંતોષ એ કલ્પવૃક્ષ સમાન છે, કેમ કે સર્વ પ્રકારે સંપૂર્ણ સુખને આપે છે, અને તૃષ્ણા વૈતરણી નદી સમાન મહા હ્રિઃખ રૂપ છે. જે બ્રહ્મવિદ્યા સંપન્ન જ્ઞાનવાન છે તે ચાર વેદ સમાન પાંચમો વેદ સમજવો, અને મૂર્ખ માણસ દશમો ગ્રહ સમજવો, કેમકે પ્રતિકુળ ગ્રહ જેમ પીડા પમાડે છે, તેમ મૂર્ખ માણસ પણ પીડાજ પમાડે છે.

સંતોષઃ પરમો લાભઃ સત્સંગઃ પરમ ધનં ।

વિચારઃ પરમ જ્ઞાનં સમંચ પરમ સુખં ॥

સર્વ પ્રકારના લાભથી ઉત્કૃષ્ટ લાભ સંતોષ છે, અનેક પ્રકારના ઐશ્વર્ય રૂપ ધનથી ઉત્કૃષ્ટ ધન સત્સંગ એટલો સત શાસ્ત્રો અને સત પુરૂષનો સંગ, અથવા અંતરાર્થ, સત્ય રૂપ સ્વ સ્વરૂપનો વૃત્તિ સાથે સંબંધ તેનું નામ સતસંગ, તેજ ઉત્કૃષ્ટ મોક્ષ હાયક ધન સમજવું અને પરમાત્મ વિચાર, તેજ પરમજ્ઞાન સમજવું અને સમખુદ્ધિ તે પરમ સુખ સમજવું.

શ્રી વામજી ભગવાને બળીરાજ પ્રત્યે સંતોષ વિષે કહેલ વચનો.

જે મનુષ્ય દૈવેચ્છાથી મળેલી વસ્તુ ઉપર સંતોષ રાખે છે તે સુખ થાય છે પરંતુ અસંતોષી અને ઇન્દ્રિયાધીન મનુષ્ય ત્રણ લોકો મળવાથી પણ સંતોષ પામતા નથી.

અર્થ તથા કામનામાં સંતોષ રાખવો એજ પુરૂષને જન્મ મરણનું કારણ થઈ પડે છે, અને દૈવેચ્છાથી મળેલી વસ્તુ ઉપર સંતોષ રાખવો એ મુક્તિ આપનારું છે એમ જાણવું. જે બ્રાહ્મણ દૈવેચ્છાથી મળેલી વસ્તુ ઉપર સંતોષ રાખે છે તેનું તેજ વધે છે પરંતુ અસંતોષ રાખવાથી પાણી વડે જેમ અગ્નિ શાંત પડી જાય છે તેમ બ્રહ્મ તેજ નાશ પામે છે.

મૌકિતક—સપ્તમ.

અપરાધ ક્ષમા યાચના.

અપરાધોની સીમા નથી કે ચોવીસ કલાક યા સાઠ ઘડીમાં કેટલા અપરાધો થાય છે. નાના અપરાધો અને મોટા અપરાધો બ્યારે માણસ તેનો વિચાર કરે છે ત્યારે તેને પશ્ચાતાપ થાય છે અને તેનો પ્રાયશ્ચીત કરે છે અને કેટલાક માનસીક અપરાધો કેટલાક શારીક અપરાધો તેની શિક્ષાઓ ધર્મશાસ્ત્રમાં તેમજ રાજા તરફથી ત્યા જ્ઞાતિ તરફથી કરવામાં આવે છે તેના દાખલાઓ અનેક છે પરંતુ જગત પિતા અપરાધ ક્ષમા કરે ત્યારેજ જીવનું શ્રેય થાય માટે પ્રભુ પાસે અપરાધોની યાચના કરવી અને જેમ અને તેમ એ પાપથી બચવું.

અપરાધ ક્ષમા યાચના

સવારથી રાત્રે ઉઠીએ ત્યાંસુધી વાણીથી શું અપરાધ કર્યું તેનો ચિંતવન કરવું અને તેનો પશ્ચાતાપ કરી પ્રભુ પાસે ક્ષમા યાચના કરી વળતે દીવસે વાણીનો સયમ રાખવું જેથી અપરાધ કરવામાં વાણી તંગ થાય.

કોઈની પણ નિંદા કરતા અંતઃકરણને મલીન કરવું નહિ જે મનુષ્ય જેવા કર્મ કરશે તેવા કૃણ તેને કુદરત આપશે આપણે તેનાં દોષના ભાગીદાર ન થવું, જે વાણીથી ઉચ્ચાર કરીએ તેનું વિચાર કરવું જે એ ઉચ્ચારથી મેં શું અપરાધ કર્યું છે? ખોટી પ્રસંસા કોઈની કરવી નહિ આત્મસલાધા પણ કરવી નહિ, અને જેમ અને તેમ વાણી સયમી થાવું તેજ વાહમય તપ કહેવાય છે. વાણી દગ્ધ થાય તેથી સિદ્ધિ જાતી રહે છે અને પ્રભુ-ભજન-

કીર્તન-સ્તવનનો અધિકાર મળતો નથી. વાણી શુદ્ધ-સરલ અને પ્રીય માધુર્યતાવાળી બોલતાં પ્રભુ પ્રસન્ન થાય છે. રજોગુણી વાક્ય, તમોગુણી વાક્ય સત્વગુણી ભાષામાં કેમ બોલાય તેનો અભ્યાસ કરવો. પાપનો પરિત્યાગ વચનથી કરવું તેમાંજ શ્રેય છે.

શ્રી ભાગવત કથા શ્રી ગીતાજી સાંભળ્યું, કીર્તન કર્યાં, માળાઓ ફેરાવવી પણ આચરણ સુધારવાની વાત નહિ ત્યારે અંતઃકરણ સુધ્ધ ક્યારે થાય? પોતે રહેણી કરણી સુધારે ત્યારે પ્રભુ પાસે ક્ષમા યાચના કરી ફરી ફરી સરી અયોગ્ય કાર્ય મને વચને કરવા નહિ તોજ પ્રાર્થનાની સાર્થકતા થાય છે નહિતો કુંજર સ્નાન કહેવાય છે. હાથીને સ્નાન કરવો પછી સુંઢથી ધુલી માથા પર છાંટે છે તે પ્રમાણે ક્ષમા યાચના થઈ. માટે પ્રભુનો અનુગ્રહ મેળવવા માટે પ્રભુની ગુરૂની આજ્ઞાઓનો પાલન કરવું તોજ ક્ષમા યાચના ફલીભૂત થાય છે.

મૌકિક—અષ્ટમ

સહનસીલતા.

માણસમાં યોગ્યતા ક્યારે પ્રાપ્ત થાય છે, જ્યારે તે સહન પણુનો અભ્યાસી હોય અને સદગુરૂનો શરણાગતી લે ત્યારે મહા-પુરૂષોની ગણનામાં આવે છે પણ યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવા પુરૂષાર્થ કરે પણ સહનપણું જો ન જાળવે તો તેની સાધના અધુરા રહે અને તે યોગ બ્રષ્ટ થાય છે. પરંતુ જો સહનસીલતાનો શિક્ષણ હોય તો ભવિષ્યમાં તેની ઉન્નતી થાય છે અને મહાન પદવી તે સંપાદન કરી શકે છે તેના ટુંકમાં દાખલાઓ વાંચવાથી ખાત્રી થશે.

સહનસીલતા:

દૈવી જીવ હોય અને ગુરૂ કૃપાથી આત્મજ્ઞાન સંપાદન કર્યું હોય તોજ સહનસીલતાપણું આવે છે નહિકા સહન કરવું કષ્ટ સાધ્યા છે. સનાતન ધર્મમાં અનેકગણા મહાપુરૂષો થયા છે કે જેણે સહનપણું કર્યું છે. મહાભારતમાં કથા છે કે નૈષ્ઠક બાળબ્રહ્મચારી શ્રી ભીષ્મ પીતામહે ચોપન દીવસ બાણ સયા પર સયન કર્યું હતું અને એવી સ્થિતિમાં યુધિષ્ઠર રાજાને ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યું છે. મસ્તક લટકતું હતું ત્યારે અર્જુને બાણ મારી મસ્તકને બાણથી સમેા કર્યો હતો. શું સહનપણું અને અખંડ બ્રહ્મચર્યનો અલોક મહિમા બ્રહ્મરૂપિ વસિષ્ઠનાં એકશેા પુત્રનો રૂપિ વિશ્વામીત્રે આઘત કર્યું, છતાં આત્મજ્ઞાની વસિષ્ઠજી રોષે ન ભરાણાં.

શૃગાલસા રાજાની પરિક્ષા કરવા ભગવાન સાધુ સ્વરૂપે પધાર્યા અને દીકરાનો માથો ખાંડણીયામાં તેના પાસેથી ખંડાવ્યું; તેમાં પીતામાતાને આંખમાંથી અશ્રુ ન પડ્યાં. શું ભકતોતું સહનપણું.

લંકાપતિ રાવણની પુત્ર વધુ સુલોચના શ્રી રામચંદ્ર પાસેથી પોતાના મૃતક પતિની યાચના કરવા ગયાં ત્યારે આંખમા એક પણુ અશ્રુ ન હતાં. મેઘ નાદનો મસ્તક લઈ સતિએ ધર્મ પાળ્યું.

આર્યવૃતની સતી આંચો પોતાના મૃતક પતિના સળને અંકમાં લઈ અગ્નિમાં ભસ્મીભૂત થાય છે અને પોતાના પતિ પ્રત્યેનો અપૂર્વ પ્રેમ પ્રતિત કરે છે.

જગતના જીવોને સહનપણાનો ઉપદેશ આપવા શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર મહારાજે એકસો ગાલી પ્રદાન શીશુપાલની સહન કરી. શીશુપાલને મુક્તિ આપી હતી.

રઘુવંશના ઇતિહાસિક પુસ્તકમાં આપણે જોઈએ છીએ કે રાજા દલીપનંદની ગાયને મારવા આવેલ સિંહને પોતાની જાનું આપવા તત્પર થયાં હતાં.

કુંતાજી પાંડવોએ અને રાજા હરીચંદ્ર નળરાજા અને અનેક ભક્તોએ ગણું સહનતાપણું રાખ્યું છે. સાધુ પુરૂષો જગતના જીવોનો કલ્યાણ કરવા માટે દુરીજનોની નિંદાના બાણ સહન કરે છે અને તિતિક્ષા ધારણ કરે છે. ભુખ સહન કરવી, તરસ સહન કરવી, લોકનાં અપવાદ સહન કરવાં, પરંતુ દેવી જીવ પોતાની ટેક છોડતા નથી અને જગતને બતાવી આપે છે કે સહન શક્તિથી અસાધ્ય વસ્તુ સાધ્ય થાય છે.

મૌકિક—નવમ.

સમર્થને દોષ નથી.

મહાપુરૂષોના જીવન ચરિત્રમાંથી ગુણને ગ્રહણ કરવું પણ દોષને ગ્રહણ ન કરવું કારણકે તે સમર્થવાળા હોવાથી તેમને તે દોષ લાગતો નથી જ્યાં સુધી તેવી યોગ્યતા પ્રાપ્ત થઈ ન હોય અને તેનું અંનુકરણ કરવાથી પશ્ચાતાપ થાય છે. માટે સમર્થ પુરૂષો શું જનતાનો શ્રેય કેમ કરી શકે છે તેના ચારિત્રો જોવા અને તેનું શુભ પ્રકારનું ચારિત્ર ગ્રહણ કરવાથી અવશ્ય મુમુક્ષોને ફાયદો થાય છે. તેના થોડાક દાખલા આમાં રજૂ કર્યાં છે.

સમર્થને દોષ નથી.

૧. શ્રી સૂર્યનારાયણ ભગવાનના કિર્ણ પૃથ્વી પર પડે છે તેમાં વિષ્ટા, મૃત્ર, અને અપવિત્ર પદાર્થોમાંથી પણ તત્વ આકર્ષણ

કરી લે છે, સમુદ્રમાંથી જલ સિંચન કરી વાદળાઓ વડે વર્ષા કરે છે, અને સૂર્યકાન્તમણિથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે. માટે સૂર્યનારાયણને કષા પ્રકારનો દોષ નથી ઇન્ધરની આજ્ઞાનાનુસાર સૃષ્ટિનું કાર્યમાં તત્પર રહે.

૨. જલ-બધા પદાર્થોને પવિત્ર કરે છે જગતનો જીવન જલ છે. તેમાં અપવિત્ર પદાર્થો હોય તેને પણ જલ પવિત્ર કરી પોતે સ્વચ્છ રહે છે પ્રભુની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તે છે.
૩. પૃથ્વીનું સહનપણું-જગતના જીવો પૃથ્વીપર વિષ્ટા-મૂત્ર વિગેરે અપવિત્ર પદાર્થો નાંખે છે. ખાડા ખોદે વિગેરે ક્રિયા કરે છે તે બધું પૃથ્વી સહન કરે છે.
૪. વાયુ-બગીચામાં ફુલવાડીમાં જાય અને વિષ્ટા મલમૂત્રમાં જાય છતાં નિરલેપ રહે છે તેને કશા પ્રકારનો દોષ નથી.
૫. અગ્નિ-બધા પદાર્થો ભક્ષણ કરે છે. છતાં તેને કશા પ્રકારનો દોષ નથી લાગતો.
૬. ગાયમાતા મુખથી વિષ્ટા ભક્ષણ કરે છે છતાં તે નિર્દોષ છે અને પ્રભુએ ઉત્તમ માન્ય કરી છે અને શાસ્ત્રમાં તેની પ્રશંસા છે.
૭. પીપળ વૃક્ષ-શાસ્ત્રમાં અને અશ્વત્થ કહે છે તે ગમે ત્યાં ઉગે મોરીમાં કે વિષ્ટામાં છતાં તે પુજનીય ગણાય છે. તે દોષિત નથી.
૮. મુવર્ણ-ગમે તે જાતિના હાથમાંથી લઇ શકાય છે અને તેને શાસ્ત્રકારોએ ઉત્તમ ગણ્યો છે તે દોષિત નથી.
૯. શંખ-હાડકો છે છતાં સનાતન ધર્મશાસ્ત્રમાં તેને ઉત્તમ ગણ્યો

- છે. અને તે પ્રભુને આયુધ છે તેની પ્રથમ પૂજા થાય છે,
૧૦. હાથીદાંત-હાડકો છે તેને સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓ હાથમાં કંકણ તરીકે ધારણ કરે છે અને તે શૃંગાર ભૂષણોમાં આદિ છે.
૧૧. કસ્તુરી-કાળીયારમૃગની ડુંટી-નાભીમાં થાય છે તેમાં ઉત્તમ ગુણો માટે નિર્દોષ ગણવામાં આવે છે.
૧૨. અંબર-મગર મચ્છને ઓગાર છે છતાં તેને પણ પવિત્ર ગણવામાં આવે છે.
૧૩. ઉવર્ણ-ઉન ઘેટાના મોવાળા છે છતાં તેને પવિત્ર ગણવામાં આવે છે અને તેને શુદ્ધતામાં ઉપયોગ લે છે.
૧૪. દૂધ-બધા દૂધ કરતા ગાયનું દૂધ પવિત્ર ગણવામાં આવે છે.
૧૫. ગૌમુત્ર-ઘોખરને ઉત્તમ ગણવામાં આવે છે તેને આયુર્વેદમાં શ્રેષ્ઠ સ્થાન છે.
૧૬. રેશમી વસ્ત્રોને ઉત્તમ ગણી તેને પૂજા અર્ચનમાં ઉપયોગમાં લે છે તે પર અગ્નિ પડે પણ જલદી ભસ્મ નથી થતો. જો કે તેની ઉત્પત્તિ કોશેટામાંથી થાય છે અને હજારો જંતુઓ મરણ પામે છે. ઇત્યાદિ પદાર્થોમાં ગુણ દોષ છે છતાં જેમાં શાસ્ત્રકારોએ નિર્દોષ ઠેરવ્યાં છે તેજ પવિત્ર સમજવું. વિધિ-નિષેધ જે શાસ્ત્ર કહે તે બરોબર

મૌકિત-દશમ.

સદ્ ઉપદેસ વચનામૃત.

અમૃત તુલ્ય વચનામૃતો વાંચી તેનો ઉપયોગ જો સદાચરણમાં લેવામાં આવે તો શુભ પ્રકારનાં સંસ્કારો પડે છે અને કુટુંબોનો

નાશ થાય છે, સદ્ગુરૂના ઉપદેશે સાંભળવા તે અતિ પવિત્ર છે છે પરંતુ સદ્ગુરૂઓ જીવેના કલ્યાણ માટે પ્રસાદીરૂપે પુસ્તકોમાં અતિશ્રમ કરીને દાખલ કરેલ છે તેનો પણ જો સદઉપયોગ લેવામાં આવે તો પણ જીવનું ભાવિ સુધરી જાય છે. શાસ્ત્રોમાં તેવા વચના-મૃતો અમુલ્ય છે તેનો સારાંશ અત્રે આપવ માં આવ્યું છે. તેનો ગ્રહણ સુર સજ્જનો કરે છે.

કાલથી પૃથ્વી વગેરે પદાર્થ શુદ્ધ થાય છે,

નહાવાથી દેહાદિક શુદ્ધ થાય છે.

ધોવાથી અપવિત્ર પદાર્થોના લેપ મટીને વસ્તુ શુદ્ધ થાય છે,

સંસ્કારોથી ગર્ભાદિક શુદ્ધ થાય છે.

તપથી ઇન્દ્રિયાદિક પવિત્ર થાય છે.

યજ્ઞન કરવાથી ગ્રાહ્યજ્ઞાદિક પવિત્ર થાય છે.

દાનથી ધન પવિત્ર થાય છે.

સંતોષથી મન પવિત્ર થાય છે.

અને બ્રહ્મવિદ્યાથી આત્મા પવિત્ર થાય છે.

દોહરા.

મન મરે માયા મરે, મરમર જાત શરીર,

આશા તૃપ્ત્યા ના મરે, કહી ગયા દાશકપીર.

આશા રામ નામકી, હજી આશ નિરાશ

નદી કીનારે ઘર કરે, કહી ના મારે પ્યાસ.

તાંત અતિ નવ તાણિએ, જેથી થાય હર્ષનો હરણ,

મમત મકુડો ન મુકે જેથી થાય મરણ.

૧ સંસ્તીત કર્મ... ...જ્ઞાનથી નાશ થાય છે.

૨ ક્રીયમાણ કર્મ... ...નિષ્કામથી ,,

૩ પ્રારબ્ધ કર્મ... ...ભોગવ્યાથી ,,

૧ એક કોઠીમાં ધાન પડ્યું છે તે સંચીત.

૨ તે ધાન કાઢવું તે કિયમાણુ.

૩ તે ધાનની રાટત્રીઓ કરવીને પ્રારબ્ધ.

૧ મલ—(પૂર્વ જન્મના પાપ) નિષ્કામ કર્મ કરવાથી ટળે છે.

૨ વિશ્લેષ—(મનની અવ્યક્તતા) ઉપાસનાં કરવાથી મટે છે.

૩ આવરણ—(માયાનું અજ્ઞાન) જ્ઞાન થવાથી જાય છે.

મનઃ શુદ્ધિ કર્મ.

“જેમ સ્થૂત દેહને રોગાદિકથી મુક્ત થવા માટે પ્રથમ જીલાળ પછી રોગ નાશક ઔષધિને છેવટે શક્તિ વર્ધક રસાયન આપવામાં આવે છે. તેમજ આત્માને સશક્ત કરવા માટે પવિત્ર જ્ઞાનનો આધિકારી બનવા માટે પ્રથમ કર્મ-વ્રત, જપ, તપ દાન, યજ્ઞ, તીર્થાટનાદિ કરવા સંત સેવા કરવી, પરોપકાર કરવો, પછી ભક્તિ, જ્ઞાન, દેવદર્શન કરવાં, દેવ પુજા કરવી, કીર્તન કરવા, હરિગુણ ગાવા, ને જ્ઞાન પૂર્વક ભક્તિ થતાં તે પુષ્ટ થઈ મુક્ત થાય છે.

ચંદ્રકાંત ભા. ૨ જો પાનું ૩૧૧

સ્થૂત દેહને વિષે ત્રિદોષનો વાસ છે તે નિરવારણ ઔષધિ છે તેમજ અંતઃકરણમાં પણ મળ, વિશ્લેષ અને અજ્ઞાન એ ત્રણ દોષ છે.

देह बुद्धा तु दासो, हं जीव बुद्धा त्वदंशकः ।

चिति बुद्धात्वे मेवाह मिति मे निश्चिता मतिः ॥

અર્થ:-દેહ બુદ્ધિથી હું દાસ છું, જીવ બુદ્ધિથી હું આપનો અંશ છું, અને ચિત્તથી હું આપનો જ છું.

અભિમાનં સુરાપાનં ગૌરવ ઘૌર રૌરવં ।

પ્રતિષ્ઠા સુકરો ચિષ્ટા ત્રિણં ત્યક્ત્વા સુક્ષી ભવેત્ ॥

અર્થ:-દેહ અભિમાનને સુરાપાન સમજજો, કુળ કે જાતિની ઉચ્ચતાના ગૌરવને ઘૌર નર્ક તુલ્ય જાણજો. દંભ અને દેખાવને સુક્રી પડવાવાળી દિવાની દુનિયાની વાહવાહને સુકરીની વિષ્ટા સમજજો. આ ત્રણેને તજવાથી જ તમે આ જન્મ સુખને પામી શકશો.

જેમ શુભ કર્મો અંતઃકરણની નીર્મલતાના હેતુ છે, તેમ ઇષ્ટ-દેવની ઉપાસના, એ અંતઃકરણની નિશ્ચલતાનો હેતુ છે.

અંતઃકરણનો મલ દોષ તે પાપરૂપ મલ દોષે કરી અંતઃકરણમાં જન્મજન્માતરની અનેક વાસનાઓ હેય છે, તેઓએ કરી વર્તમાન જન્મ વિષે પણ પાપાચારમાં વર્તી મનુષ્યો બહિર્મુખ અને છે તેથી સત્શાસ્ત્રના વિચાર વિષયે અને સત્સમાગમ વિષયે તેઓની રૂચિ હુતી નથી. નિષ્કામ શુભ કર્મોરૂપ ઉપાયે કરી તે પાપરૂપ મલ દોષ દુર થાય છે એ ઉપાય વેદના કર્મ કાંડે કરીને પ્રકાશીત છે.

અંતઃકરણનો વિશ્લેષ દોષ તે ચંચલતા છે, તે ચંચલતારૂપ વિશ્લેષ દોષે કરી અંતઃકરણ પ્રતિ ચલન કરે છે, તે ઉપાસનારૂપ ઉપાયે કરી વિશ્લેષ દોષ નિવૃત્તિ થાય છે.

અંતઃકરણની આવરણ શક્તિનો નાશ જ્ઞાને કરી થાય છે. તપ્ત શીલાવર પાણી પડે અને સુકી જાય છે તેમ જ્ઞાની માણસને કર્મ બાધ કરતા નથી.

કાગળ બળી ગયો હોય પણ જ્યારે તેનો સ્પર્શ થાય અને રાખોડી થઈ જાય તેમ જ્ઞાનીનું શરીર ફક્ત દેખવા માત્ર હોય છે, તેના સર્વે કર્મો બળી ભસ્મ થયાં હોય છે ત્યારે જ જ્ઞાની કહેવાય છે.

વ્યસનની સદા સુતકી છે. કુટેવ ન પાડવી સહેલી છે, પણ પાડેલી કુટેવ ત્યજવી એ ઘણી કઠણ વાત છે.

પ્રભુ હૃદયમાં બિરાજી રહ્યા છે તો હૃદયમાં ધુમાડો ભરીને પ્રભુને મુંઝાવવા ન જોઈએ.

“જે મુખ અમૃત આરોગીએ જપીએ હરીનાં જાપ,
તે મુખ ધ્રુવાં નિકસે. એ પૂર્વ જન્મના પાપ

માણસે બીડી હોકો કે ચલમ પીવાની ટેવ જંગમ જવાળા-
મુખીરૂપ નજ બનવું જોઈએ.

પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા જે જે વખતે જે જે સ્થિતિમાં રાખે તેમાં સંતોષ માનવો, તેમજ સત્ય અને નીતિના માર્ગે ચાલવા પ્રયત્ન કરવો.

દૈવી સંપતિ.

અભય (સાત્વિક વૃત્તિ) જ્ઞાનયોગની વ્યવસ્થિતિ એટલે જ્ઞાન (માર્ગ) અને (કર્મ) યોગ તેની તારતમ્ય પૂર્વક વ્યવસ્થા, દાતાપણું, દમ યજ્ઞ, સ્વાધ્યાય (સ્વધર્મ પ્રમાણે આચરણ) તપ, સરળતા (૨) અહિંસા, સત્ય, ક્રોધનો અભાવ ત્યાગ (એટલે કર્મના કળનો ત્યાગ) શાન્તિ વિશુદ્ધતાનો અભાવ એટલે ક્ષુદ્ર બુદ્ધિ રાખવી તે, સર્વ ભૂત માત્ર ઉપર દયા, હાય હાયનો અભાવ (નકામો વ્યવહાર છોડવો તે. (૩) તેજસ્વિતા, ક્ષમા, ધૃતિ, પવિત્રતા, અદ્રોહ, અભિમાનીપણાનો અભાવ આ (ગુણો હે ભારત દૈવ સંપત્તિમાં જન્મેલાને પ્રાપ્ત થાય છે. ગીતા અ-૧૬-૨૩ો. ૧-૩.

(દૈવી સંપત્તિના છવીશ ગુણો અને તેરમાં અધ્યાયમાં કહેધા જ્ઞાનનાં વીશ ગુણો વસ્તુતઃ એકજ છે.

અ.-૧૩. ૨તે ૭ થી ૧૧.

જીવાત્મા કયા લોકમાં જાય છે, તેનું વર્ણન.

પ્રાણ, ઇન્દ્રિયો, વગેરે જીવાત્મા સાથે નિત્ય સંબંધમાં રહે, પરંતુ દેહાન્તર થતી વખતે જીવ સૂક્ષ્મનાં પરમાણુઓ જોડાએલાં રહેતાં હશે કે કેમ તે સંબંધનો વિચાર કરતાં સ્વત્રકાર કહે છે કે જીવ, દેહાન્તર પ્રાપ્ત કરવા પ્રસંગે ભાવિ દેહના બીજરૂપ જીવ સૂક્ષ્મનાં પરમાણુ પુંજ સાથે બહાર જાય છે પંચાગ્નિ વિદ્યાના પ્રકરણમાં આહુતિનો પાંચમો પરિણામ થાય છે, તેને “પુરૂષ” કહે છે એવું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. તે પ્રકરણમાં કહ્યું છે કે મનુષ્યો જે શ્રદ્ધા પૂર્વક કર્મ કરે છે તેથી જો જીવ સૂક્ષ્મનું દ્રવ્ય ઘડાય છે, તે સ્વર્ગ લોક નામના અગ્નિમાં હોમાઈ સોમનું રૂપ ધારણ કરે છે, તે સોમ દ્રવ્ય (સૂક્ષ્મરસ) પર્જન્ય નામના અગ્નિમાં હોમાઈ વૃષ્ટિનું રૂપ ધારણ કરે છે, તે વૃષ્ટિ પુનઃ પૃથ્વી નામના અગ્નિમાં હોમાઈ અન્નરૂપ ધારણ કરે છે, તે અન્ન પુરૂષ નામના અગ્નિમાં હોમાઈ વીર્યનું રૂપ ધારણ કરે છે, અને તે વીર્ય સ્ત્રીરૂપ અગ્નિમાં હોમાઈ ગર્ભરૂપ ધારણ કરે છે. આ જીવની દેહધારણની પ્રક્રિયામાં દેહના બીજકો જીવ સાથે જોડાએલા રહે છે એમ સમજાય છે. ચંદ્રલોકમાં લોકોપયોગી કામ કરનારા પુણ્યવાનો મરણ પછી જાય છે. ત્યાં ભોગ મિથ્ય થયા પછી ભોગજનક કર્મના ક્ષય પછી સ્વર્ગમાં ન ભોગવાય તેવું બાકીનું કર્મ જેને અનુશય કહે છે, તે કર્મના ગુણ ધર્મને અનુસાર જીવાત્મા પુનઃ જીલોકમાં અવતરે છે. તે અનુશય સારો હોય તો બ્રહ્મણાદિ યોનિ પ્રાપ્ત થાય છે, ખોટો હોય તો ચંડાલ શ્વાન, વિગેરેની યોનિ પ્રાપ્ત થાય છે.

આ ચંદ્રલોકમાં પુણ્ય કર્મનો ભોગ ભોગવી અનુશય પ્રમાણે મૂલોકમાં અવતરવાનો ક્રમ સર્વ પ્રાણીઓને લાગુ નથી. જેઓ પાપ કર્મ કરનારા છે તેઓની ઉર્ધ્વલોકમાં ગતિ થતી નથી, પરંતુ યમ-

રાજના અંકુશનાં નરકોમાં તેને યાતના પ્રાપ્ત થાય છે, તે પાપ કર્મના દુઃખરૂપ ફળની વેદના ભોગવી શકાય તેવા શરીરોમાં તે પીડાય છે. વળી સ્વર્ગોદ્ધોક્ષમાં જવાનો પાપીઓને અધિકાર નથી. તેઓ જે મોટા પાપના કરનાર નથી. હોતાતો મરણ પછી નરકમાં ન જતાં તરત કુદ્ર જીવરૂપે આ લોકમાં જન્મે છે. આવા કુદ્ર જંતુઓથી જગત ભરેલું છે. આવી ત્રીજી ગતિ પ્રાણીઓનો હોય છે અને તેમાં પંચાગ્ન વિદ્યાનો પરિણામ ક્રમ હોતો નથી. ઘણા પ્રાણીઓ અયોનિભાવે ઉદ્દલિજ્જ ક્રમથી જન્મે છે, અને આવી અયોનિજ ઉત્પત્તિ સીતા દ્રોપદીના સંબંધમાં સ્મૃતિઓમાં વર્ણવા-
એલી પણ છે. સ્વર્ગલોકમાં એટલે ચંદ્રલોકમાં જનારા પુણ્યવાનો જે ક્રમથી ચઢે છે તે—૧ ધ્રુમ, ૨ રાત્રિ, ૩ કણ્ણપક્ષ, ૪ દક્ષિણાયન, ૫ પિતૃલોક, ૬ સવત્સર, ૭ આકાશ, ૮ ચંદ્રમાં આ પ્રકારનો છે.

ઉત્તરવાનો ક્રમ ચંદ્રમાંથી આકાશમાં, આકાશમાંથી વાયુમાં, વાયુમાંથી ધ્રુમ જેવા વરાળરૂપમાં, ધ્રુમમાંથી મેઘમાં, મેઘમાંથી વૃષ્ટિના રૂપમાં, વૃષ્ટિરૂપમાંથી પૃથ્વીમાં, ત્યાંથી ધ્યાનની રૂપમાં. ત્યાંથી અન્ન ખાનારનાં શરીરમાં ત્યાંથી વીર્ય રૂપમાં અને છેવટે માતૃના શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે. ન્યારે સ્વર્ગ લોકમાં જઈ આવના-
રને પણ આવો અશુદ્ધ માર્ગ છે તો શાસ્ત્રી કર્મમાં કોણ પ્રેરાય ! તેના ઉત્તરમાં સૂત્રકાર કહે છે કે આ ક્રમમાં વનસ્પતિ આદિ શરી-
રમાં અનુશયી જીવ, માત્ર સંસર્ગવાળાના રહે છે, તેમને ભોગ યતના હોતી નથી, તેઓ વનસ્પતિના મુખ્ય જીવથી જુદા હોય છે.

જે યોનિમાં સંબંધમાં અનુશયી આવે તે યોનિના આકારવાળો જન્મે છે.

ધ્રુમ વિગેરે શબ્દો કહ્યા તે ભૌતિક અર્થના વાંચક નથી પરંતુ તેને વસીના અધ્યક્ષ દેવતા વાંચક છે.

ચંદ્રલોકના અધ્યક્ષ “સોમરાજ” કહેવાય છે અને ઇષ્ટ કર્મ કરનારા તે અધ્યક્ષના સમાન આકારવાળું અમૃતમય અથવા રસમય શરીર પ્રાપ્ત કરી તે લોકમાં નિવાસ કરે છે.

દેવયાનથી ગતિ કરનાર જીવનો ગતિનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે. સ્થૂત દેહમાંથી બ્રહ્મરંધ્રથી છુટા પડી પછી સૂર્ય રશ્મિ વડે તે, તે તે લોકના આતિવાહિક અધ્યક્ષની મર્યાદામાં જાય છે તેની પરંપરા ૧ અર્ચિ, ૨ અહઃ (દિવસના અભિમાની દેવતા) ૩ શુકલપક્ષના અભિમાની દેવતા, ૪ ઉતરાયણ માસોની અભિમાની દેવતા, ૫ સવ ત્સરની અભિમાન દેવતા, ૬ દેવલોક જેમાં વાયુલોકનાં અન્તર્ભાવ થાય છે, ૭ આદિત્ય મંડળ, ૮ ચંદ્ર મંડળ, ૯ વિદ્યુ મંડળ ૧૦ વરૂણ મંડળ, ૧૧ ઇન્દ્ર, ૧૨ પ્રજાપતિ એ પ્રમાણે બાર પાર્વતી થાય છે. વિદ્યુન્મંડલ સુધી મનુષ્યાકાર આતિવાહિક દેવતું રૂપ હોય છે. તેનાથી ઉપર અમાનુષ પુરૂષ આતિવાહિક પદ લે છે. આ પ્રમાણે પ્રજાપતિના લોકમાં આવી કાર્ય બ્રહ્મ અથવા અપર બ્રહ્મને પ્રાપ્ત કરે છે.

બ્રહ્મસૂત્ર ત્રીજો અધ્યાય.

શ્વેતકેતુના પિતા ઉદાલકે કહ્યું.

પિંડમાં લીધેલા અન્નનો સ્થૂલ ભાગ મલ બને છે, સૂક્ષ્મ ભાગ માંસ બને છે, અને કારણ ભાગ મન બને છે, પીધેલા જલનો સ્થૂલ ભાગ મૂત્ર બને છે, સૂક્ષ્મ ભાગ રક્ત બને છે, અને કારણ ભાગ પ્રાણ બને છે, પિંડમાં ગયેલા તેજસ તત્વનો સ્થૂલ ભાગ અસ્થિ બને છે, સૂક્ષ્મ ભાગ મજ્જા બને છે, અને કારણ ભાગ વાણી બને છે.

ત્રયં ચ માતૃસંબંધં રક્તં માંસં ચ મેદસા ।

ત્રયં ચ પિતૃસંબંધં અસ્થિ ચ જૈત્ર શુક્લગમ્ ।

ચૈતન્ય વાયુરગ્નિશ્ચ ત્રયસંબંધ ઈશ્વરાત્ ।

માતા તરફથી લોહી માંસ અને મેદ પ્રાપ્ત થાય છે,
પિતા તરફથી અસ્થિ ચર્મ અને શુદ્ધ વારસામાં મળે છે, પરંતુ
ચૈતન્ય પ્રાણવાયુ અને અગ્નિતત્ત્વ ઇશ્વરનો વારસો છે.

વિધિ નિષેધ

વેદાધ્યયન તે ધર્મયજ્ઞ, તર્પણ તે પિતૃયજ્ઞ, હોમ તે દેવયજ્ઞ,
બલિ તે ભૂતયજ્ઞ અને અતિથી સપ્તર્ષણ તે પિતૃયજ્ઞ, એવા પાંચ
અહિંસાત્મક અને નિત્યગૃહ યજ્ઞ કરેલા છે અને પાંચ યજ્ઞોથી અનુ-
ક્રમે ઋષિ, પિતૃ, દેવ, ભૂત અને મનુષ્યને તૃપ્ત કરીને પછીજ
ગૃહસ્થ માત્રે પોતે અન્નગ્રહણ કરવું એવો ગૃહસ્થાશ્રમનો ધર્મનો
વિધિ છે, (મનુ. ૩. ૬૮. ૧૨૩.) આ યજ્ઞ કર્યાપછી જે અન્ન
બાકી રહે તેનું ‘અમૃત’ એવું નામ છે, અને સર્વ માણસ જમી
રહ્યા પછી જે અન્ન બાકી રહે તેનું ‘વિધસ’ એવું નામ છે (મનુ.
૩. ૨૮૫.) આવા પ્રકારનું ‘અમૃત’ અને ‘વિધસ’ અન્નજ ગૃહસ્થોને
માટે શ્રેયસ્કર છે. અને તે પ્રમાણે ન કરતાં કોઈ કેવળ પોતાના પેટ
માટેજ અન્ન રાંધીને ખાય છે તો તે મનુષ્ય ‘અધ’ એટલે પાપનું
બક્ષણ કરે છે અને તેને ‘અધારી’ એમ કહેવું જોઈએ, એમ :મનુ-
સ્મૃતિમાંજ નહિ પણ ઋગ્વેદમાં અને ગીતામાં પણ કહેલું છે.
(ઋ. ૧૦. ૧૧૭. ૬. મનુ. ૩. ૧૮. ગી. ૩. ૧૩.) આ સ્માર્ત પાંચ
મહાયજ્ઞ સિવાય દાન, સત્ય, દયા, અહિંસા એવા બીજા ભૂત માત્રને
કલ્યાણના આપવા વાળા ધર્મો પણ ઉપનિષદોમાં તેમજ સ્મૃતિ
ગૃહસ્થને માટે વિહિત ગણાવેલા છે. (તૈ. ૧. ૧૧.) અને તેમાંજ

કુટુંબની વૃદ્ધિ કરી વંશ કાયમ કર, ‘પ્રજાતંતુમાદ્યવચ્છેત્સીઃ’
એવા સ્પષ્ટ ઉદ્દેશ છે.

આ સર્વ કર્મ એટલે એક પ્રકારનો યજ્ઞ મનાય છે, અને તે કરવાનું કારણ તૈતિરીય સંહિતા એવું કહે છે કે, ગ્રાહ્યજી જન્મ-તાની સાથે પોતાની પીઠ ઉપર ત્રણ પ્રકારનાં ઋણ લઈને જન્મે છે, એક ઋષિનું બીજું દેવોનું ત્રીજું પિતૃનું, તે પૈકી ઋષિનું રૂણ વેદાભ્યાસથી, દેવનું યજ્ઞથી અને પિતૃનું પુત્રાત્પત્તિથી ફેડવું જોઈએ, તે વિના તેની ગતિ થતી નથી. (તૈ. સ. ૬. ૩. ૧૦. ૫.) તૈતિરીય સંહિતાનું વચન આવું છે જાયમાનો વૈ બ્રાહ્મણમ્નિભિ રૂણવા જાય બ્રહ્મચર્યેણાષિભ્યો યજ્ઞેન દેવેભ્યઃ પ્રજયા પિતૃભ્યણ્ણના અનૂળો યઃ પુત્રી યજ્ઞવા બ્રહ્મચારિ વાસિતિ ॥

જરતકાર આ પ્રતાણે વર્તતાં લગ્ન કર્યા પહેલાંજ ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરવા લાગ્યો ત્યારે સંતાન ક્ષયના ભયથી તેના ચાચાવર નામ પિતૃએ આકાશમાં લટકતાં તેની દ્રષ્ટિએ પડવા માંડ્યા, અને તેમની આજ્ઞાથી પછી તેણે લગ્ન કર્યું એવી ભારતના આદિ પર્વમાં એક કથા છે. (મ. ભા. આ. ૧૩)

આરંભયજ્ઞાઃ ક્ષત્રાશ્ચ હર્વિયજ્ઞાવિશઃ સ્મૃતાઃ ।

પરિચાર યજ્ઞાઃ શૂદ્રાશ્ચ જપયજ્ઞાદ્વિજાતયઃ ॥

આરંભ (ઉદ્યોગ), હવિ સેવા અને જપનો ચાર પ્રકારનો યજ્ઞ, ક્ષત્રી, વૈશ્ય, શૂદ્ર, અને ગ્રાહ્યજી એ ચાર વર્ણોને માટે અનુક્રમે વિહિત છે એમ કહેવું છે. (મ. ભા. શાં. ૨૩૭. ૧૨)

ઝપાધ્યાયાન્દશાચાર્યઃ આચાર્યાનાંશનંપિતા ।

સહસ્રં તુ પિતૃન્માતા ગૌરવેનાતિરિચ્યતે ॥

ઉપાધ્યાયથી દશ ગણા આચાર્ય, આચાર્યથી સો ગણા પિતા,
પિતાથી સહસ્ર ગણા માતા એમ ઉતરતો ગૌરવ વડે છે. (મનુ. ૨.૧૪૫)
ગીતા રસ્ય લોકયમાન બાળ ગંગાધર તીલક

મોક્ષસ્ય નહિ વાસોસ્તિ ન ગ્રામાંતર, મેવનવા ।

અજ્ઞાન હૃદય ગ્રંથિનાશો મોક્ષ ઇતિ સ્મૃતઃ ॥

મોક્ષ એ અમુક કોઈ ઠેકાણે રહેલો છે અથવા તો કોઈ બીજો
દેશ અથવા બીજું ગામ છે. એમ નથી, આપણા હૃદયમાં રહેલી
અજ્ઞાન ગ્રંથિનો નાશ તેનું નામજ શાસ્ત્રમાં મોક્ષ કહેલું છે.

શીવગીતા. ૧૩. ૩૨

તપો વિદ્યાચ વિપ્રસ્ય નિઃશ્રેયસકરંપરમ્ ।

તપસા કલ્મષંહંતિ વિદ્યાયાઽમૃતમશ્નુતે ॥

તપ અને વિદ્યાએ બ્રાહ્મણનાં પરમ નિશ્રેયસ આપનાર છે.
તપથી પાપ નાશ થાય છે અને વિદ્યાથી અમૃત એટલે મોક્ષ
મળે છે. મનુ. ૧૨. ૧૦૪.

અર્થસ્ય પુરુષો દાસો દાસ સ્વાર્થો ન કસ્ય ચિત્ ।

ઈતિ સત્યં મહારાજબદ્ધોઽસ્મ્યર્થેન કૌરવૈઃ ॥

મનુષ્ય અર્થનો ગુલામ છે; અર્થ કોઈનો ગુલામ નથી; હે
મહારાજ ! સત્ય આ છે મને કૌરવોની સાથે અર્થે બાંધી દીધેલો છે.
(મ. બા. ભી. અ. ૪૩ શ્લો. ૩૫. ૫૦૬૬)

ઈશ્વર પરનો પ્રેમ માણસને ખરેખરો સુખી બનાવે છે, ઉંચામાં ઉંચો સુખ ને ઉંચામાં ઉંચો સંતોષ ઈશ્વરના મરજીને આધીન થવામાં છે.

જે પોતાનો મન જીતે છે તે આ દુનયામાં ઘણો જય મેળવે છે અથવા સર્વજીત કહેવાય છે.

ગત વસ્તુનો શોચ ન કરવું, જે તેમ કરવા જઈએ તો તેથી કંઈ હાથ આવતું નથી મીઠે સુગંધનોએ વૃથા શોચને મુકવું.

મોટામાં મોટું વચન એજ કે જે પાણી શકાય માટે વચન આપતી વખતે વિચારવાનું છે કે મારાથી વચન પાણી શકાશે ! તોજ વચન દેવું.

સહાચારી પુરૂષના ચરિત્રનું અનુકરણ કરવો અને તત્ત્વ વસ્તુનો ગૃહણ કરવું, અને અસારનું ત્યાગ કરવું તેમાંજ શ્રેય છે,

દુરગુણી વિચારને મગજમાં જગ્યા કદી પણ આપવી નહિ. જે ત્યાં એકવાર ફાવી જાય છે તો તે અંતઃકરણને મલીન કરી અને કેડો પણ મેલતા નથી, માટે તેવા વિચારને પ્રવેશ કરવા દેવું નહિ એજ શ્રેષ્ઠ પુરૂષનું કર્તવ્ય છે.

ખીજાને ઉપદેશ દેવા ઘણા લોકો તૈયાર થાય છે પણ પોતા ઉપર પ્રસંગ આવ્યો કે, ડહાપણ વિસરી જવાય છે.

કોઈ વખતે ક્રોધી, કોઈ વખતે સંતોષી એવા ક્ષણે ક્ષણે રૂપ તુષ્ટ થનારા જે અવ્યવસ્થિત ચિત્તવાળા છે તેની મૈત્રી કે કૃપા અતિ ભયંકર છે.

અતિથી, બાળક, પત્ની, માતા અને પિતા એનું હિંમેશાં પોષણ કરવું.

સુજ મનુષ્યોની વાર્તાલાપ એજ ઉત્તમ રસ્તો છે, ઉત્તમ મનુષ્યોનું ભાષણ આપણને ખુશી કરે છે, તથા મિત્રતા આપણને ઉત્તમ વિચારવાળા બનાવે છે.

વિષ અને વિષયમાં ઘણોજ અંતર છે પરંતુ વિષ તો ખાવાથી મરણ થાય છે પણ વિષય તો સ્મરણ માત્રથી દુઃખ ઉત્પત્તિ કરે છે અનેક જન્મ મરણનાં દુઃખો ભોગવવા પડે છે.

શાસ્ત્રનું શ્રવણ કરવાથી ધર્મ સમજાય છે. કુમતિ દૂર થાય છે જ્ઞાન પ્રાપ્તિ થાય છે અને મોક્ષ પણ શાસ્ત્ર શ્રવણથી મળે છે.

મૌકિક—એકાદશ.

મુખોધ શ્લોક સંગ્રહ.

પ્રાચીન સમયમાં આર્યાવૃતમાં ગુરુકુલોની સંસ્થાઓ હતી અને તેમાં આર્ષ યજ્ઞોના અભ્યાસ કંઠસ્થ હતો પરંતુ કાળચર્ચના પ્રવાહથી પરિવરતનવાળું જગત આજે અધોગતિના આરા પાસે આવી ગયું છે. તેનો પુનરોદ્ધાર પ્રભુ કરશે. રૂષિ-મુનિઓ જગતને સદ્બોધ આપી મહાપુરુષાર્થથી વિદ્યા સંપાદન કરી અને અમુલ્ય ખજાનો રાખી ગયાં છે તેમાંથી દેવ ભાષાના શ્લોકો ચુટી કાઢી તેનો સંગ્રહ કરી જનતાને સદ્બોધ થાય અને પ્રાચીન સ્થિતિએ કેમ આવી શકાય અને તેનું અનુકરણ કેમ થાય તેવા સદ્બોધક હજારો શ્લોક છે. પરંતુ શ્રમ સાધ્ય હોવાથી આમાં જરૂર ખપતા શ્લોકો દાખલ કર્યાં છે તેથી પ્રાચીન દેવ ભાષાનો પ્રભાવ કેવો હતો તથા તેમાં કેવા પ્રકારનું જ્ઞાન ભર્યું છે અને તેમાંથી કેટલા ફાયદો થાય છે તે વાંચવાથી ખાત્રી થશે.

આચારઃ પરમો ધર્મ સર્વેષામિતિનિ નિશ્ચયઃ ।
 હીના ચાર પરીતાત્મા પ્રેચ્યચેહ વિનશ્યતિ ।
 આચાર હીનસ્યતુ બ્રાહ્મણસ્ય વેદાઃ પદ ઙ્ગ ૦ । અખિલાઃ સપક્ષાઃ ।
 કામ્પ્રીતિ મુત્યાદયિ તું સમર્થા અન્ધસ્ય દારા ઇવ દર્શનીયાઃ ।
 અથાચારાન્ પ્રવક્ષામ્યા ચારાલ્લભતે ધર્મમાચારા દેવ
 ધનમાચારા દેવ સુખમાચારા દેવ મોક્ષ માપ્નુયાત્ ।
 વિદ્યા વિનાશે પુનરભ્યુ પૈતિ જ્ઞાતિ પ્રણાશેત્વિહ સર્વનાશઃ ।
 કુલાપ દેશોનહયોઽપિપૂજ્યઃ ।

શ્રુતિ પ્રમાણાનુકુળ વસિષ્ઠ તથા ગૌતમ ઋષિ પણ દષ્ટ લાખી
 ગએલ છે કે આચાર એજ પરમ ધર્મ છે. અનાચારી તથા અધર્મી
 પોતાના લોક તથા પરલોક બન્નેને નષ્ટ કરે છે. જેવી રીતે આંધ-
 જાની રૂપાળી સ્ત્રીનું રૂપ વ્યર્થ છે તેવીજ રીતે શિક્ષા, કલ્પ, વ્યાકરણ
 વગેરે છએ અંગ સહિત સમગ્ર ચારે વેદનો સંપૂર્ણ પાઠ પણ
 આચારહીન બ્રાહ્મણનો વ્યર્થ બન્ય છે.

ધર્મ ધન, સુખ અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ આચાર શીલને અવશ્ય
 થાય છે. વિદ્યા જો નષ્ટ થાય તો ફરીને ભણવાથી તથા અભ્યાસ
 કરવાથી પ્રાપ્ત થાય છે, પણ આ ચાર દોષ વડે અથવા તો અધમા-
 ચરણ વડે તો જાતિનો નાશ થાય છે. અર્થાત આચાર દોષ તથા
 અધર્માચરણ સર્વથા નાશનાં મૂળ છે.

દાનં સત્યં તપો લોકો વિદ્યેજ્યા પૂજનં દમઃ ।
 અર્થૌતાનિ ચરિત્રાણિ શિષ્ટાચારસ્ય લક્ષણમ્ ।

શિષ્ટા યસ્માશ્ચરન્ત્યેનં મનુ સપ્તર્પયશ્વહ ।

મન્વતરેષુ. સર્વેષુ શિષ્ટાચાર સ્તતઃ સ્મૃતઃ મં પુ ૦ ।

દાન. સત્ય તપશ્ચર્યા, લોકાચાર, વિદ્યાભ્યાસ, યજ્ઞ કરવો, ભગવત પૂજન. ઇન્દ્રિયનિગ્રહ, એ આઠ કર્મોનું નિત્ય પાલન કરવું એનુંનામ શિષ્ટાચાર.

શિષ્ટ શિરોમણી મનુ અને સપ્તર્પિ દરેક મન્વન્તરમાં એવું આચરણ સર્વથા કરે છે. તે કારણસર એ શિષ્ટાચાર કહેવાય છે.

અક્રોધ વૈરાગ્ય જિતેન્દ્રિયત્વં

ક્ષમા દયા શાંતિ જનપ્રિયત્વમ્ ।

નિર્લોભ દાતા ભય શોક હર્તા

જ્ઞાનિ ગુણાનાં દશ લક્ષણાનિ ॥

અર્થઃ—અક્રોધ, વૈરાગ્ય, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ, ક્ષમા, દયા, શાંતી, જનતામાં પ્રીય થવું, નિરલોભ, દાતા, ભય, શોક હરણકરનાર એ પ્રમાણે જ્ઞાનિના એ દશ લક્ષણો છે.

હીયતે હિ મતિસ્તાત દિનૈઃ સહ સમાગમાત્ ।

સમૈશ્વ સમતા મેતિ વિશિષ્ટૈશ્વ વિશિષ્ટાતામ્ ॥

હલકા આદ્યમીના સંગથી બુદ્ધિ અધોગતિને પામે છે સરખે સરખાની સંગતિથી બુદ્ધિ સરખી રહે છે અને મહાપુરૂષના સમાગમથી બુદ્ધિ ઉત્તમ થાય છે.

(પંચતંત્ર)

નહિ પશ્યતિ જન્માંધઃ કામાંધો નૈવ પશ્યતિ ।

ન પશ્યતિ મદોન્મત્તઃ અર્થાં દોષાન્ન પશ્યતિ ॥

જેમ જન્માંધ દેખતો નથી, તેમ કામાંધ મદોન્મત્ત તથા મતલબી પુરૂષો દોષને જોતા નથી.

યદિ નાત્મનિ પુત્રેષુ ન ચેત્પુત્રેષુ નપ્તૃષુ ।

ન ત્વેવ તુ કૃતોષ્ઠર્મઃ કતુમવતિ નિષ્ફલઃ ॥

મ. અ. ૪-૧૭૩.

અધર્મ કરનારને અધર્મનું કૃળ મળ્યા વગર રહેતો નથી. કદાપિ કરનારને પોતાને ન મળ્યું તો તેના પુત્રને મળે છે. પુત્રને ન મળ્યું તો તેના પૌત્રને મળે છે, પરંતુ નિષ્કળ બનતું નથી.

પરોક્ષકાર્યં હન્તારં પ્રત્યેક્ષે પ્રિયવાદિનં ।

વર્જયે તાદૃશં મિત્રં, વિષકુંભ પયોમુખં ॥

સમીપમાં મધુર બોલે, પાછડ કાર્યનો નાશ કરે એવા મિત્રનો ત્યાગ કરવો, જેમ કળશીયા ઉપરના ભાગમાં દૂધને ને અંદર વિષ હોય તેમ.

મિત્રદ્રોહિ કૃતઘ્નશ્ચ, તથા વિશ્વાસ ત્રાતકઃ ।

ત્રયસ્તે નરકં યાંતિ, યાવત્ચંદ્રદિવાકરૌ ॥

મિત્રનો છળ કરનાર, ઉપકાર કરનારનું ખુરું કરનાર અને વિશ્વસઘાત કરનાર એ ત્રણે જણ જ્યાં સુધી સૂર્ય ચંદ્ર તપે છે ત્યાંસુધી નરકમાં રહે છે.

દદાતિ પ્રતિ ગૃહ્ણાતિ, ગુહ્યમાભ્યાતિપૃચ્છતિ ।

મુક્તે ભોજને ચૈવ, ષડવિધં પ્રીતિ લક્ષણં ॥

પોતાના મિત્રને કેઈ પદાર્થ જોઈએ તો તે આપણી પાસે હોય તો આપવો, અને તેની પાસે હોય અને આપણને જોઈએ તો લેવો છાની વાન એક બીજાને કહેવી, અને શાંભળવા તેને ઘેર જમવું ને પોતાને ઘેર જમાડવું, એ છ પ્રીતીનાં લક્ષણ છે.

સંસાર કટુ વૃક્ષસ્ય, દ્વે ફલે અમૃતોપમે ।

સુમાષિતં ચ સુસ્વાદુ સંગતિઃ સુજનેજને ॥

સંસાર એક કડવું ઝાડ છે, પણ તેના બેજ ફળ અમૃતની ઉપમાં આપીએ એવાં છે તે મોડા શબ્દ અને સારા માણસની સંગતી

જાડ્ય ધિયોહરતિ, સિંચતિવાંચિ સત્યં

માનો ઋતિ દિશતિ પાપ મયા કરોતિ

ધિતઃ પ્રસાદ યતિ દિશુ તનોતિ કીર્તિ

સત્સંગતિઃ કથય કિમકરોતિપુંસામ્ ॥

સત સંગતિ બુદ્ધિનું (જાડાપણું) દૂર કરે છે સ્થુલ વાણીમાં સત્યતાનો સંચય કરાવે છે, માન વધારે છે, પાપનો નાશ કરે છે, ચિત્ત પ્રસન્ન કરે છે. અને દશે દિશામાં કિર્તિનો વિસ્તાર કરે છે. માટે કહો સત્સંગ શું નથી કરી શકતો અર્થાત સત્સંગથી સારાવાના થાય છે, સત્સંગથી સારવાના તથા આત્મા ઉન્નતી મેળવી શકે છે.

સ્વતઃ પ્રમાણં પરત પ્રમાણં શુકાગનાયત્રમિરં ગિરન્મિ ।

શિષ્યો પ શિષ્યૈ રૂપ શોભિતાનમ્

અવેહિતન્મંડનમિશ્રધામ ॥

નોચગેહાઃ સ્થૂલપટા, યથા સં પ્રાપ્ત મોજનઃ ।

તે નરા નહિ સીદંતિ, યાવત્ચંદ્રદિવાકરૌ ॥

વિશેષ દાધરાવાળા ઉંચા ઘરમાં નહિ. પણ નીચા ઘર જેને મહેલ સમાન છે, જાડાં વસ્ત્રો, પોતાની સંપત્તિ પ્રમાણે ભોજન અર્થાત ઇશ્વર ઇચ્છાનુસાર મળેલ સાધનમાં પરમ સંતુષ્ટ છે, તે મનુષ્યો જ્યાંસુધી સૂર્ય ચંદ્ર હોયાત છે ત્યાં સુધીની આયુષ્યવાળા હોય તો પણ કદિ દુઃખિ થતા નથી.

કહ્યું છે કે સંતોષ ને રાખે ને તૃષ્ણાવાન થઇને અત્ર તત્ર ફોડ્યા કરે, તો પણ “ભાગ્યલિખ્યાતિ તનોહિ મિત્રેગો” વળી એમ સંભળાય છે કે “કર્મ વગરની ખેતી કરે, બળદ મરે કાં માંદો પડે” માટે વિવેકી વડીલો, સુસ્ત બાઇઓ, શીલવંત સદગુણી બહેનો “સંતોષ એવ પુરુષ્યસ્ય પરમ્ નિધાન” સંતોષ છે એજ માનવી-ઓને માટે પરમ નિધિ એટલે ઉત્કૃષ્ટ સુખનો ખજાનો છે. એ પ્રમાણે વર્તશે તે સુખી થશે.

एकाहं जपहिनस्तु संध्याहीनो दिनत्रयम् ।

द्वादशाह मग्निश्च शुद्र एव न संशय ॥

એક દિવસે જે જપ રહીત છે, ત્રણ દીવસ જે સંધ્યા રહિત છે અને બાર દીવસ જે અગ્નિ હોમ કાર્યા વિના રહે છે તે નિશ્ચયે શુદ્ધ છે.

दुर्जनं समं न सख्य प्रीति चापि न कारयेत् ।

तुष्णो दहति चांगारः शीतकृष्णायतेकरम् ॥

દુર્જન સાથે પ્રીતી ક્યારે પણ ન કરવી સખબ કે કોલશા
ગરમ હોય તો હાથને બાળે અને ઠંડા થઇ જાય અને હસ્ત સ્પર્શ
કરે તો હાથ કાળા થાય

यौवनं धनं सम्पति,

प्रभुत्व मविवेकिता,

एकैक मप्यनर्थाय किमु यत्र चतुष्टयम् ॥

भिद्यते हृदय ग्रंथिच्छिद्यन्ते सर्वे संशयाः ।

क्षीयन्ते चास्य कर्माणि तस्मिन् દ્રષ્ટે પરાવરે ॥

તેનીજ હૃદયની ગ્રંથિ કપાઈ ગઈ છે, તેનાજ સંશય માત્ર દૂર
થઈ ગયાં છે, અને તેનાજ કર્મના ફળ ક્ષય થઈ ગયા છે. કે જેણે
તે ઇશ્વરનું દર્શન કર્યું છે. જે પાસેના પાસે અને દૂરનો દૂર છે
તેનું જેણે દર્શન કર્યું છે.

त्वं स्त्री त्वं पुमानसि त्वं कुमार उतवा कुमारी ।

त्वं जीर्णं रण्डेन वञ्चसि त्वं जातो भवसि विश्वतोमुखः ॥

શ્વેતાશ્વેતર ઉપનિષદ્

તું સ્ત્રી છે, તું પુરૂષ છે. તું કુમાર છે, તું કુમારી છે, તું હાથમાં
લાકડી લઈને ચાલનાર વૃદ્ધ પુરૂષ છે તેજ આખા જગતમાં જન્મ
ધારણ કર્યો છે.

વાગ્ વૈભવી શબ્દ જ્ઞરી શાસ્ત્ર વ્યાખ્યાન કૌશલમ્ ॥

વૈદુષ્યં વિદુષાં તદ્વદ મુક્તયેન તુ મુક્તયે ॥

નાના પ્રકારના શાસ્ત્રના અર્થ કરવાની કુશલતા હોવી એ તો માત્ર પંડિતોના વિનોદનું સાધન છે, મુક્તિનું સાધન નથી.

ઉત્તમો બ્રહ્મસ જ્ઞાતો ધ્યાન ભાવાસ્તુ મધ્યમઃ।

સ્તુતિં જષોઽ ધમો ભાવો બાહ્ય પૂજા ધમાધમઃ॥

સર્વત્ર બ્રહ્મનું દર્શન થાય એ સર્વોત્તમ છે, ધ્યાન મધ્યમ છે. સ્તુતિ અને જપ કનિષ્ઠ છે, અને બાહ્ય પૂજા તેથી પણ કનિષ્ઠ છે.

ન ધનં ન જનં ન સુન્દરી કવિતા

વા જગદીશ કા મયે ॥

મમ જન્મનિ જન્મ નીશ્વરે

ભવતા ઈક્તિ રહે તુ કીત્વયિ

જે જગદીશ્વર! હું ધન, સગા, સુંદર સ્ત્રી, વિદ્વતા, એમાનું કાંઈપણ ઇચ્છતો નથી. માત્ર જન્મો જન્મ તમારી અહૈતુકી ભક્તિજ માંગું છું.

દુર્લભં ત્રયમે વૈતત્ત દેવાનુગ્રહ હેતુ કમ્ ॥

મનુષ્ય ત્વં મુમુક્ષુ ત્વં મહાપુરુષ સંશ્રયઃ॥

આ ત્રણ પદાર્થ દુર્લભ છે, તે માત્ર ઇશ્વરની કૃપાથીજ પ્રાપ્ત થાય છે. અથવા મહાત્મા પુરૂષોના કૃપાથી એક તો મનુષ્ય જન્મ ખીન્નું મુમુક્ષુપણ ત્રીજો મહાત્માનો સમાગમ.

ન ચેન્દ્રસ્ય સુખં કિંચિન્ન સુખં ચક્રવર્તિનઃ ।

સુખ મસ્તિ વિરક્તસ્ય મુનેરેકાન્ત જીવિન ॥

ઇન્દ્રને પણ જરા સુખ નથી, તેમ ચક્રવર્તીને પણ નથી. પરંતુ એકાંતમાં જીવન ગાળનારા વિરક્ત મુનીનેજ સુખ હોય છે,

આયુર્વિતં ગૃહચ્છિદ્રં મંત્ર મૈથુન મેષજમ્ ।

દાન માનાપમાનંચ નવ ગોપ્યાનિ યત્નતઃ ॥

આયુષ્ય, ધન, ઘરની વાતચીત, મંત્ર, મૈથુન, ઔષધ, દાન, માન, તથા અપમાન, આ નવ સંભાળથી છાના રાખવા જોઈએ.

શતં વિદાય દાતવ્યં સહસ્રં સ્નાનમા ચરેત્ ।

લક્ષં વિદાય મોક્તવ્યં કોટિ તકત્વા હરિ સ્મરેત્ ॥

સો કામ મુકીને પણ દાન કરવાનો પ્રસંગ આવે તે વેળા દાન કરવું. સમય જાય ત્યારે હજાર કામ મુકીને સ્નાન કરવું. વળી ક્ષુધા લાગે ત્યારે લાખ કામ મુકી દઇને જમવું, અને ભગવાનનું સ્મરણ તો કરોડ કામ પણ પડતાં મુકીને કરી લેવું; કેમકે આ ક્ષણભંગુર દેહનો કિચિત પણ ભરોસો નથી.

ચિત્તસ્ય શુદ્ધયે કર્મ નતુ વસ્તુ ષલબ્ધયે ।

વસ્તુ સિદ્ધિર્વિચારેણ ન કિંચિત્કર્મ કોટિભિઃ

‘વિષેક ચૂડામણિ’

કર્મ, ચિત્તની શુદ્ધિને માટે છે, વસ્તુ પ્રાપ્તિ માટે નથી. વસ્તુ સિદ્ધિ તે વિચારથી થાય છે, કોટી કર્મોથી લેશ પણ થતી નથી.

માતૃવત્ પરદારેષુ પરદ્રવેષુ લોષ્ટવત્
આત્મવત્ સર્વશ્રુતેષુ યઃ પશ્યતિ સ પશ્યતિ ॥

જેની વૃત્તિ પર સ્ત્રીમાં માતા સમાન છે, જે પર દ્રવ્યને માટીના ઢેફાં સમાન માને છે તથા જૂત માત્રને પોતાના તુલ્ય જીવે છે, તેજ ખરેખરો જ્ઞેનારો છે.

પુન રપિ જનનં પુનરપિ જનની જ ઠરે શયનમ્ ।
ઇહસં સારે સ્વલુ દુસ્તારે કૃપયા પારે પાહિ મુરારે ॥

ફરીને જન્મ, ફરીને મરણ અને ફરીને પાછું માતાના ઉદરમાં આવવું થાય છે. આ રીતે દુસ્તર એવા આ અપાર સંસારમાંથી હે મુરારી! કૃપા કરીને માફ પાલન કરો.

દીપો ભક્ષ તે ધ્વાન્તં
કજ્જ લંચ પ્રસુયતે ।

યદન્નં ભક્ષયન્ નિત્યં
જાયતે તા દ્રશીં પ્રજાઃ॥

અર્થ:-દીપો હંમેશાં અંધરાનું ભક્ષણ કરે છે. તેથી તેનામાંથી કાજળ નિકળે છે તે રીતે અનિષ્ટ ભોજન ખાવાથી માણસની બુદ્ધિ બગડે છે અને પ્રજા નહારી ઉત્પન્ન થાય છે કારણ કે ખોરાકથીજ વિચિત્ર અંધાય છે. અને તેથીજ પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે માટે તેવા ભોજન કરવા નહિ.

નિષ્કામથી ચિત્ત સુધ્ધિ થાય છે.

આહાર શુદ્ધો સત્ય શુદ્ધિ,
સત્ત્વ શુદ્ધો ધ્રુવા સ્મૃતિ ॥ છાંદોગ્ય ઠ.
સ્મૃતિ લંબે સર્વે ગ્રંથિના વિપ્ર મોક્ષઃ ॥

અર્થ:-શુદ્ધ આહાર કરવાથી અંતઃકરણ શુદ્ધિ થાય છે. અંતઃકરણ શુદ્ધ થવાથી મન સ્થિર થાય છે, અને મનની સ્થિરતાથી વિષયોમાંથી વાસનાઓ દુર થાય છે.

આયુઃ સત્ત્વ બલારોગ્ય સુખ પ્રીતિ વિવ ર્ધતઃ॥
રસ્યાસ્નિગ્ધાઃ સ્થિરાહ્વા આહારા સાત્ત્વિક પ્રિયાઃ॥ શ્રી ગીતા.

અર્થ:-આયુષ્ય, બલ આરોગ્ય, સુખ, પ્રીતિ, વિગેરેની વૃદ્ધિ કરનારા રસમય, ઘૃત, તૈલ યુક્ત, પોષક તત્ત્વ યુક્ત અને પ્રિય લાગે તેવા આહારો, સાત્ત્વિક મનુષ્યને પ્રીય હોય છે અર્થાત તેવા આહાર સાત્ત્વિક છે.

સત્ત્વ શુદ્ધો સોમન સ્યૈકા ગ્યેદ્રિય જય
આત્મ દર્શન યોગ્યત્વાનિચઃ॥ યોગસૂત્ર.

અર્થ:-સત્ત્વ શુદ્ધિથી મનની પ્રસન્નતા ઐક્યતા ઇન્દ્રિયો ઉપર વિજય અને આત્માના સાક્ષાત્કારની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે.

અધુના તુ કલૌ સર્વે વિરૂઢ્યાચાર તત્પરાઃ ।
સ્વાધ્યાયાદિ ક્રિયાહીનાસ્તથા ॥ ચાર પરાહ્મુખાઃ ॥

ક્રિયમાણં તથા ચારં વિધિહીનં પ્રકુર્વતે ।
વિક્ષિપ્ત મનસા માન્તા જીહ્વોપસ્થ પરાયણાઃ ॥

વ્રાતપ્રાયાઃ સ્વતો દુષ્ટા સ્તત્ર ધર્મઃ કથં ભવત્ ।

વહ્મિઃ સંપદ્યતે ધર્મસ્તે દુર્લભતરાકલૌ ॥

(નિબંધ સર્વ ૨૧૨, ૧૩, ૧૪.)

અર્થ:-હાલ કલિયુગમાં તમામ વર્ણો વિરૂધ્ધાચારમાં તત્પર, વેદાધ્યયનાદિ ક્રિયાથી રહિત, અને સદાચારથી વિમુખ છે તેઓ વિક્ષિપ્ત મનવાળા અને, :ભાન્તિવાળા અને જીભ અને ઉપસ્થના સ્વાદથી લોભાયેલા છે. તેઓ વિધિહીન કર્મો અને અનાચાર કરે છે. તેઓ સંસ્કાર રહિત છે, અને જાતે દુષિત છે, એટલે આંતર શુદ્ધિ અને સંસ્કાર શુદ્ધિ વિનાના છે, એમ હોવાથી તેઓથી ધર્મ શી રીતે થાય કેમ કે ? છ વસ્તુ (દેશ, કાળ, દ્રવ્ય, મંત્ર, કર્તા અને કર્મ) શુદ્ધ હોય તો ધર્મ સિદ્ધ થાય છે, તેવી શુદ્ધિ આ કલિયુગમાં મળવી દુર્લભ છે.

સત્યં વ્રૂયાત પ્રિયં વ્રૂયાન્

વ્રૂયાત્ સત્ય મ પ્રિયમ્

પ્રિયં ચ નાનૃત્વં વ્રૂયાદેષ

ધર્મઃ સનાતનઃ ॥

અર્થ:-સાચું બોલવું તે પ્રિય બોલવું પરંતુ માહું લાગે તેવું સાચું ન બોલવું તેમ સાચું લાગે તેવું જીનું પણ ન બોલવું.

આ સનાતન ધર્મ છે.

॥ મનુસ્મૃતિ ॥

નારીકેલ સમાકારા

દ્રવ્ય વોડ્ડીહ સજ્જનાઃ ।

અન્યે બદરીકાકારા
બહિરેવમનોહરા ॥

અર્થ:-નારીયેલ જેવા એટલે ઉપર કઠીન અને અંદર કોમળ સ્વભાવવાળા સજ્જનો હોય છે, અને ખીખચો ખોરડીના ફળ જેવા એટલે ઉપર થોડા કોમળ અને અંદર કઠીણ સ્વભાવવાળા હોય છે.

નાહં વસામિ વૈકુંઠે, યોગિના હૃદયઽપિવા ।
મદ્ભક્તા યત્ર ગાયન્તિ તત્ર તિષ્ઠામિ નારદ ॥

અર્થ:-હું વૈકુંઠ કે યોગીઓના હૃદયમાં રહેતો નથી પણ જ્યાં માફે ભજન થાય છે ત્યાં રહું છું.

શ્રોત્રં શ્રુતે નૈવ કુંડલેન
દાનેન પાણિર્નતુ કંકણેન્ ।
વિમાતિકાયં સ્વલુ સજ્જનાનાં
પરોપકારૈર્નતુ ચન્દનન ॥

અર્થ:- સજ્જન પુરૂષને શાસ્ત્ર શ્રવણ કરવાથી ઠાન શોભે છે. કુંડલોથી શોભતા નથી. દાન આપવાથી હાથ શોભે છે. કંકણથી શોભતા નથી અને શરીર પરોપકારથી શોભે છે, કંઈ ચંદનથી શોભતી નથી.

ન દુઃખં દહને ઘર્ષે
છેદને તાઢનેઽપિમે ।

एकं मे विषमे दुःखं

गुञ्जया सतोलने ॥

અર્થ:-તોલ કરનારને ઉદ્દેશીને સુવર્ણ કહે છે કે દહન, ઘર્ષણ છેદન, અને તાડન કરવાથી પણ મને તેવું દુઃખ થતું નથી કે જેવું દુઃખ મને ગુંજાઓ (ચણાડીઓ) સાથે તોલવાથી થાય છે.

शयनादुत्थितो यस्तु

कीर्तयेन्मधु सदनम् ।

कीर्तनां तस्य पापानि

नाश मायान्त शेषतः ॥

અર્થ:-શયનમાંથી જાગેલો પુરૂષ પરમાત્માનું કીર્તન કરે છે, તે કીર્તનથી તેના પાપો સંપૂર્ણપણે નાશ પામે છે.

ब्राह्मे मुहूर्ते यानिद्रा सा पुण्य क्षयकारिणी ।

तां करोतिद्विजोमोहात् पादकृच्छ्रेण मुच्यति ॥

અર્થ:-બ્રાહ્મણ મુહૂર્તમાં જે નિદ્રા છે તે પુણ્યને ક્ષય કરનારી છે. જે દ્વિજ મોહથી તે કાળમાં નિદ્રા કરે છે તે પાદકૃચ્છથી શુદ્ધ થાય છે, માટે મુમુક્ષુને બ્રાહ્મણ મુહૂર્તમાં ઉઠી આત્મ ચિંતન અવસ્થા કરવું.

आशये दासास्ते दासासन्ति सर्वे लोकस्य ।

आशा येषां दासी तेषां दासायते लोकः ॥

અર્થ:-આશાના જે દાસ તે સર્વ લોકના દાસ છે, અને આશા જેઓની દાસી તેમનું સમગ્ર વિશ્વ દાસ છે.

મિથ્યતે હૃદય ગ્રન્થિ
છિદ્યન્તે સર્વ સંશયઃ ।
ક્ષીયન્તે ચાસ્ય કર્માણિ
તસ્મિન્દ્રષ્ટે પરાવરે ॥

અર્થ:-જેના હૃદયની ગ્રન્થી ભેડાઈ ગઈ અને સર્વ સંશયો ઉડી ગયાં જેના કર્મો નાશ પામ્યા તેની દ્રષ્ટિમાં પરમાત્મા દેવ સમયકે જ્ઞાનમાં આરૂઢ હોય છે.

ક્ષીરં ક્ષીરે યક્ષિત્તં
તૈલં તૈલે જલં જલે ।
સંયુક્ત મેકતાં યાતિ
યથાત્મન્યાત્મવિન્મુનિઃ ॥

અર્થ:-દૂધમાં દૂધ, તેલમાં તેલ ને જળમાં જળ મળવાથી જેમ એક રસ થઈ જાય છે તેમ આત્મવેત્તા મુનિ આત્મામાં મળવાથી એક રસ (કાર્યમાં લીન) થઈ જાય છે.

વિહાય કામાનયઃ સર્વાંપુમાંશ્વરતિ નિસ્પૃહ ।
નિર્મમો નિરહંકારઃ સ શાન્તિ મધિગચ્છતિ ॥

॥ શ્રીગીતાજી ॥

અર્થ:-જે પુરૂષ સર્વ કામનાઓનો ત્યાગ કરી, નિસ્પૃહ, મમતા-રહિત અને અહંકાર રહિત થઈને વિચરે છે તે શાંતિ મેળવે છે, અને આત્મસ્વરૂપમાં નિમગ્ન રહે છે તે શાંતી મેળવે છે.

યશ્વમૃદં તમો લોકે
યશ્વબુધેઃ પ ર ગ તઃ ।
ઝમૌ તૌ સુખ મેધેતે
ક્લિશ્યત્યન્તરિતોજનઃ ॥

અર્થ:-જે મનુષ્ય લોકમાં મહામૃદ હોય છે, અથવા તો મહા-વિદ્વાન હોય છે, તે બન્ને પરમ સુખ ભોગવે છે, પરંતુ અર્ધ દગ્ધ મનુષ્ય કલેશ ભોગવે છે.

ન સા સભા યત્ર ન સન્તિ વૃદ્ધ
વૃદ્ધા ન તે યેન વદન્તિ ધર્મમ્ ।
ના સૌ ધર્મો યત્ર ન સત્ય મસ્તિ
ન તત્સત્યં યચ્છ લેલગ્નુ વિધ્ધમ્ ॥૩૩॥

જે સભામાં વૃદ્ધ પુરૂષો ન હોય, તે સભા ગણાય નહિ; અને જેઓ વૃદ્ધ હોવા છતાં ધર્મચુકત બોલે નહિ, તે વૃદ્ધ પણ ગણાય નહિ; જેમાં સત્ય ન હોય, તે ધર્મ ગણાય નહિ, જે સત્ય કદરચુકત હોય તે સત્ય ગણાય નહિ.

વાલ્મીકી ઉત્તર કાંડ સર્ગ ૩ ૮૬ ૩૭ શુ પ્રે.

યસ્યાર્થા સ્તસ્ય મિત્રાણિ
યસ્યાર્થા સ્તસ્ય બાંધવાઃ ।

યસ્યાર્થાઃ સપુમોલ્લોકે

યસ્યાર્થાઃ સચ પંડિતઃ ॥ ૩૫ ॥

યસ્યાર્થ સચ વિકાંતો

યસ્યાર્થાઃ સચ બુદ્ધિમાન્ ।

યસ્યાર્થાઃ સ મહાવાહુ

યસ્યાર્થાઃ સ ગુણાધિકઃ ॥ ૩૬ ॥

જેની પાસે અર્થ હોય છે તેના મિત્રો થતા આવે છે, બંધુઓ તેના સગા થતા જાય છે અને અનેક લોક પુરૂષ તથા પંડિત કહે છે, ૩૫ જેની પાસે દ્રવ્ય છે તેજ પરકુમ્ભી ગણાય છે અને સકલ ગુણ સંપન્ન પણ એજ ગણાય છે. ૩૬

વાલ્મીકી યુધ્ધકાંડ સર્ગ ૮૩.

પૈસાવાળાને દુનિયા આવી દ્રષ્ટીથી જુવે છે પરંતુ બહારનાં વૈભવો અહિંજ રહેવાના છે.

પંચેતાનીહ સૃજ્યંતે,

ગર્ભસ્યા સ્યૈવ દેહિનઃ ।

આયુઃ કર્માચ વિતંચ

વિદ્યા નિધન મેવચ ॥

અર્થ:-જે વખતે મનુષ્ય ગર્ભમાં આવે છે તે સમય તેને સાડાં આયુષ્ય, કર્મ, ધર્મ અથવા સંપત્તિ, વિદ્યા અને મરણ એવી પાંચ વસ્તુઓ મુકકર કરી રાખેલ છે.

દૈવી તથા અસુરી સંસ્કાર સાથે જીવ જન્મે છે, પરંતુ પાછળથી તેનાં સંયોગ પ્રમાણે વૃદ્ધિ થાય છે.

જલયોનિ નવ લક્ષાણિ
 સ્થાવરા લક્ષ વિશતિઃ
 ક્રમયો રુદ્ર સંખ્યાકાઃ
 પક્ષિણા દશ લક્ષકમ્
 ત્રિશૃણ્ણં પશૂનાં ચ
 ચતુર્લક્ષં તુ માનુષમ્ ॥

અર્થઃ જલજંતુ,	૯,૦૦,૦૦૦
સ્થાવર	૨,૦૦,૦૦૦
કૃમિકિડા	૧૧,૦૦૦૦૦
પક્ષી	૧૦,૦૦૦૦
પશુ	૩૦,૦૦૦૦
મનુષ્ય જાતિ.	૪,૦૦૦૦૦

૮૪,૦૦,૦૦૦

દ્વિજો વા રાક્ષસો વા ઽપિ યા પીવા ધાર્મિકો ઽપિ વા ।
 ત્યજનકલેવરં રામં સ્મૃત્વા યાતિ પરંપદમ્ ॥

અર્થઃ.—ગ્રાહ્યણ હોય, રાક્ષસ હોય, પાપી અથવા ધર્માત્મા હોય, પરંતુ અંત સમય રામનું સ્મરણ કરી જો તે શરીરનું ત્યાગ કરે છે તો તે પરમપદને પામે છે. માટે રામ નામનું મહત્વ અપાર છે. રામ તે સચ્ચણ સ્વરૂપધારી થોડા જીવોનો ઉદ્ધાર કરેલ છે પરંતુ નામ તે હજારો જીવોનો ઉદ્ધાર કરી શકે છે.

અન્તશાક્તાં બહિઃૈવાઃ સર્મામધ્યે ચ વૈષ્ણવાઃ ।

નાના રુપ ધરાઃ કૌલા વિચરન્તિ મહિતલે ॥

અર્થઃ—અંદરથી શક્તિના ઉપાસક, બહારથી શિવના ભક્ત તથા સભાની મધ્યમાં વૈષ્ણવ એવા કલીયુગના લોકો અનેક પ્રકારના રૂપ ધારણ કરી પૃથ્વી ઉપર ફરે છે, તેમ ગુણો અદ્ય હોય તેને જ્ઞાન દ્રષ્ટિથી હટાવા જેવી હૃદયની ઉપાસના હોય તોજ રૂપ બહાર બતાવવું. ઢાંભીકપણું ઘણું કાળ ટકે નહિ.

ઋણ શેષોઽગ્નિ શેષશ્ચ વ્યાધિ શેષસ્તથૈવચ ।

પુનઃ પુનઃ પ્રવર્તન્તે તસ્મા ત્રિઃશેષ માચરેત્ ॥

અર્થ—રૂણનો શેષ તેમજ અગ્નિ અને વ્યાધિનો શેષ વારંવાર વધી જાય છે, માટે તેને નિશેષ કરવો. અર્થાત બાકી રાખવો નહી. તેમ અગુણો અદ્ય હોય તેને જ્ઞાન દ્રષ્ટિથી હટાવવા જેવી હૃદયની ઉપાસના હોય તેજ રૂપ બહાર બતાવવું, ઢાંભીકપણું ઘણું કાળ ટકે નહિ.

खलः सक्तिय माणो पिंददानि कलहं सताम् ।

दुग्धधौतोत्तिकि याति वायसः कलहंसःताम् ॥

અર્થઃ—દુગ્ધની સાથે ભલાઈ કરે. તો પણ તે સજ્જનની સાથે ધુરાઈજ કરશે. કાગડાને દૂધ વડે ભલે પીવે, પણ તે કદી હંસ થઈ શકવાનો છે !

अकरुणत्व मकारणविग्रहः परधने परयोषिति च स्पृहा ।

सुजन बन्धु जनेष्व सहिष्णुता प्रकृति सिद्ध मिदं हि दुरात्मनाम् ॥

અર્થ:-હયાહિનપણું, વિના કારણ લડવું, પારકું ધન તથા સ્ત્રીની ઇચ્છા, પોતાના મિત્ર તથા બંધુની વાતને ન સહેવી. આ સધળું દુર્જનોમાં સ્વભાવ સિધ્ધ છે.

યસ્મિન્વંશે સમુત્પન્ન સ્તમેવ નિજચેષ્ટિતૈઃ ।

દુષયત્ય ચિરંજીવ ઘુણકીટ ઇવાધમઃ ॥

અર્થ:-દુષ્ટ જે વંશમાં ઉત્પન્ન થાય તે વંશને પોતાના કાર્યો વળે શીઘ્ર એવો દૂષિત કરે છે કે, જેમ નીચ ધૂણુ અર્થાત લોકડાનો જીવડો કબૂતરે કોતરી નાંખે છે, માટે આવા જીવોથી પરિચય વિચારીને કરવો કેમકે સંગની અસર મન પર જરૂર થઈ આવે છે માટે ઉત્તમ સજ્જનોના સંગમાં રહેવાની અભિલાષા રાખવી.

આગામી કર્મ

જ્ઞાનોપસ્યનન્તરં ષાનિ દેહ કૃતં ।

પુણ્ય પાપ રૂપં કર્મ યદસ્તિ તદાગામી ત્યમિ ધીયતે ॥

અર્થ:-જ્ઞાન ઉત્પન્ન થવા પછી જ્ઞાની પુરૂષ પોતાના દેહ વડે જે કંઈ કર્મ કરે છે, તેને આગામિ કર્મ કહેવામાં આવે છે. સંચિત કર્મ.

અનન્તકોટિ જન્મના વીજ મૃતં ।

યત્કર્મજાતં પૂર્વાજિતં તિષ્ઠતિ તત્સં ચિતં જ્ઞેયમ્ ॥

અર્થ:-અનેક કોટિ જન્મના બીજરૂપ થઈ જે કર્મ પૂર્વ જન્મથી મેળવવામાં આવેલું હોય છે, તેને સંચિત કર્મ કહેવામાં આવે છે.

પ્રારબ્ધ કર્મ

इदं शरीर मुत्पाद्य इह लोके एवं
सुख दुःखादि प्रदं यत्कर्म तत् प्रारब्धं ।
भोगेन नष्टं भवति प्रारब्ध कर्मणां
भोगा दवे क्षय इति ॥

અર્થ:-આ શરીરને ઉત્પન્ન કરી આ લોકના સુખ દુઃખાદિને આપવાવાળું જે કર્મ છે, તે પ્રારબ્ધ છે, તથા તે ભોગવવા વડે નષ્ટ થઈ જાય છે. કારણકે પ્રારબ્ધના કર્મનો ક્ષય ભોગવવા વડેજ થાય છે.

अवश्य मेव भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभा शुभम् ।
न भुक्तं क्षीयते कर्म कल्पकोटि शतैरपि ॥

અર્થ:-કીધેલું કર્મ અવશ્ય ભોગવવું પડશે. કારણકે ભોગવિના કર્મ કરોડો કલ્પ સૂધી ક્ષાય થતું નથી. માટે પોતાના કરેલા કર્મો પોતેજ ભોગવે છે તેનો ભાગીદાર કોઈ થતો નથી. જેથી જીવને પોતાના કર્મો અવશ્ય સાત્વીક કરવા અંતે પુન્ય પાપ સાથે ચાલશે

दानं भोगो नाशस्तिस्त्रोगतयो भवन्ति वित्तस्य ।
योन ददाति न भुंक्ते तस्य तृतीया गति भवति ॥

અર્થ:-દાન, ભોગ તથા નાશ એમ ધનની ત્રણ ગતિ છે. જે દાન નથી કરતો તેમજ જે ભોગવતો નથી, તેની ત્રીજી ગતિ થાય છે અર્થાત તેના ધનનો નાશ થઈ જાય છે. નાશવંત પદાર્થ તે નાશ તો થાશે માટે સુજ જનો એનો સદ્ઉપયોગ કરે એજ ઉત્તમ છે.

કનક કનકતે સૌગુણી માદકતા અધિકાય ।

વહ સ્વાયે બૌરાત હૈ, યહ પાયે બૌસાય ॥

અર્થ:-કનક જે ધતુરા રૂપે છે, તેથી કનક જે સુવર્ણ તેમાં સો ગણી નિશા છે. ધતુરાને તો ખાવાથીજ ઉન્મત્ત થવાય છે. પણ સુવર્ણ તો પ્રાપ્ત કરવાથી ઉન્મત્ત થવાય છે

અષ્ટાદશપુરાણાનાં વ્યાસસ્ય વચન દ્વયમ્ ।

પરોપકારઃ પુણ્યાય પાપાય પર પીડનમ્ ॥

અર્થ:-અઠાર પુરાણોમાં વ્યાસજીના બે વચન છે પુણ્યને અર્થે ઉપકાર કરવો તથા પાપ કરવું હોય તો ખીજને પીડા આપવી. પૈસા હોય તોજ પુણ્ય થાય છે એવું કાંઈ નથી પરંતુ કોઈને હુદયને ન દુઃખાવું એજ પુણ્ય છે.

જલે તૈલં સ્વલે ગુહ્યં પાત્રે દાનં મનાગપિ ।

પ્રાજ્ઞે શાસ્ત્રં સ્વયં યાતિ વિસ્તારં વસ્તુ શક્તિતઃ ॥

પાણીમાં નાખેલું તેલ, ખજ મનુષ્યને કરેત્રી છુપી વાત, સુપાત્રને આપેલું દાન અને બુદ્ધિમાન માણસને શીખવેલી વિદ્યા એ જરા જેટલા હોય તો પણ પોતાની મેળેજ વિસ્તાર પામે છે માટે અધિકારીની જરૂરીયાત છે.

પયસા કમલં કમલેન પયઃ

પયસા કમલેન વિભાતિકર ।

મણિના વલયં વલયેન મણિર

મણિના વલયેન વિભાતિ કરઃ ॥

પાણીથી કમળ અને કમળથી પાણી શે લે છે. અને પાણી ત્યાં કમળથી સરોવર શોભે છે. તેમજ મણિ વડે કંકણ અને કંકણ વડે મણિ શોભે છે અને મણિ તથા કંકણ વડે હાથ શોભે છે, તેમ મનુષ્ય જન્મનું સાર્થકપણું પ્રભુ ભજનમાં છે.

आयुः कर्म च वितं च विद्या निधन मेव चः

विलिख्यं ते गर्भस्थ स्यैव देहिनः

सत्यपि भेदा पगामे नाथ तवाहं न मामकी नस्त्वं ।

सामुद्रોहि तरंगः कचन समुद्रो न तारंगः ॥

હે નાથ ! ભેદાપગમ થયેસતે પણ હું તમારો છું, તમે મારા છો એમ નથી, તરંગ સમુદ્રનો છે, કાંઈ સમુદ્ર તરંગનો નથી.

हस्तमुत्क्षिप्य यातोऽसिबलात्कृष्ण किममुतं ।

हृदया यदि निर्यासि पौरुषं गणयामिते ॥

હે કૃષ્ણ ! હાથ તરછોડીને બળ કરી જતા રહ્યા તેમાં શું ? આશ્ચર્ય છે, જો મારા હૃદયમાંથી બહારો તો તમારું પરાક્રમ બાહ્યું.

भोजनान्ते शतपदं गच्छेत् तदनंतर तांबुलम् ।

वामांगे शयनं कृत्वा वैद्यस्य किं प्रयोजनम् ॥

ભોજન કરી રહ્યા પછી સો પગલા હરવું કરવું, તે પછી પાન સોપારી ખાવાં, તે પછી ડાબા પડખે સ્થળ જવું (ઉંઘી જવું નહિ.) આ નિયમ પાળે તેને વૈદ્યની શી આવશ્યકતા ?

અર્જીને મષેર્જ વારી જીળે વારી બલ પદમ્ ।

મોજને ચામૃતં વારિ મોજનાન્તે વિષ પદમ્ ॥

અર્જુ ઉપર પાણી ઝીંપધ રૂપ જાણવું. ખાધેલું પચી ગયા પછી બળદાયક છે. ભોજનની મધ્યમાં પાણી પીવાય તે અમૃતરૂપ છે, અને ભોજન કરી લીધા પછી પીધેલું પાણી વિષ સમાન છે.

પયઃપાનં મુજક્કનાં કૈવલં વિષવર્ધનમ્ ।

ઉપદેશો હિ મૂર્ખાણાં પ્રકોપાયન શાન્તયે ॥

અર્થ:-સાપને દૂધ પાવું તે કેવળ તેના વિષની વૃદ્ધિ કરવા બરાબર છે તેમ મૂર્ખને ઉપદેશ આપવો તે કેવળ તેને ક્રોધી બનાવવા બરાબર છે.

ઉત્તમા આત્મનઃ રહ્યાતાઃ

પિતુઃ રહ્યાતાશ્ચ મધ્યમાઃ ।

અધમા માતુલાત્ રહ્યાતા

શ્ચ શુ રા ઞ્ચા ધમા ધમાઃ ॥

દાનં પ્રિયવાક્ સહિતં જ્ઞાનમ ગર્વં ક્ષમાન્વિતં શૌર્યમ્ ।

વિત્તં ત્યાગેન યુક્તં દુષ્ટમ મે તચ્છવ્ય લોકો ॥

અર્થ:-પ્રિય વચન સહિત દાન આપવું ગર્વ રહીત જ્ઞાન, ક્ષમા યુક્ત શૌર્ય ત્યાગ યુક્ત ધનનું દાન કરવું. એ પ્રકાર ચાર છે તે લોકોમાં દુર્લભ છે.

પંચ પંચ ઋષઃ કાલઃ પટપંચાત્રાઃ રુગોદયઃ ।
સપ્તપંચ ભવેત્ પ્રાતઃ શેષઃ સૂર્યોદયઃ સ્મૃતઃ ॥

અર્થાત્ પંચાવન ઘડી (રાત્રિ વીત્યા) પછી ઉષઃકાળ, છપ્પન ઘડી પછી અરુણોદય તથા સત્તાવન ઘડી પછી પ્રાતઃકાળ થાય છે; અને બાકીના સમયને સૂર્યોદય કહેવામાં આવે છે

શ્રીનાથ દામોદર વિશ્વનાથ લક્ષ્મીપતે માધવ ચક્રપાણે ।
ગોપાલ ગોપીવર ગોપદેવમાં ત્રાહિવિષ્ણો ભવસાગરા તત્ત્વં ॥

મુખં પદ્મ દલાકારં વાચા ચંદન શીતલા ।
હૃદય કર્તરી તુલયં ત્રિવિધં ધૃર્ત લક્ષણમ્ ॥

ચિંતાતુરાણાં ન મુખં ન નિદ્રા, અર્થાતુરાણાં સ્વજનો નઃ બંધુ ।
કામાતુરાણાં ન ભયં ન લજ્જા, ક્ષુધાતુરાણાં ન બલ ન તેજ ॥

આહારનિદ્રા ભય મૈથુનાનિ સામાન્ય મેતત્ પશુર્ભિર્નરાણાં ।
જ્ઞાનંનરાણાં અધિકોવિશેષઃ જ્ઞાને ન હીનાઃ પશુભિઃ સમાનાઃ ॥

મુમુક્ષુ બધે પ્રતિબંધ દુર કરી તીવ્ર ઇચ્છાથી પ્રભુમાં પ્રીતી કરે છે.

દાને ન પાણિ નૈતુ કઙ્કણેન
સ્નાને ન શુદ્ધિ નૈતુ ચન્દનન ।
માનેન તૃપ્તિ નૈતુ મોજનેન
જ્ઞાનેન મુક્તિ નૈતુ મુખ્ડનેન ॥

नमंति फलीनो वृक्षा
 नमंति गुणिनो जनाः ।
 शुष्क काष्ठं च मूर्खे च
 न न मं ति क दा च न ॥

भोगा न भुक्ता वयमेव भुक्ताः ।
 तपो न तप्तं वयमेव तत्पा ।
 कालो न यातो वयमेव याता ।
 तृष्णा न जीर्णा वयमेव जीर्णाः॥

अर्थः—भोग तो भोगव्या नहि पणु अभेज (काणधी) भोगवाध
 गयां तपतो थध शक्युं नहि. पणु अभेज तापथी (दुःअथी) तवाध
 गयां. काण तो न गयो पणु अभाइंज आयुष्य अणे गयुं (धरडा
 थध गयां.) तृष्णा लृष् तो न थध पणु अभेज लृष् थध गयां.

पूर्व दत्तेषु या विद्या
 पूर्व दत्तेषु या धनम् ।
 पूर्व दत्तेषु या नारी
 अग्रे अग्रे तिष्ठति ॥

शतेसु जायते शूरः
 सहस्रेषु च पंडितः ।
 वक्ता दश सहस्रेषु
 दाता भवति वानवा ॥

અર્થ:—સો માણસોમાં એક શરવીર હોય છે. અને વક્તા-ભાષણ કર્તા દશ હજારમાં એક હોય છે, અને દાતાપણું તો તેથી દુર્લભ છે.

ચલ ચિત્તં ચલ વ્રિત્તં
ચલે જીવત યૌવન,
ચલાચલ મિદં સર્વ
કીર્તિયસ્ય સ જીવતિ

અર્થ:—ચિત્ત ચત્રાયમાન છે, ધન-લક્ષ્મી પણ ચંચળને ચત્રાયમાન છે. યુવાઅવસ્થા પણ સ્થિર નથી પણ જેણે કીર્તિ સંપાદન કરી તેજ જીવતો છે.

પુષ્પે ગંધં તિલે તૈલં ।
કાષ્ટે વહ્નિઃ પયો ઘૃતં
इक्षौ गुडे तथा देहे ।
पश्यात्मनं विवेकनं ॥

અર્થ:—શરીરમાં આત્મા કયા છે? તેના દાખલા જેમ ફુલમાં સુગંધ છે. તલમાં તેલ છે. લાકડામાં અગ્નિ છે. દૂધમાં ઘી છે. ઉશ શેરડીમાં ગોળ, તેમ શરીરમાં સૂક્ષ્મરૂપે આત્મા રહ્યો છે, તે ચર્મ ચક્ષુથી જોવામાં આવતો નથી પરંતુ સદ્ગુરુ મહે અને સાક્ષાત્ કરાવે ત્યારે આત્મ જ્ઞાન થાય છે.

नास्ति काम समो व्याधि,
नास्ति मोह समो रिपुः

નાસ્તિ ક્રોધ સમો વહ્ની,
નાસ્તિ જ્ઞાના ત્પર સ્ત્રસ્રમ્ ॥

અર્થ:-અધી વ્યાધીઓમાં કામદેવ જેવી બીજી વ્યાધીઓ નથી કારણ કે તે મહાન વેગશાળી છે. બધા પ્રકારના શત્રુઓમાં મોહ-રૂપી શત્રુ મોટો છે. બધા પ્રકારની અગ્નિ-આગોમાં ક્રોધાગ્નિ વધારે પ્રબળ છે. બધા સુખોમાં જ્ઞાન સુખ અમુલ્ય છે.

ઉદારસ્ય તૃણં વિત્તં.
શૂરસ્ય મરણ તૃણં ।
વિરક્તસ્ય તૃણં માર્યા
નિસ્પૃહસ્ય તૃણં જગત્ ॥

અર્થ:-ઉદાર વૃતિવાળા માનવીઓને ધન ત્રણ-ધાશ જેવું તણ-ખટું છે અને શૂરવીર પુરૂષને મરણ તણખટા જેવું છે અને પુરૂષને સ્ત્રી તણખટા જેવી છે અને નિસ્પૃહી મહાપુરૂષને આખું જગત તણખટા જેવું લાભ છે.

વિદ્યાવિવાદાય ધનમદાય શક્તિપરેષાં પરિ પીઢનાય ।
સ્વલસ્ય સાધો વિપરીત મેતત્ જ્ઞાનાય દાના ચ રક્ષણાય ॥

અર્થ:-ખલ સ્વભાવનાં પુરૂષને વિદ્યા પ્રાપ્ત થઈ તો તેનું ઉપયોગ વિવાદમાં કરે છે, ધન મલ્યું તો મદ ઉત્પન્ન થાય છે અને સત્તા મળી તો પારકાને પીડાકારી થઈ પડે છે, તેમજ સાધુ પુરૂષને વિદ્યા મળી તો બીજાને જ્ઞાન આપવામાં આવે છે ધન મલ્યું તો પરોપકાર કરવામાં અને સત્તા મળી તો બીજાના રક્ષણ કરવામાં ઉપયોગ કરે છે.

પક્ષિણાં કાક શંકાલ,
પશુના શ્વેવ ગર્ધભ;
મુનીના કોપ શંકાલ,
સર્વેષુચ નિદક ॥ ૧ ॥

અર્થ:-પક્ષીઓમાં કાકડો ચંડાળ, પશુઓમાં ગર્ધડો ચંડાળ મુનિને વિષે કોપ (ક્રોધ) કરનાર ચંડાળને પ્રાણી માત્રમાં નિંદક તે ચંડાળ બાણવું.

યાદશી જાયતે બુદ્ધિ
વ્યવસાયોષિ તાદશઃ ॥
સાહાયા સ્તાદશા એવ
યાદશી ભવિતવ્યતાઃ ॥

અર્થ:-જે કાંઈ બનવા કાળ હોય તો બુદ્ધિ પણ તેવીજ મુજે છે, વખત પણ સરખો આવે છે, સાહેતા પણ તેવી મળે છે. સર્વે કાંઈ ન બને તેવું બને છે.

યદ ભાવી નદ્ધાવી ભાવીચેન્ન તંદન્યથા ॥
ઈતિ ચિંતા વિષમ્નો યમગદ કિન્ન પીય તે ॥ ॥

અર્થ:-જે થવાનું છે તે મિથ્યા થનાર નથી, ને નહિ થવાનું હોય તે કદી થનાર નથી, માટે એવી ચિંતાફળી વિષને હરનાઈ શાંતિ રૂપઔષધ કાં ન પીવું !

અંતિમ પ્રભુ પ્રાર્થના.

ત્વમેવ માતા ચ પિતા ત્વમેવ
ત્વમેવ બંધુ શ્ર સગ્ના ત્વમેવ
ત્વમેવ વિદ્યા દ્રવિણ ત્વમેવ ॥
ત્વમેવ સર્વ મમદેવ દેવ ॥ ॥

અર્થ:--પરમ દયાળુ ઇશ્વર તું મારો માતા તથા પિતા છે, તું મારો ભાઈ અને મિત્ર છે, મારી વિદ્યા તથા ધન તુંજ છે અને તું મારો પરમદેવ છે. કાયા, વાણી, મન, ઇન્દ્રિય, બુદ્ધિ તથા આત્મા વડે તથા પ્રકૃતિના સ્વભાવ વડે જે જે હું સત્ય કર્મ કરું છું તે હે પરમાત્મા ! હું તને સમ્પન્નાં અર્પણ કરું છું.

ॐ શાન્તિ.

સનાતન બોધ વચનો.

સત્યં વદ । ધર્મકર । સ્વાધ્યાયાન્મા પ્રમદઃ માતૃ દેવો ભવ । પિતૃ દેવો ભવ આચાર્ય દેવો ભવ । અતિથિ દેવો ભવ । શ્રદ્ધયા દેયમ્ । કુશલાન્ન પ્રમદિત વ્યમ્ । મૃત્યૈન પ્રમદિત વ્યમ્ । સત્યં જ્ઞાનમ નન્ત બ્રહ્મ । ગુણાઃ સર્વત્ર પૂજ્યન્તે । વિદ્યા ધનં સર્વ ધનં પ્રધાનમ્ । લોભઃ પાપસ્ય કારણમ્ । પરોપકારાય સતાં વિમૃતયઃ । વિદ્યા સમં નાસ્તિ શરીર મૃષણમ્ । ચિન્તા સમં નાસ્તિ શરીર શોષણમ્ । સંમત્તૌ ચ વિપત્તૌ

ચ મહાતામ્ એક રૂપતા । સંતોષ-એવ પુરુષસ્ય પરંનિધાનમ્ । નિયતં કુરુ કર્મત્વં । નિસ્પૃહસ્ય તૃણં જગત્ યદ્ યદ્ આચરતિ શ્રેષ્ઠઃ તત્ દેવતેરોજનઃ । સ્વધર્મે નિધનં શ્રેયઃ । પરધર્મો મયાવહઃ । ધર્મે સંસ્થાપના ર્થાય સંમવામિ યુગે યુગે । તરતિ શોકં આત્મવિત્ । જ્ઞાનં મારઃ ક્રિયાવિના ॥

સાચું બોલવું ધર્મનું આચરણ કર, ધર્મ શાસ્ત્રનું પાઠ કરવાનું બોલવું નહિ. માતાને દેવમાન, પિતાને દેવમાન, આચાર્યને દેવમાન, અતિથિને દેવમાન, શ્રદ્ધાથી આપવું. કલ્યાણ સંધવામાં બૂલ કરવી નહિ. ઐશ્વર્ય મેળવવામાં બૂલ કરવી નહિ. સત્ય સ્વરૂપ, જ્ઞાન સ્વરૂપ અને અનંત એવું પરમ બ્રહ્મ છે. સર્વ ઠેકાણે ગુણીજનોનું સન્માન થાય છે બધા ધનોમાં વિદ્યા ધન મુખ્ય છે, અતિ લોભ પ્રાપ્તિનું મૂળ છે. સજ્જનોના અવતાર પરોપકારને માટે હોય છે. વિદ્યા સમાન શરીરનો કોઈ શણગાર નથી. ચિતા સમાન શરીરને શોષનાર બીજું કોઈ નથી મહાનજનો ચડતી કે પડતી દશામાં એક સરખા હોય છે. મનુષ્યનો સંતોષ એ પરમ ખજાનો છે. તારે નક્કી થયેલું કામ કરવું, ઇચ્છા વગરના મનુષ્યને જગત તણખલા સમાન છે. શ્રેષ્ઠ માણસ જેમ વર્તે તેમ બીજા લોકો વર્તે પોતાનો ધર્મ પાળતાં મરવું કલ્યાણ કારક છે. ધર્મની સ્થાપના કરવા પ્રભુ યુગયુગમાં અવતરે છે. આત્માને ઓળખનાર શો કરતો નથી. ક્રિયા વિનાનું જ્ઞાન ભારરૂપ છે.

મૌકિતક—દ્વાદશ.

નામ—સ્મરણ.

જપ યજ્ઞનો મહિમા શ્રીમદ્ ભગવત ગીતાજીમાં દશમાં અધ્યાયમાં વર્ણવે છે. શ્રી રામ, શ્રી કૃષ્ણ, શ્રી શંકર, શ્રી શક્તિ, શ્રી હતાત્રય, શ્રી ગજનન, શ્રી માણી વિગેરે નામે છે. ભરતખંડમાં મહારાજ સગરનાં વંશમાં મહાન પ્રતાપી ભગીરથ રાજા થયા તેનો વર્ણવ પુરાણોમાં છે અને પતિત પાવની શ્રી ગંગાજી માટે તપશ્ચર્યા કરી અને વડીલોનો ઉદ્ધાર કર્યું છે. શ્રી વેદવ્યાસ બ્રાહ્મણ ઋષિએ શ્રીમદ્ ભગવતમાં શ્રી ગંગાજીઓના નામ સ્મરણ કરાવ્યાં છે તથા શ્રીમદ્ મહાભારતમાં પણ વેદવ્યાસ તરફથી શ્રી ગંગાજીઓનાં પૃથક પૃથક નામ આપ્યાં છે. સનાતન ધર્મમાં ગંગાજીનો વર્ણવ અલૌકિક છે. જો કે શ્રી ગંગાજી એકજ છે અને દેશ પ્રત્યે તેના બુદ્ધા બુદ્ધા નામ સંસ્કાર થયાં છે. શ્રી હરિદ્વારથી ગંગોત્રી જન્મોતરી જવાય છે ત્યાંથી શ્રી બનારસ વિગેરે ઠેકાણે તેનો પ્રવાહ જાય છે. “અસ્થિ-વિલય” તીર્થ શ્રી નાસીકમાં શ્રી ગોદાવરી ગંગામાં શ્રી રામકુંડ અન્તગત છે, તેમાં અસ્થિઓ પથરાવ્યાથી જલમય થઈ જાય છે. ગંગાજળમાં અદ્ભુત શક્તિ છે અને તેથીજ તેનું પતિત પાવની ગંગાજી કહેવાય છે તેના નામ સ્મરણથી અનેક પ્રકારનાં પાતકનો નાશ થાય છે. સનાતન ધર્મમાં તેનું વર્ણવ ઘણા પ્રકારનું છે. ભરણ સમય પ્રાણીને ગંગાજલ આપવાથી પ્રાણીને સદગતિ થાય છે. ગંગાજી પ્રવાહથી આપણને સાર એટલોજ લેવાનું કે શ્રી સમુદ્રમાં વાદળાઓના સંગથી ખારોજલ મીઠું થઈ જાય છે અને તે વાદળાઓ પર્વતો ઉપર વર્ષા કરે છે તેનો પ્રવાહ પાછો સમુદ્રમાં જાય છે તેમજ મનુષ્ય પ્રાણી પણ સદ્ગુણની કૃપાથી જીવ દિશા છે તે શિવ દિશામાં થાય છે ગંગાજી જ્યારે સમુદ્રમાં મળે છે.

ત્યારે નામરૂપ બદલી બળ છે. મીડું જલ જ્યાં જ્યારે સમુદ્રને મળે ત્યારે તેની મીઠાશ જતી રહે છે, અને સમુદ્રોના જલ પ્રમાણે થઇ બળ છે તેમજ મનુષ્ય સદ્ગુણની કૃપાથી જીવરૂપ છે તે શીવરૂપ અર્થાત્ નરનો નારાયણ થાય છે. નામ રૂપનો પરિવર્તન થઇ બળ છે ગંગાજનો સેવન અને તેનો અધ્યાત્મીક અર્થ જોતાં પ્રત્યક્ષતા થઇ બળ છે. માટે શ્રી ભાગીરથીનો મહિમા શાસ્ત્રોમાં વર્ણવ્યો છે તે સદ્ગુણ કૃપાથી સમજી શકાય છે.

પતીતપાવની ભાગીરથી.

શ્રીગંગા, સિંધુ, સરસ્વતી, ગોદાવરી, નર્મદા, બાહુદા, શરદુ, ચંદ્રભાગા, યમુના, દ્રષદ્વતી, વિશાખા, વિપાખા, સ્થૂલવાલુકા, વેત્રવતી, ધરાવતી, વિસ્તતા, ગર્ભ પાણીની દેવીકા, વેદસ્મૃતા, વેદવતી, સ્વર્ગીય ઇશુલા, કૃમિ, ચિત્રવહા, ચિત્રસેના, ગૌતમી, ધૃતપાપા, મહાનદી વંદના, કૌશિકી, સ્વર્ગીય કૃત્યા, નિચિતા. લોહિતારણી, રહસ્યા, શતકુંભા, શરય, ચર્મણવતી, વેત્રવતી, હસ્તિસોમા, દિશા, શરાવતી, ગરમ પાણીની વેણા, ભીમરથી, કાવેરી, ચુલુકાવાણી, શતબેલા, નીવારા, અહિતા સુપ્રયોગા, પવિત્રા, કુંડલી, રાજની, પુરમાલિની, પૂર્વાભિરામા, વીરા ભીમા, ઓઘવતી, પાશાકિની પાપહરા, મહેંદ્રા, પાટલાવતી કરીષિણી, અસિકની, મહાનદી કુસવીરા, મકરી, પ્રવરા, મેના, હેમા, ધૃતવતી, પુરાવતી, અનુષ્ણા, શૈબ્યા, કાપી, સદાનિરા, અઘૃષ્યા, કુશધારા, સદાકાંતા, શિવા, વીરવતી, વસ્ત્રા, સુવસ્ત્રા, ગૌરી, કપના, હિરણ્યવતી, વરા, વીરકરા મહાનદી પંચમી, રથચિત્રા, જ્યોતિરથા, વિશ્વામિત્રા, કપિજલા, ઉપેંદ્રા, બહુલા, કુવીરા, અંબુવાહિની, વિનદી, પિંજલા, વેણા, તુંગવેણા, વિદિશા, કૃષ્ણવેણા, તામા, કપિલા, ખલુ, સુવામા, વેંદાશ્વા, હરિશ્રાવા, શીઘ્રા, પિચ્છલા, ભારદ્વાજ, કૌશિકી, શેણા, બાહુદા, ચંદ્રમા, દુર્ગા, ચિત્રશિલા, બ્રહ્મવેધ્યા, બ્રહ્મદતી,

યવક્ષા, અથરાહી, જાંબુનદી, સુનસા, તમસા, દાસી, વસામંન્યા
 વરાણસી, નીલા, ધૃતિવતી, મહાનદી, પર્ણુશા માનવી, વૃષભા, બ્રહ્મ
 મેધ્યા, બૃહત્કવની, સદા શુદ્ધ કૃષ્ણા, મંદગા, મંદવાહિની, પ્રાદાણી,
 મહાગૌરી, દુર્ગા, ચિત્રાપલા, ચિત્રરથા, મંબુલા, વાહિની, મહાકિની
 વૈતરણી, મહાનદી કોષા, શુકિતમતી, અનંગા, વૃષસાદ્રથા, લોહિત્યા,
 કરતોયા, વૃષકા, કુમારી, ઋષિકુદ્યા, મારિષા, સરસ્વતી મંદાકિની,
 સુપુણ્યા, સર્વા, ગંગા, હ્યાનદ્યા.

(મહાભારત ભીષ્મ પર્વ)

મૌકિતક—ત્રયોદશ.

પૈસાનો પ્રતાપ.

પૈસા વડે વેવાર પરમાથ' બને સાધનો થઈ શકે છે, પરંતુ તે
 દેવી લક્ષ્મી હોય તોજ અને અસુરી લક્ષ્મી હોય તો અનર્થ કરાવે
 છે તેના દાખલાઓ ઘણાં છે તેના માટે વિદ્વાન પુરુષોએ ઘણી મહે-
 નત કરી તેના ગુણ-દોષનો વર્ણવ કર્યું છે. આપણા સનાતન ધર્મમાં
 તેનો ઉદાપોહ ઘણો છે તેના થોડાક દાખલા અત્રે આપ્યાં છે જેથી પૈસા
 હોય છતાં આશંકતપણું નહિ.

શુધિચર! પિતામહ-પૈસાનું પ્રાધાન્ય જગતમાં કેવું છે તે કહો!
 ભિષ્મપિતામહ-આહા! કનક (સુવર્ણ)નું મહાત્મ્ય કોણ કહી
 શકે તેમ છે. કારણકે એક સરખા નામથી ધતુરો પણ મહને આપે
 છે, એ આશ્ચર્ય છે (ધતુરાને સંસ્કૃતમાં કનક કહે છે, અને સુવર્ણનું
 પણ નામ તેજ છે. જેમ ધતુરામાં ઝેર રહેલું છે તેમ સોનામાં મોહ
 રહેલું છે. માટે સુવર્ણ રાખનારને ધતુરા પ્રમાણે થાય તેમાં શું

આશ્ચર્ય છે ? હાથાણુસે તો પોતાનું થોડું ધન પણ ખીબને બતાવવું નહીં, કારણકે ધન દર્શનથી મુનિનું મન પણ ચલીત થાય છે. જેની પાસે ધણું ધન છે, તે માણસ કદી બ્રહ્મહત્યા કરનાર હોય તો પણ પૂજવા જોગ્ય છે, અને ચંદ્રના જેવો ઉજ્જવળ જશવાળો હોય, પણ જો તે નિર્ધન હોય તો સર્વથી પરાભવ પામે છે. સ્ત્રીનું રૂપ યુવાન માણસને કષ્ટવાર મોહ પમાડે છે, અને સુવર્ણતો સ્ત્રી, બાલક, વૃદ્ધ અને નપુથ્યકને પણ હૃંમેશાં મોહ પમાડે છે. હે રાજા ! માણસ માણસનો દાસ નથી પણ તે પૈસાનો દાસ છે. કારણ કે મોટાઈ અને હલકાઈ તે સધન અને નિર્ધન પણાને લઈને છે, અર્થાત (સધનને મોટાઈ મળે છે, અને નિર્ધનને હલકાઈ મળે છે.) જેની પાસે પૈસો છે તે માણસ કુળવાન, પાંડિત શાસ્ત્ર જાણનાર, ગુણવાન, વકતા અને દર્શનીય થાય છે, તેથી સર્વે ગુણો પૈસાનો આશ્રય કરીને રહ્યા છે, મિત્રો પુત્રો, સ્ત્રીઓ અને સુહૃદજનો નિર્ધનનો ત્યાગ કરે છે, અને જ્યારે ફરી ધનવાન થાય છે, ત્યારે તેઓ પાછાં તેનો આશ્રય કરે છે.

તેથી મનુષ્યોનો ખરેખરો બંધુ ધન છે, જ્યારે ક્ષુધા લાગે છે ત્યારે વ્યાકરણ ખાવાતું નથી. તૃષ્ણા લાગે કાંઈ કાવ્યરસ પીવાતો નથી અને વેદથી કુળનો ઉદ્ધાર કોણે કરેલો છે. (માટે મિત્ર) તું સુવર્ણને ઉપાર્જન કર તેના વિના જો ગુણ છે, તે નિબંધ છે. ધનવડે અકુળવાન હોય તે કુળવાન થાય છે. ધનવડે માણસ આપત્તિને તરી જાય છે, અને લોકમાં ધનથી ખીબે કોઈ બંધુ નથી તેથી ધનનો ઉપાર્જન કરો પૈસાં સાડું માણસ પોતાનો કુટુંબ મુકી વિદેશમાં બ્રમણ કરે છે, જાતિ રસાતળમાં જાયો, કુળનો સમુહ તેનાથી પણ નીચે ડુબી જાયો, શીલ પર્વત ઉપરથી પડી જાયો, કુદ્દીનપણું અગ્નિવડે બળી જાયો, બંધુ નષ્ટ બ્રષ્ટ થાયો પણ પૈસો પ્રાપ્ત થાયો, કારણ કે, પૈસા વિના સમસ્તગુણ તુષ્ણાના અંશ જેવા છે, માતા નિંદા કરે છે,

પિતા પ્રશંસા કરતા નથી, ભાઈ બોલાવતા નથી, નોકર ગુસ્સે થાય છે, પુત્ર અનુસરતો નથી. સ્ત્રી આલિંગન કરતી નથી, અને અમારી પાસે પૈસા માગશે” એવી શંકાથી મિત્ર તેને બોલાવતો નથી. તે માટે હે સારી બુદ્ધિવાળા! તું દ્રવ્યને ઉપાર્જન કર કારણ કે દ્રવ્ય સર્વસ્થ થાય છે, લોકમાં સર્વે પૈસાદાર બળવાન છે. રાજાને પણ પ્રભુ પણાતું મુળ પૈસો છે. જે વયોવૃદ્ધ, તપોવૃદ્ધ, વિદ્યાવૃદ્ધ, અને બહુશ્રુત વૃદ્ધ છે, તે સર્વે પણ ધનવડે વૃદ્ધ થએલા પુરૂષોના દ્વારમાં દાશરૂપે થઈ ઉભા રહે છે. જેને ધન તેને મિત્ર મળે છે. જેના પાસે ધન તેના બાંધવ થાય છે, જેની પાસે ધન તેજ લોકમાં પુરૂષ કહેવાય છે, અને જેની પાસે ધન તેજ પડિત જણાય છે કયો મોટો પુરૂષ ધનવાનને અનુસરતો નથી.

શંકર જેવા મહાત્મા પણ ધનપતિ કુબેર ભંડારીને ગૃહની ભીંત ના સમીપ ભાગને સેવે છે. લોકોની પ્રીતિ ધનવાન તરફ હંમેશાં રહે છે. વિદ્યામાં કે કુલમાં મોટાઈ જોવામાં આવતી નથી જુઓને ગંગાજી મહાદેવના મસ્તક પર રહી છે. તો પણ મહાદેવના મુખને ચુંબન કરતી નથી પણ રત્નાકર સમુદ્રને પોતાના હજારો પ્રવાહથી ચુંબન કરે છે. કારણ કે સમુદ્રમાં દ્રવ્ય ધણું છે. ગંગાજી જેવી સ્ત્રીઓ પણ ધનવાનને અનુસરે છે. તો મનુષ્યો તો કયા હિસાબમાં, નિર્ધન પુરૂષની વિદ્યાને કવિતાને સુજનતાને અવસ્થાને, રૂપને અને કીર્તિને ધિક્કાર છે અને સર્વ ગુણોથી એવારહિત ધનવાનજ જય પામે છે. કારણ કે જેના દ્વાર બહાર ગુણવાન પુરૂષો પણ તૃણ જેવા થઈ ઉભા રહે છે.

મહાભારત.

મુક્તિ મેળવવાના અનેક સાધનો છે તેમાં પૈસો એક અમુલ્ય સાધન છે. પૈસા થકી, દાન પુન્ય, યજ્ઞ આદિક શુભ કાર્યો થાય છે.

ને તે કારણથી અંતઃકરણની શુદ્ધિ થઈ અને મુક્તિના ફળને પામે છે. ગૃહસ્થાશ્રમનો વ્યવહાર સીધ્ધ થાય છે, ગરીબો, ગાયો, બ્રાહ્મણોનું રક્ષણ કરવાથી અંતઃકરણમાં વિશેષ દયાનો ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે, અને એ ગુણ થકી શુભ કાર્યો થાય છે. માટે એવી જે અમુલ્ય વસ્તુ કેતા દ્રવ્ય તેને સુમાર્ગે ખર્ચી આ મનુષ્ય દેહમાં તેથી અતિ ઉત્તમ લાભ મેળવેા દ્રવ્યહીન થવાથી આપનું આ દેહ દુઃખને પામે છે પરાધીન થાય છે કુટુંબ સરક્ષણ માટે અશક્તપણું બતાવે નીરહયપણું થાય છે આચાર વિચાર વિવેક આદિથી રહિત થાય ચોરી વ્યભિચારાદિ દુર્ગુણોને ગ્રહણ કરે છે. આ કલિકાલમાં તો પૈસોજ દેવ છે. જેની પાસે હશે તેજ હુશિયાર ગણાયે. દ્રવ્ય હીણ મનુષ્યને કોઈ માણસ તેની કદર કરતોજ નથી, પણ જેના પાસે પૈસા હશે તેના સો ઇંતેજાર બને છે. નિર્ધન થવાના અનેક કારણોમાં એક કારણ પુર્વ જન્મના અશુભ કર્મો છે. પુર્વ જન્મના અશુભ કર્મોથી આ મનુષ્ય દેહમાં આધિ વ્યાધિ અને દ્રવ્ય હીણપણું દેહને દુઃખદાયક બાબતો ઉત્પન્ન થાય છે, અને પુર્વ જન્મના શુભ કર્મોથી શરીરે નિરોગતા દૈવી સંપત્તી, સુખુદ્ધિ આદિક લાભો મળે છે, તેમાં પણ દ્રવ્યથી પોતાના બબ્બના લોભ કરી ભરવા તે પણ પુર્વ જન્મનું મોટું પાપ છે. સુમાર્ગે ખર્ચીશું તેજ સાથે ચાલશે, અને જે કરપણપણાથી દ્રવ્ય ભેગું કરીને તૃષ્ણા ચોટાડવી તે આગામી જન્મમાં દુઃખનો બી રોપીએ છીએ માટે જેમ બને તેમ સન્માર્ગે દ્રવ્યનો ખર્ચ થાય તે શ્રેષ્ઠ છે. લાચાર, અનાથાશ્રમો, ગુરૂકુલો, લાયબ્રેરીઓમાં અને પુસ્તક કર્તા લેખકો, સદ્ગોષ્ઠ અને જ્ઞાનનો ફેલાવો કરનારાઓને પૈસાથી ઉત્તેજન આપો. તેની વિધાની કદર કરો. તે તમારા સાડું શ્રમ કરે છે, તેનો બદલો તમે દ્રવ્યથી વાળો અને પૈસાથી કુળને મદદ કરો, જ્ઞાતિને મદદ કરો, અને દેશને મદદ કરવામાં પછાત પડશે નહીં. તમારે તો ફક્ત યશજ લેવો છે બાકી કુદરત પોતે પોતાનું કામ કર્યું જાય છે. તમારા પાસે જ્યાં સુધી

મુહત હશે ત્યાંસુધી તમારે દ્રવ્ય સાવધાનથી રક્ષણ કરવી પડશે
અને જ્યારે વખત આવશે ત્યારે ખખર પણ ન રહેશે કે દ્રવ્ય
ક્યાં શુભ થઈ જતું માટે તેટલા વખતમાં સારા સારા કામ કરીને
અમુલ્ય લાભ મેળવવો.

કવિત

પૈસે બીન પિતા કહે પુત્ર હેં કપુત મેરો,
પૈસે બીન ભાઈ કહે મેરો દુઃખદાહી હેં;
પૈસે બીન પ્રીય પત્નિ કહત ન મુખસેં ખાત,
પૈસે બીન સાસુ કહે નકટો જમાઈ હેં;
પૈસે બીન કાકો કહે કાહેકો ભતિજો મેરો,
પૈસે બીન સબહી કહત કાહેકી સગાઈ હેં;
કહત હેં મલુકદાશ, પૈસો રખ તેરી પાસ,
પૈસા ન હાથમેં તો કાહેકી બડાઈ હેં.

૨

દામહીસો ખને રંગ શીશ ઝો હવા મહેલ.
દામહીસોં ઠોર ઠોર મોતિનકી આમ હેં;
દામહીસોં નૃપ હોય બેઠત હૈ સલા બીચ,
દામહીસોં તેજ બાઢયો માનો જૈસેં કામ હેં;
દામહીસોં નટુવા નૃત્ય કરત નાના ભાંતિ,
દામહીસોં ગુણિકાહું કરતી સલામ હેં;
કહે કવિ હેમ યહ નીકે કૈ બિચારી દુખો,
મેરે ભાયે વિસો બિસવા દામહીં મેં રામ હેં.

કુંડલીઓ.

ગાંઠ જેને ગરથ લલી તે વિદ્યા લણીયો,
ગાંઠ જેને ગરથ કોઈ ન રહે હણીયો;
ગાંઠ જેને ગરથ તેજ પડિત છે પુરો,
ગાંઠ જેને ગરથ તેજ છે સામત સુરો;
વળી ગાંઠ જેને ગરથ છે પરાક્રમી પ્રમાણો;
સામળ આ સંસારમાં, જર વિષ્ણુ મૂરખ બાણવો;
ડાપણુ દમડામાંજ રહે દમડામાં ચારી;
દમડામાં છે રૂપ ભેદ દમડામાં ભારી,
જો દમડામાં જોર રહે વશ થઈને રાજા;
દમડે ઉંચ અધિકાર ગુણો દમડામાં બાજા,
દમડો છે મોંઘો દેવથી વણુ દમડે સહુ વામણા,
સામળ એ દમડા તણા ભાત ભાત લઉ ભામણાં.

મનહર છંદ

પ્રભુ કરતાં એ આજે પૈસા મોટા થઈ પડ્યો,
ધર્મ વિસારી જન ધન કાજે ધાય છે;
પૈસા વશ રાજ ચાલે, વજીર તે પૈસા વશ,
ધર્મગુરુઓએ પૈસા લઈ ગીત ગાય છે;
દેવતાઓ પૈસા લઈ નારી સુત ધન આપે,
મુનિઓના મન દ્રવ્ય દેખીને લોભાય છે;
કહે નિલકંઠ પૈસાવાળા ભાળયા ભભકામાં,
અને દેખી આજ તો જગત મોહી જાય છે;
સત્ય, ધર્મ વિદ્યાઓને મેળવે મહેનત કરી,
તે તો ઠીકા ઠીક આ જગતમાં કહાય છે;

ધન મેળવી આવે એ અહિં બહુ પામે માન,
રાજ અને રંક માહે મોટો એ મનાય છે.
સુનિતિ કે અનીતિ કરીને ધન મેળવ્યું છે,
એનો તો વિચાર નહિ કોઈમી કરાય છે;
કહે નિલકંઠ પૈસાવાળા ખરું જોડું કહે,
તોય માન્ય સાથ “હાજી હાજી” ઉચરાય છે. ૨

પૈસાવાળા અતિ દુરાચારી હોય તો પણ,
શુર રાજા અધિકારી કોઈ જોલતા નથી;
ઉલટાં વખાણ કરી માનકારી બનાવી દે,
સહુ કો અંબાય આંખો કોઈ જોલતા નથી;
શાસ્ત્રીઓ, કવિઓ, પંડિતો, રૂડાં વખાણ રચે,
ધર્મ ભુત્રી સત્ય જુઠું એહ તોલતા નથી;
કહે નિલકંઠ પ્રભુ તણા પ્યારા સંત સરા,
કોઈકજ જુઠું જર દેખી ડોલતા નથી. ૩

અનીતિ કરીને ધન એકદું કરવા સઠ,
અધારામાં આંખો મીચી ખૂબ હાથ મારે છે,
અમુક કરીશ કામ, અમુક છે કરવાનું,
કર્યા વિના રાજ એમ દિલમાં વિચારે છે,
દાનમાં કે લોભમાં ન ખરચે બચાવે બહુ,
એવામાં કદીક આવી કાળ તે વિદારે છે.
કહે નિલકંઠ એહ ધન અંતે ધુત્તા ખાય,
અરે! માનવી અથોભ લોભ કેમ ધારે છે. ૪

ધન પ્રશંસા.

અહા! કનક (સુવર્ણ) નું માહાત્મ કોણ કહી શકે તેમ છે, કારણ કે એક સરખા નામથી ધતુરો પણ મદને આપે છે એ આશ્ચર્ય છે. (ધતુરાનું નામ કનક છે અને ખાવાથી મદ (ઉન્મતપણું) થાય છે, તો કનક સુવર્ણ રાખનારને તેમ થાય તેમાં શું આશ્ચર્ય.

હાથા માણસે પોતાનું થોડું ધન પણ કોઈને બતાવવું નહીં, કારણ કે તે ધનના દર્શનથી મહામુનીઓનું પણ મનહરણ થાય છે.

ધન ઉપાર્જન કરો ધન જેનું મુલ છે એવું આ જગત છે. નિર્ધન અને મરેલાનું કાંઈપણ તકાવ નથી. જેના પાસે ઘણું ધન છે, તે કદી બ્રાહ્મણ હતા કરનાર હોય તો પણ પુજવા યોગ્ય છે, અને ચંદ્રના જેવા ઉજ્જ્વલ વંશવાળો હોય પણ જો તે નિર્ધન હોય તો સર્વથી પરાલભ પામે છે.

સ્ત્રીનું રૂપ, યુવાન પુરુષોને ક્ષણ વાર મોહ પમાડે છે અને ધન તો, સ્ત્રી, બાલક વૃદ્ધ અને નપુશકને પણ મોહ પમાડે છે.

માણસ માણસનો દાસ નથી પણ પૈસાનો દાસ છે. કારણ કે મોટાઈ અને હલકાઈ તે સધન અને નિરધન પણાને લઈને છે. (અર્થાત સધનને મોટાઈ મળે છે અને નિર્ધનને હલકાઈ મળે છે.)

જેની પાસે પૈસો તે માણસ કુળવાન, પંડિત શાસ્ત્ર જાણનાર વક્તા અને દર્શનીય થાય છે. તેથી સર્વે ગુણો પૈસાનો આશ્રય કરી રહ્યા છે.

મિત્રો, પુત્રો, સ્ત્રીઓ અને સુહૃદયજનો નિર્ધનનો ત્યાગ કરે છે. અને જ્યારે તે ફરી ધનવાન થાય છે ત્યારે તે પાછો આશ્રય કરે છે, માટે પુરુષનો ખરેખરો બંધુ (લાઈ) પૈસો છે.

જ્યારે ક્ષુધા લાગે ત્યારે કાંઈ વ્યાકરણ ખતારું નથી તૃપા લાગે ત્યારે કાંઈ કાવ્યરસ પીવાતો નથી, અને વેદથી કુળનો ઉધ્ધાર કોણે કરેલો છે? માટે 'તું' સુવર્ણને ઉપાર્જન કરે તે વિના જે ગુણ છે તે નિષ્ફલ છે.

ધનવડે અકુળવાન હોય તે કુળવાન થાય છે. ધનવડે આપત્તિથી તરી જાય છે અને લોકમાં ધન શિવાય કોઈ બંધુ નથી 'માટે' ધનનો ઉપાર્જન કરો, ધનને ઉપાર્જન કરો. ધનવાન માણસ સુદક્ષ્યો કાર્ય કરી શકે પણ વિદ્વાન વિટંબના વેડીને કરે છે.

નોખત અચેતન છે તો પણ તેના મુખથી. ધન, ધન, ધન, એવો અવાજ નીકળે છે. અર્થાત નોખત વાગે ત્યારે ધન ધન ધન એવો શબ્દ નીકળે છે.

જાતિ રસાતળમાં જાયો, ગુણનો સમુદ્ધ તેનાથી પણ નિચે કુખી જાયો શીલ, પર્વત ઉપરથી પડી જાયો કુટ્ટીનપણું અગ્નિવડે બળી જાયો, વૈરીઓથી સુરવર પર વજન પડે અને અમારે ફક્ત પૈસાજ પ્રાપ્ત થાયો કારણકે પૈસા વિના આ સમસ્ત ગુણ તૃણના અંશ જેવા છે.

માતા નિન્દા કરે છે. પિતા પ્રશંસા કરતા નથી, ભાઈ બોલાવતા નથી, નોકર ગુસ્સે થાય છે, પુત્ર અનુસરતો નથી, સ્ત્રી આલિંગન કરતી નથી. અને આ મારી પાસે પૈસા માગશે એવી શંકાથી મિત્ર તેને બોલાવતો નથી, તે માટે હે સારી બુદ્ધિવાળા તું દ્રવ્યનું ઉપાર્જન કર કારણકે દ્રવ્યથી સર્વ વસ્તુ થાય છે.

ધનવાનની પ્રશંસા.

લોકમાં સર્વે પૈસાદાર બલવાન છે. રાજાઓને પણ પ્રભુપણનો સુલ પૈસો છે.

જે વયોવૃદ્ધ, તપોવૃદ્ધ, અને બહુશ્રુત વૃદ્ધ છે, તે સર્વે પણ ધન વડે વૃદ્ધ થએલા પુરૂષોના દ્વારમાં દાસરૂપે થઈ ઉભા રહે છે.

કોઈપણ એવી વિદ્યા, શીળ, દાન, શૌર્ય અને કલા નથી કે, જે પૈસાદાર લોકોને માટે પૈસાના અર્થી લોકોએ વખાણી નથી, (અર્થાત ધનાર્થી લોકો ધનવાનને વિદ્યા, શીલ, દાન, શૌર્ય અને કલાવાન ગણી તેની પ્રશંસા કરે છે.)

જે ધનના અર્થી પુરૂષો છે તે ધન સાડું ખડગની ધાર સહન કરે છે, સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે. અહા! ધનને માટે તેના અર્થાગ્નિ શું કળ્પ નથી કરતા? (અર્થાત ઘણા ભયંકર કળ્પ પણ કરે છે.)

જેને ધન તેને મિત્રો મળે છે, જેને ધન તેને બાંધવો થાય છે, જેના પાસે ધન તેજ લોકમાં પુરૂષ કહેવાય છે, જેની પાસે ધન તેજ પાંડિત ગણાય છે.

કયો મોટા પુરૂષ ધનવાનને અનુસરતો નથી. શંકર જેવા મહાત્મા પણ ધનપતિ કુબેરના ગૃહની ભીંતના સમીપ ભાગને સેવે છે.

હેતુ અને પ્રમાણવાળું દરીદ્રનું વાક્ય કોઈ સાંભળતું નથી. ધનવાનનું વાક્ય અતિ કઠોર અને અસત્ય હોય તો પણ સર્વેને પૂજ્ય ગણાય છે.

વૈભવવાળા મનુષ્યનું દ્વષણ હોય તો પણ તેને આભુષણની પક્ષમાં નાંખે છે, અને દરિદ્રી ભૂષણવાળો હોય તો પણ દ્વષણરૂપ લાગે છે.

લોકોની પ્રીતિ ધનવાનની તરફ હંમેશાં રહે છે, તેમાં વિદ્યાની કે કુળની મોટાઈ જોવામાં આવતી નથી. જુઓ ગંગાજી પણ મહાદેવના મસ્તકમાંથી જે ધારા જાય છે તે સમુદ્રમાં શું કરવા કે સમુદ્રમાં ધનનો અખુટ ભંડાર ભરપૂર છે.

નિરધન પુરૂષની વિદ્યાને કવિતાને સુજનતાને અવસ્થાને રૂપ અને કિર્તિને કોઈ ગણુકારતો નથી, સર્વે શુભોથી રહીતઓને ધનવાન તેનો જ સત્કાર થાય છે. કારણ મોટા શુભવાન પુરૂષો પણ ધનવાની સલધા કરે છે. શું ધનની બલીહારી.

ધનવાને કરેલા દુષ્ટ કર્મો છુપાઈ જાય છે અને નિર્ધનવાળાએ કરેલા થોડા પણ કુકર્મ પ્રસિદ્ધ થઈ જાય છે શું ધનની મહત્તા.

ધન નિન્દા.

દ્રવ્યનો અર્થી એવો જીવજોક, સ્મશાનને સેવે છે અને પોતાને ઉત્પન્ન કરનાર એવો પીતા જો નિર્ધન હેય તો તેને પણ છોડી દૂર જાય છે

લક્ષ્મીવાન લોકો ઘણું કરીને ખીજની વેદનાને જાણતા નથી. જુઓને નારાયણ પૃથ્વીના ભારથી ગ્તાની પામેલા શેષ નાગ ઉપર સુવે છે (અર્થાત શેષ નાગને પૃથ્વીને ભાગ છે તે છતાં તેના ઉપર નારાયણ સુવે છે, કારણ કે તે લક્ષ્મીવાન છે. તરત પ્રાણને હણનાર એવું હળાહળ ઝેર પીવું સાડું પણ બ્રહ્મટી ચડાવીને વાંકું થએલું એવું ધનાઢ્યનું સુખ જોવું સાડું નથી.

પ્રથમ તો ધન મેળવવું જ દુર્લભ છે, તેમ છતાં જો મળ્યું તો તેની કબજી રક્ષા કરવી પડે છે અને જો મેળવેલા ધનનો નાશ થાય છે તો મૃત્યુ થયા જેવું લાગે છે, માટે એવા ધનને માટે ચીંતા કર નહીં.

જે ધન ઉપાર્જન કરવામાં દુઃખ આપે છે, વિપત્તિઓમાં પરિતાપ કરે છે અને સંપત્તિમાં મોહ કરે છે, તેવું ધન સુખાકારી કેમ કહેવાય?

જે પ્રાણીઓને હુમ્મેશાં મૃત્યુનો ભય છે. તેવી રીતે રાજથી, જલથી, અગ્નીથી, ચોરથી, અને સ્વજનથી ધનનો ભય રહ્યા કરે છે.

ધનની આશાથી કેને દુરજનતા થતી નથી? જેમ માંસના લોભથી આકાશમાં વિચરનારા એવા પક્ષીનો પણ દૂરથી વધ થાય છે.

પૈસાનો રોગ એવો છે કે, કાનના છીદ્રને ખેરા કરી નાંખે છે,

વાણીને મૌન કરી દે છે. નેત્રને અંધ કરે છે, અને ગાત્રની લાકડીને વિકારી મુકે છે, (અર્થાત્ જેને પૈસો મળે છે તે માણસ કોઈનો સાંભળતો નથી, જવાબ દેતો નથી, નેત્રથી દેખતો નથી, અને છાતી ભેર ચાલવા વિગેરેની ઉન્મત્ત ચેષ્ટાઓ કરી અનેક વિકારો કરે છે !

તરવારની ધાર સારી, ઝાડ નીચે વાસ કરવો સારો, ભીખ માગીને ખાવું સાફ, ઉપવાસ કરવા સારો અને ઘોર નરકમાં પડવું સાફ પણ પૈસાથી ગર્વ પામેલા ખાંધવને શરણે જવું સાફ નહીં. જે ધનની લાગીદારો સ્પૃહા કરે છે, ચોર લોકો ચોરી જાએ છે, રાજાઓ દૂરથી કપટ કરી લે છે. અગ્ની થાણામાં ભક્ષણ કરે છે. પૃથ્વીમાં ફાટયું હોય તો જલ તાણી જાએ છે, અથવા યજ્ઞો હરી જાએ છે અને દુષ્ટ આચરણવાળા પુરુષો ઉડાડી દે છે તેથી ધનનો ધણો તિરસ્કાર છે.

મૌકિક—ચતુર્દશ.

મિત્ર મહિમા.

સૃષ્ટિમાં બધાના મિત્રો છે અને મિત્રતા જોઈએ પણ તે મિત્રો સ્વર્થના લીધે શત્રુઓના કામ સારે છે અને ધોખો આપે છે. માટે

મિત્રતા વિષે આપણા શનાતન ધર્મમાં શું કહેવામાં આવ્યું છે અને મોટા પુરૂષો મિત્રોનાં શુભ આચરણો વાંચવાથી આપણે કોના સાથે મિત્રતા રાખવી અને મિત્રોના ધર્મ શું છે તે શાસ્ત્રો ભેટાં માલમ પડે છે તેનું થોડુંક વર્ણન વાંચવું જેથી મિત્રોની કસોટી થાય.

શુદ્ધિગિર પિતામહ સદ્ગુણવાળા પુરૂષો સાથે મિત્રતા કરવી તે કૃપા કરી શ્રવણ કરાવો ?

ભીષ્મપીતામહ—જે મનુષ્યો કુળવાળો હોય, જેઓ વચન બોલી જાણતા હોય, જેઓ જ્ઞાન તથા વિજ્ઞાનમાં નિપુણ હોય, જેઓ ઘણાં ગુણવાન હોય, લાલચ રહિત હોય, શ્રમને જીતવાવાળા હોય, જેઓ માધુર્ય ગુણવાળા હોય, સત્ય, પ્રતિજ્ઞા પાળનારા હોય, જીતેન્દ્રીય હોય, જેઓ દોષારોપ થયા પછી તેમાંથી નિર્મુક્ત થએલા ને ખ્યાતિ પામેલા હોય, અથવા પાપી લાલચોથી ન ફસતાં જેઓ શુદ્ધ રહેવાવડે કીર્તિ પામ્યા હોય, વળી પોતાની શક્તિના પ્રમાણમાં આચરણ કરનારા હોય, સદા સતોષથી રહેનારા હોય, અઘટીત જગાએ ક્રોધ નહીં કરનારા હોય, આકસ્મિક સ્નેહ છોડી ને ભુદા નહીં પડનારા, જે પુરૂષ પોતાનું કામ છોડીને પણ મિત્રનું કામ કરનારા હોય, જે પુરૂષ ક્રોધથી પણ પ્રીતિનો ત્યાગ ન કરે, મિત્ર નિર્ધન થઈ જાય તો પણ છોડતા નથી, એવા ગુણવાળા પુરૂષોની પરિક્ષા કરીને સ્નેહી કરવા એવો મારો મત છે. વળી જે પુરૂષ બંધાયેલો ન છતાં મિત્રતાથી વર્તે છે, તેનેજ બંધુ તેનો મિત્ર જાણજો. ઉદાર પુરૂષો ધનવાન હો કિંવા નહો, તો પણ મિત્રોનો અતિસત્કાર કરે છે, જે બેના મત, મનની સાથે મળે છે. શુભ વિચાર પરસ્પર મળતાં આવે છે. અને બુદ્ધિની સાથે બુદ્ધિ મળે છે, તે મિત્રતા નાશ પામતી નથી.

યુધિષ્ઠર-પિતામહ-કેવા લક્ષણવાળા મિત્રનું ત્યાગ કરવું જોઈએ તે કૃપા કરી શ્રવણ કરાવો.

લીંગમપિતામહ—લોભી, કુર, ધર્મહિન, કપટી, શઠ, હલકા, પાપી, શંકા રાખનારા, આળશુ, દીર્ઘસુત્રો, અવળો ચાલનાર, નિંદિત, સંકટ સમય છોડી જતો રહેનાર, દુરાત્મા, નિર્લાજ, સર્વ તરફ પાપ દ્રષ્ટિથી જોનાર, નાસ્તિક, વેદની નિંદા કરનાર, ઇંદ્રિયોને વશ નહિ, રાખનાર, ઇચ્છામાં આવે તેમ અતિશયપણુ આચરનાર. અસત્યવાદી, લોકમાં દ્રેષ પાત્ર થએલો, પ્રતિજ્ઞા નહિ પાળનાર, આળીઓ, સમય આવે મતી ન સુજે તેવો, ઘણો અદેખો, પાપ કર્મ કરવામાં આગ્રહ વાળો, દુર્જન, ઠગ, મિત્રો સાથે અપકાર ચારનાર, નિરંતર પારકા દ્રવ્યની અપેક્ષા રાખનાર, યથાશક્તિ આખ્યાં છતાં જે અતી મંદ બુદ્ધિનો સંતોષ રાખતો નથી, મિત્ર પ્રત્યે જે પૈર્યવાન નથી, નહીં જોઈએ ત્યાં ક્રોધ કરનાર, જે ધ્યાન રાખનારની જગાએ ધ્યાન રાખતો નથી, તથા બોધક છે, જે વિના પ્રયોજને આકસ્મિક વિરોધ કરી બેસે છે, જે મિત્રે ઉપકાર કર્યો હોય અને અજાણતાં કાંઈ અપકાર થઈ ગયો હોય તો તેટલામાં પોતાનું કલ્યાણ કરનારા મિત્રને તે જલદી ત્યાગ કરે છે, જે કામ હોય ત્યાંસુધી મિત્રોની સેવા કરે છે. જે મિત્ર હોઈ પોતાના મિત્રનો દ્રેષ કરે, મિત્રના જેવું ડાળ બતાવીને શત્રુનું કામ સારે.

લોકો તમારી સોબત પર મુખ્ય ધ્યાન આપે છે, તેનું કારણ એ છે કે મનુષ્ય એ એક અનુકરણ પ્રાણી છે, એટલે પોતાના હૈસ્તોમાં જે ચાલ જુએ તે ઘણું કરી વગર ઢીલે પોતાના મગજમાં ઉતારી તેને અનુસરીને વર્તે છે. આ પ્રમાણે તમારી યુવાવસ્થામાં ઘણીવાર બને છે, મારે ધ્યાનથી મિત્રતા કરવાનું છે.

દુર્ગુણી માણસથી સદા દૂર નાસવું, તમે તેને તમારો મિત્ર કહો છો, પણ તે તમારો મિત્ર થતો નથી, તેનાથી તમારું કલ્યાણને બદલે અકલ્યાણ થાય છે, તે સુખમાં સહાયતા ભુત માત્ર જણાય છે, પણ દુઃખમાં દુર ખસી જાય છે, મારે દુષ્ટ દુરગુણી માણસને મહા ઝેરી સર્પ સરખો માની તેની સમીપ ન જતાં તેનાથી ડરી ડરીને ડગલાં ભરો એમ છતાં જો નાલાયક માણસ આવી મળે તો ધીમે રહીને તેનાથી છુટું પડી જવું. નાલાયક હોસ્ત આવી મળે ત્યારે તેની મુલાકાતે થોડું જવું, બહુ છુટથી વાતચીત કરવી નહીં તથા તેને વિશેષ આદર માન આપવું નહીં.

આ દુનિયામાં ચોર ચોરને, ભુગડીએ ભુગડીઆને, સાચે સાચને ભુઠે ભુઠાને, અપ્રીણી અપ્રીણીઆને, ઠગે ઠગને, અને દાતારે દાતારને, દારૂડીએ દારૂડીઆને, કંભુસ કંભુસને, સ્વલ્પ સમયમા સ્નેહ બંધાય છે. “જેસા ને તેસા” મળવાથી તેઓ એકરૂપ થઈ જાય છે; સદ્ગુણીની સંગતથી સદ્ગુણ અને દુરગુણીની સંગતથી દુરગુણ દુનિયામાં સદેવ વૃદ્ધિ પામે છે.

તપાવેલા લોહા ઉપર પાણીનું ટીપું પડ્યું હોય તો તે નામ માત્ર ઐધાણ પણ રહેતું નથી, તેજ ખીંદુ કમલ પત્ર પર પડવાથી મોતી સરખું ચક્રમકે છે, અને તેજ ખીંદુ જો સ્પર્શિત નક્ષત્રમાં દરિયામાં પડે તો છીપમાં મોતી થાય છે, મારે અધમ, મધ્યમ, તથા ઉત્તમ ગુણ એ વિશેષે કરીને સંગતથી જ પ્રાપ્ત થાય છે, આપણે આપણી પુરી ફરજ બજાવીએ એમ છતાં જો મિત્રને મારું લાગે તો આપણે નિરૂપાય છીએ.

કોઈ માણસ અત્યંત ધીર અથવા બુદ્ધિવાન હોય, હયાળુ હોય, સારા ગુણવાળો હોય, સારા માઠાનો વિવેક બીજાને સમજાવી જાણે તેવો હોય અને વિદ્વાન અથવા વિવેકવાન હોય તેવા પુરૂષને પણ

જેની પાપ બુદ્ધિ છે, એવા દુષ્ટ પુરૂષોને સદા, સર્વ કાળ સંગ રહે
તો તેની બુદ્ધિ પેલા પાપીન્ટ જેવી થઇ જાય છે અને પોતે તેવા
નીચ આચરણ પ્રસિધ્ધ રીતે કરે છે, એ રીતે સમજવું કે સંગત
મહા બળવાન છે. માટે હંમેશાં સંગત કરતાં પહેલાં તેનાં ગુણ
ઢાંચનું અવલોકન કરી પછી મૈત્રી કરવી તો પાછળથી પસ્તાવું પડતું
નથી

જે વાંકી નજરથી જુએ છે. જેની દ્રષ્ટિ સર્વ વિપરીત જણાય,
જે બીજાનું સાડું હેખી રાગ થનાર ન હોય. જે મધપાન કરતો
હોય છે, ખાર કે દ્વેષ કરે, કોપી સ્વભાવનો હોય, સદ્ગુણીને પરિ-
તાપ કરનારો હોય, નિર્દય હોય, મિત્રનો દ્રોહ કરનારો, કૃત્તન
અને અધમ હોય, એવા ગુણવાળાને કોઈ દિવસ પોતાનો મિત્ર કર-
વોજ નહીં. તેમજ જેને બીજાનાં છીદ્ર શોધવાની ટેવ હોય તેની
સાથેની મિત્રતા કરવીજ નહિ એવો મારો મત છે.

“શાંતિપ”

જો વિવેક, સાક્ષસાધ તથા પરોપકારની વલણથી ચાલ્યા હોઈએ
તો ઘણાં લોકોને આપણા વહાલા મિત્રો બનાવી શકીએ છીએ.

આપણે નમ્ર ને નિઃકપટી છીએ અને મિત્રના હુઃખનું નિવારણ
કરી તેમનું સુખ વધારવા કૃપા યુક્ત અંતઃકરણ રાખીએ છીએ,
એવું જો બીજાઓને માલમ પડશે તો આપણે મિત્રવિના રહેશું નહિ

જે માણસ બીજાઓનાં, સારા ગુણોને વાજબી રીતે વખાણે
તેના ઘણા મિત્રો થાય કેમકે જેનું દીલ મોટું અને ઉદાર હોય,
જે ખડું બોલાવવાને અચકાતું ન હોય, અને જેઓમાં બીજાના
સારા ગુણો પારખવાની શક્તિ હોય તેજ એમ કરી શકે.

મિત્રની હયાતીમાં મદદ લેવી દેવી એ સાધારણ વાત છે. પરંતુ મિત્રના સ્વર્ગવાસ પછી તેના ઘરની સંભાળ લેવી ને પોતાના મરહુમ મિત્રની કીર્તિ અમર કરવા ચત્ન કરવો એ કામસ્તુત્ય છે, એવી ફરજને વળગી રહેનારને આ દુનિયામાં યશ મળે એને એવા માણસને પોતાના મિત્ર કરવાને ભલ્લ ભલાનું દિલ આકર્ષાય તો તેમાં કશું અજાયબ થવા જેવું નથી,

મિત્રાઈ જોડાયા પહેલાં વિશેષ આદરમાન આપવું, પરંતુ મિત્રી ગાંઠ પૂર્ણ મજબુતીએ પોહોંચ્યા પછી લખવામાં બોલવામાં માન આપવાથી ઠગાઈ અથવા થોડી પ્રીતિ હોય એમ અન્યને જણાઈ આવે છે, મારે જોઈએ તે કરતાં વધારે માન પાન આપવાથી ફર રહેવું મસકાખેર થવું નહીં.

પૈસાથી દોસ્તીમાં કેમ ખલેલ પડે છે, એ પ્રમાણે આપણે સમજીએ છીએ. એ વાતથી અજાણ માણસ બચેજ ગણશે, નાણું ઝેર કરાવે છે. નાણું વેર કરાવે છે, નાણું કેર કરાવે છે, તેમજ નાણું ઠેર પણ કરાવે છે, નાણું નખેદ ગણાય છે, પ્રતિપક્ષ જોઈએ તો નાણું લહેર કરાવે છે, નાણું સ્નેહ કરાવે છે, અને નાણું ઉત્તમ પ્રકારનું સુખ અપાવે છે, અર્થાત્ નાણું સુખદાઈ તેમ દુઃખદાઈ પણ છે. પરંતુ મિત્ર સાથે પૈસાનો વેવાર ચોખુંજ રાખવું.

જો મિત્રની પડતીમાં આપણે તેને મદદ ન કરીએ તો એક પ્રકારની અનિતિ કહેવાય.

દ્રષ્ટાંત ૧ લું.

મૂર્ખ મિત્ર કરતાં ડાહ્યો દુરમન સારો.

એક રાજાના મહેલની એક વાંદરો ખુદી તલવારે ચોકી કરતો હતો, એ વખતે રાજા અને રાણી મહેલમાં સુતા હતા. ત્યાં મહેલમાં

અધર સાપ નીકળ્યો, તેનો પ્રતિબિંબ રાજના બીછાના પર પડવાથી વાંદરો તેને સર્પ જાણી તરવારથી મારવા દોડ્યો. તેવામાં તે રાજાએ નોકરીથી બરતરફ કરેલ બ્રાહ્મણ કારભારી આપત કાલથી ચોરી કરવા રાજના મહેલમાં આવેલો તેણે આ ચારીત્ર જોયું, એટલે ગુપચુપ આવી વાંદરાના હાથમાંથી તલવાર પકડી લઈ તે વડે સાપનાં બે કડકા કરી નાંખ્યાં અને મહેલમાંથી ચોરી કરવી છોડી દઈ ચાલી નીકળતાં મહેલની સામેની ભીતિ એક શ્લોક લખ્યો.

શ્લોક.

પંડિતો પિર શત્રુ, ન મૂર્ખો હિતકારક,
વાંદરો હુ તો રાજા, ત્રિપ ચોરેણ રક્ષત. ૧

સવારના ઉડી જોતાં રાજાની નજરે સાપના કડકા ઉપરનો શ્લોક વાંચવામાં આવ્યો, તે જોઈ રાજા અચરજ પામ્યો અને આ બનાવની ખરી હકીકત જાહેર કરનારને માફી આપવા ઢઢેરો પીટાવ્યો જેથી પેલા બ્રાહ્મણે આવી સર્વ વૃતાંત જાહેર કર્યું જેથી રાજા ખુશી થઈ મુખ્ય પ્રધાન બનાવ્યો, અને વાંદરાની ચોંકી બંદ કરી. માટે જો વિદ્વાન શત્રુ પણ સારો પણ મૂર્ખ મિત્ર કદાપી શ્રેષ્ઠ ગણાય નહિ.

દ્રષ્ટાંત ૨ જી.

હંશે કાગડાની કરેલ સ્થાપત.

હિંદુસ્તાનમાં મુખ્ય કરી ચાર સરોવર કહેવાય છે, માન સરોવર, બિંદુ સરોવર, પીંપા સરોવર, અને નારાયણ સરોવર. માન સરોવર

ઉત્તર ખંડમાં આવેલ છે. ત્યાં હંશ પક્ષીઓ રહે છે. એક સમય કાગડાને ઇચ્છા થઈ કે મારે હંસોની સભામાં જવું, તે ચુનાની ભઠ્ઠીમાં પડી શ્વેત રંગ લગાવીને ત્યાં ગયો અને હંસો તરફથી સારો સત્કાર પામ્યો અને હંસોને કહેવા લાગ્યો કે ક્યારેક તમે પણ અમારા દેશમાં પધારવા કૃપા કરશો, હંસોએ પ્રછયું તમારા દેશમાં શું શું મલે છે કાગડે કીધું સર્વે પ્રકારનાં મેવા, મીઠાઈ અને ઇચ્છીત ફળ મળે છે કશા પ્રકારની ખામી નથી, ત્યારે એક હંસને ઇચ્છા થઈ કે મારે તમારે સાથે ચાલવું છે. કાગડાએ હા કહી અને પોતે ઘણું ફરાવતાં ફરાવતાં એક જંગલમાં લઈ ગયો. ક્યાં મોટું ભયંકર અરણ્ય હતું ત્યાં એક આકડાને ઝાડ હતો તેમાં જે ફળો હતાં તે આંખા જેવા દેખાવમાં થાએ છે અને હંમેશાં નીલાજ રહે છે માટે રૂ જેવું નીકળે છે. તે હંસને કીધું કે જુઓ પેટ્રો આંખાનો વૃક્ષ છે તે હજી કાચા આંખા છે તે પાકવાની અણી પર છે તે પાકે એટલે તમારે ભક્ષણ કરવું. હંસ પાસેના ગામમાં મારા સગાઓને મલીને તુરત આવીશ. હંસ તો વિશ્વાસ પર ત્રણ ચાર દીવસ રાહ જોઈ પણ આકડાના ફળ તે વળી પાકતા હશે ઘણું વ્યાકુળ થઈ મરણ તુલ્ય થવા લાગ્યો એટલામાં દૈવ ઇચ્છાથી ગરૂડજી આવ્યા અને હંશની સ્થિતિ જોઈને સર્વ હકીકત પૂછતાં માલમ પડ્યું કે કાગડે હંસને મારવાનો પ્રયત્ન કરેલ છે પછી હંસને પોતાના ખલે ખેસાડીને માન સરોવર મેલી આવ્યો. કાગડે વિચાર કર્યું કે ઘણાં દિવસ થયાં હંસ મરણ પામ્યું હશે માટે ભક્ષ થયું, આવીને જોયું તો હંશનો પતો શેનો મલે નિશાસા નાંખી ચાલી ગયો, માટે નિત્રતા વિચારીને કરવી.

દ્રષ્ટાંત ૩ જી.

સિંહે બ્રાહ્મણને ગુરૂ કરી દાક્ષણ આપી.

એક બ્રાહ્મણને કન્યા પરણાવી હતી. પરંતુ ધન પાસે ન હોવાથી

દેશાવર ખાતે જાતો હતો જંગલના મધ્ય ભાગમાં આવ્યો એટલે વનરાજ સભા ભરી બેઠા હતો તેની સભામાં હંશપક્ષી. પ્રધાનપદ પર હતું તેણે કીધું હે ! પશુઓના ગળા આપે ગુરૂ નથી કર્યો માટે આપના ત્રણે માટે જીવ્યો સામે પ્રાદ્વલ્ય આવે છે તેની કંઠી ખંધાવી યોગ્ય દક્ષિણા આપો સિંહ તત્કાળ ઉઠીને પ્રાદ્વલ્યના પગમાં પડી વંદના કરી, મહારાજ ખીહવા લાગ્યાં પણ વીચાર્યું કે, હંશ મંત્રી છે માટે અનર્થ થાશે નહીં પછે શિષ્ય કરી દક્ષિણા લઈ ઘેર ગયો અને પુત્રીનો વિવાહ સંસ્કાર કર્યો વળી કેટલીક મુદત થઈ ત્યારે પ્રાદ્વલ્યની જોએ કીધું સ્વામીનાથ તમારા શિષ્ય સિંહ પાસે જાઓ અને દ્રવ્ય લઈ આવો પ્રાદ્વલ્ય વનમાં આવ્યો તો સિંહની સભામાં કાગડો પ્રધાન પદ પર હતો તે જીવહિંસા કરવી, પાપીળટ કુકર્મોનોજ પ્રબોધ ચાલુ એટલે પ્રાદ્વલ્ય જોઈ પશ્ચાતાપ કરવા લાગ્યો કે સ્ત્રીની શીખામણ સાંભળી આવ્યોતો ખરો પણ જીવ લઈને જીવું મુશ્કેલ છે. એટલામાં સિંહે કુર દ્રષ્ટિ કરીને કહ્યું હે ! મહારાજ હમણાં કાગડો પ્રધાન છે માટે તમારે વિદાય થવું હોય તો થઈ જાઓ નહિતર મને દોષ આપશે નહીં વિપ્ર ચાલ્યો ગયો એટલે કાગડો જે બહાર ગયો હતો તે આવ્યો કેમ વનરાજ આજે કેવું ઉત્તમ ભક્ષ વિપ્ર જેના ઉદરમાં લાડવાનો ચેપ તેને જતાં મુક્યું અને વિપ્ર પવિત્ર તેને જો આપણે ભક્ષ કર્યું હોત તો આપણા પાપ ભરમ થઈ જાત સિંહે તપાસ કરી તો વિપ્ર ચાલ્યો ગયો હતો. માટે વાંચનાર સંગત બળવાન છે.

દ્રષ્ટાંત ૪ થું.

સુદામાએ કરેલી શ્રીકૃષ્ણની મિત્રાધ.

સુદામાપુરી (પોરબંદર) માં શ્રી હામ નામનો એક પ્રાદ્વલ્ય જે શ્રીકૃષ્ણનો મિત્ર થાઓ તે ગુરૂકુલમાં સાથે અધ્યયન કરતાં હતાં

એક દિવસે ગુરુએ દારી આપીને કૃષ્ણ સાથે જંગલમાં સમીધ લેવા મોક્યાં. ત્યાં વરસાદ થતાં રાત્ર જંગલમાં રહ્યાં, તે સુદામો એકલોજ દારીઆ ભક્ષ કરી ગયો. કૃષ્ણ વાત જાણી ગયાં પણ મોઢથી ન કહ્યું. સુદામાને પકિત લેઢને હોષ લાગ્યો તેથી નિર્ધન અવસ્થા ભોગવતો હતો શ્રીકૃષ્ણને સુદામો વિખુટા પડયા તે શ્રીકૃષ્ણ દ્વારકામાં આવ્યાં અને સુદામાપુરીમાં સુદામું શ્રીકૃષ્ણની વૈભવની વાતો સાંભળી સુદામાની સ્ત્રી દરરોજ કહે છતાં સુદામાને લગ્ન થાતી કે અમે સાથે અભ્યાસ કરતા તે કૃષ્ણ મને વાત કરે કે તું દારીઆ ભક્ષણ કરી ગયો તો ઠીક નહી, ઘણા દિવસથી કંટાળી જતાં. એક દિવસે દ્વારકા આવી શ્રીકૃષ્ણ ચંદ્રને મલતાં ઘણા સત્કારને પામતાં આનંદમાં લીન થઈ ગયો, શ્રીકૃષ્ણે પણ ઘણું દ્રવ્ય આપ્યું અને વૈભવ ઘણું સારો આપ્યો અને અખંડ કીર્તિ આજ ઝીવસ સુધી ચાલુ છે. માટે આવા મિત્રો બધાને હોજે કે મિત્રોના અવગુણ ન જુએ પણ ગુણ જ જુએ અને મિત્રને સંકટના સમયમાં મદદ કરે અને અરસપરસ ગુણ બુદ્ધે નહિ તેજ ખરો મિત્ર જાણવો. આકી સ્વાર્થ પરાયણ મૈત્રી કરવી એ તો ફેકટ છે મિત્રતા કરવી તે હંમેશ ચાલે તેવીજ કરવી નહિ તો ન કરવી બહેતર છે.

શાકુંલ ચિકિત્સિત છંદ.

વિદ્યામાં ભરપુરને સદગુણી, સ્નેહી મળે જો ભલા;
તો તે સંગ અવશ્ય મ્યેત્રિ કરવી, એવા જનો વિરલા;
વિદ્યા પાઠ સુમાપણો જ કરવા, આનંદમાં બેસીને;
સારા સારા વિચાર શાસ્ત્ર, નિયમો, દર્શાવવા સ્નેહીને.

કુંડલીઓ.

કસ્તુરી ખીંગડ જાય, હિંગકો મીળાપ કીએ;
 બનરાય ખીંગડ જાય, ખિરંગ ખીજાઈ એ;
 વિદ્વતા ખીંગડ જાય, ધરમે કુનાર જેસે;
 હીંગ ખીંગડ જાય. કાચમે જડાઈ એ;
 કેડીલા ખીંગડ જાય, વાયસકો સંગ કીએ;
 કપુર ખાશ ખીંગડ જાય, લશણ મીલાઈ એ;
 સુસંગત તે સુધરે, ખીંગડે કુસંગ નહીં તે;
 જે સે સંગ ખેસે, તે સે ફલ પાઈએ.
 “તેજપાલ”

હરિગીત છંદ.

સંસારમાં સૌજન સદા, નિજ સ્વાર્થ સેજે સાધવા,
 મિત્રાઈ ખાંધે બોલી મનહર, વચન બહુ વાલા થવા,
 જ્યાં ગોળ સાંકર ખાંડ ત્યાં, કીડી કુંડાળું ભાળજે,
 છટ! સ્વાર્થને પરમાર્થ પ્રીતિ રીતી ઉત્તમ બાળજે,
 રહે સાથ સંપત્તિમાં અને આપત્તિમાં અગળો કરે,
 પૈસે પ્રશંસા તેજ નિર્ધન થાય ત્યાં નિંદા કરે,
 ધિક્કાર એવી દોસ્તીને એ દુષ્ટથી દૂર સૌ થજે,
 છટ! સ્વાર્થને પરમાર્થ પ્રીતિ રીતિ ઉત્તમ બાળજે.

નારાય છંદ.

કદાપી કાળીઆ કનેજી ધારી યૌજીઓ વશે,
 વળે ન વાન તોય માન, સંગ જેવી શીખસે,

ઉઠે ન તોય ઠેકવા શીખે, વશી વીહંગમાં,
કુસંગીનો પ્રસંગ દે, કુસંગ રંગ અંગમાં.

ભુજંગી છંદ.

કરો મિત્રતા તે નહિ કામ મોટું,
હરો ને કરો સાથ તે છેક છોટું,
કહું ધન્ય જો અંત્ય સુધી બચાવો,
કરો ને હતો નેહ નિત્યે નિભાવો.

કવિચંદ્ર દક્ષપત્ર.

દોહરા.

સૂચ ન ઉગે સંજિટમાં, દીસે દ્રષ્ટિમંદ,
મિત્ર વિનાનો માનવી, સુખ અનુભવથી અંધ ૧
હસ્તિના પગલા વિષે, પગલા સર્વ સમાય,
તેમજ સદ્ગૃહિણી વિષે, સુખ સહુ આવી જાય. ૨
વૃક્ષ સાથે લાગી રહી, વેલતણી જે પ્રીત,
સુકે પશુ સુકે નહી, એ પ્રાંતની રીત. ૩
હેત નકામું હંશનું. પિડાપડે ઉડી જાય,
સાચી પ્રીત સેવાળની, જળ સાથે સુકાય, ૪
ઝાડ સુકાણું જેસમે, ઉડ્યા વાસી વિહંગ,
પશુ કોમળ કિશલય બધાં સુકાણા તે સંગ. ૫
તંત અતી નવ તાણીએ, થાય હરખનું હરણુ
મમત મકુડો ન સુકે, જેથી પામે મરણુ. ૬

દગો સગો નહિ કોઈનો, સમજે મનમાં યાર,
 દગલબાજ નરતો બને, અંતે તે ખુવાર. ૭
 દગો કર્યો દુર્યોધને, પિત્રાઈ પાંડવ સાથ,
 અંતે કુળનો નાશ પાણ, થયો તેમને હાથે. ૮
 માટે મારા બાંધવો, કરજો મન વિચાર,
 દગા રમેથી દેવજી, થાશે આત ખુવાર. ૯
 કામ પડયાથી ભાણીએ, જે નર જેવો હોય,
 કર્યા વિણ ખોટું ખર્ચું, કહે ન સોનું કોય. ૧૦

છપા.

કરે નીચનો સંગ, નીચની બુદ્ધિ આવે,
 કરે નીચનો સંગ, સકળ સદ્ગુણો ગમાવે,
 કરે નીચનો સંગ, નીચની ભાષા રાખે.
 કરે નીચનો સંગ, નીચની રીતી ભાખે,
 વળી નીચ કામ નીચા કરે, નીચ કહેવાએ ઉંચ જન,
 સામળ કહે સંગ નીચની, કોઈ ન કરશે કોયદન.

૨

પંડિત પંડિતની પ્રીત, મુરખને મુરખ વહાલા,
 રૂડો રૂડી પ્રીત, ચતુર ચતુરાઈ ત્યાં ચાલ્યા,
 સુમને વહાલો સુમ, વહાલા દાતાને દાતા,
 બરને વહાલો બર, ગુણીજનને ગુણુ સાતા,
 થરાને વહાલા સુરતર, કાયરને કાયર ગમે,
 જશવંત ગમે જશવંતને, સામળ કહે સદા સમે.

૩

મળે ઉંચને ઉંચ, મળે ભંગીને ભંગી,
 મળે નીચને નીચ, મળે રાગીને રંગી,
 મળે ભક્તને ભક્ત, મળે પાપીને પાપી,
 મળે જ્ઞાનને જ્ઞાન, મળે જાપકને જાપી,
 વળી વ્યસનીને વ્યસની મળે, મળતે મળતા ગુણ મળે,
 જેમ લવણ મળે છે તક્રમાં. સામળ પય સાકર મળે.

ગીતિ.

ઘટ ઘટ જ્ઞાન વધારે, પ્રગટ સુમિત્રો પવિત્ર ચરચાર્થી,
 ઘટ ઘટ પાન કરાવે, સરસહર્ષનું વિનોદ વિદ્યાર્થી.

હિન્દી ઢોહા.

સજ્જન મિલાપી બહોત હેં તાળી મિત્ર અનેક,
 જીસકો દેખી છાતી ઠરે, સો લાખનમેં એક. ૧
 સોબત કીજે શ્વાનકી, દો બતનકા હુઃખ
 ખીજ્યા કાટે પાઉકું, રીઝ્યા ચાટે મુખ. ૨

ખરો મિત્ર કોણ?

કથા.

કોઈ મિત્રો થાય, વસ્તુ કાંઈક આપેથી,
 કોઈ મિત્રો થાય, મધૂર ભાષણ ઉચરેથી,
 કોઈ મિત્રો થાય, ગુપ્ત વિચાર બળેથી,
 કોઈ મિત્રો થાય સંબંધીનો બળ તેથી.

પણ જીવન જગમાં જાણીને, મિત્ર તેજ મન્મિત્ર છે,
વિણ સ્વારથ સત્ય સુસ્નેહને, અંતર પ્રણી પવિત્ર છે.

કવિરાજ જીવન વિદુર નિતિ.

મનહર છંદ.

અનુકુળ ઇશ હોઈ સજ્જનનો સંગ થાય,
સજ્જનના સંગવળે દોષ દૂર થાય છે,
દોષ દૂર થયે જ્ઞાન ઘટમાં વિશેષ વ્યાપે,
જ્ઞાન વધવાથી સનમાન તો પમાય છે.
સનમાન થકી ધન ધાન્ય તો ઘરમાં મળે,
ધન ધાન્ય થકી કાર્ય ધર્મના કરાય છે,
ધર્મના કારજવડે અંતે મોક્ષ પદ મળે,
મોક્ષપદ મળેથી સફળ જન્મ થાય છે. ૧

મિ. વિ. નિ.

૨.

પુશામત કરે ખાનપાન ખવરાવે ખૂબ,
સત્તા ધન આપે પણ કર્મ જો નહારા છે,
આવે એવા મિત્ર થવા હું એ મિત્રતા ન ચાહું,
પાસે જોસું તો મારા મનમાં અકારા છે.
શુદ્ધ દીલ થકી રાખે સર્વમાં સમાન પ્રીતી,
દુઃખ સહી દેશ તણું હિત કરનારા છે.
કહે નિલકંઠ મને જોલાવે ન કહિ તોય,
એ મિત્રને માનું છું કે સત્ય મિત્ર મારા છે.

કાવ્ય કમક્ષીકર.

૩

વિષ્ણુ તણા સંગ વડે શખને સન્માન મળે,
જગતમાં જાહેર એ વાત કયાં અજાણી છે.
સ્મશાનની રાખ લાખ રીતે છે અમાંગલિક,
તે ઇશાન-અંગ વિભૂતિ દેખાણી છે.
દોષથી ભરેલી ઘેઝી દુનિયા છે તોયે પણ,
બ્રહ્માએ રચેલી માટે હાથમાં મનાણી છે.
ગુણહીણ હોય પણ ગુણીતણી સંગતીથી,
વસ્તુ માત્ર તણી અત્ર પ્રતિષ્ઠા પ્રમાણી છે.

૪

એક માળીની વાડીમાં એજ ઉગાડોઆંને,
એકજ માળીએ સાંભળીને પાચું પાણી છે.
એકજ માળીએ સારા સારા ભાળી ટાળી કાઢ્યાં,
એકજ માળીની હાથે માળાઓ ગુંથાણી છે.
એક છાબમાંહિ પાણી છાંટી તે બજારે લીધી,
એજ માળી હાથે પુષ્પમાળાઓ વેચાણી છે.
દેવને ચઢી તે માળા દેવ સાથે પુજાણીને,
ગુણીકાએ પહેરી ને પયારીમાં ચુથાણી છે.

મિ. વિ. નિ.

મૌકિક—પંચદશ.

મનમાં ગુણની વૃત્તિઓ.

વેદાંતના પ્રથમ પુસ્તકમાં પાંચ કોશનો વર્ણવ છે. અન્નમય કોશ, પ્રાણમય કોશ, અને મનોમય કોશ, અને વિજ્ઞાનમય કોશ,

ખને આનંદમય કોશ. હવે ત્રાજો કોશ જે મનોમય છે. તેનો વસ્તાર અને વેગ કહ્યો છે મનથી સૃષ્ટિ કેવી ઉત્પન્ન થાય છે ખને તેનો વર્ણવ ઓપનિષદોમાં કેવુ છે.

(મૃ. ૧. ૫. ૩. મેન્થુ. ૬. ૩૦.)

સંકલ્પ,	કૃતશતા,	ક્રોધ ઇત્યાદિ
વાસના,	કામ	ગુણ મનાય છે.
ઇચ્છા,	લજ્જા,	
સ્મૃતિ,	આનંદ,	
ધૃતિ,	ભય,	
શ્રદ્ધા,	રાગ,	
ઉત્સાહ,	સંગ,	
કાર્ણવ્ય,	દ્વેષ,	
કકળાટ,	લોભ	
પ્રેમ,	મદ	
દયા,	મત્સર,	

મન, જ્ઞાન, મેઘ, સ્ત્રી, કામ, વાયુ, લક્ષ્મી, વાંદરો, માછલી એ ચંચલ સ્વભાવવાળા છે તેથી તેમને સ્થિરતા નથી.

મનના ચાર દોષ.

ચંચલ, બળવંત, દ્રઢ પ્રમાથી મનની પાંચ વૃત્તિઓ છે. ગૃહલુ, સ્વરૂપ, અસ્મિતા, અન્વય, અને અર્થવત, તેને જે જીતે બુદ્ધિને જીતે છે, અને જે બુદ્ધિને જીતે તેજ સર્વ ઇન્દ્રિયોને જીતે છે અને તેજ પ્રજ્ઞવીત થાય છે.

જેના હૃદયમાં અજ્ઞાનરૂપી ગ્રંથી કપાઈ ગઈ સર્વ સંશયો નીકળી ગયા સર્વ કર્મો જેના ક્ષીણ થઈ ગયા ત્યારે પરબ્રહ્મ દ્રષ્ટિ ઉઘડે છે.

બુદ્ધિ.

બુદ્ધિ કર્માતું સારણી એમ શાસ્ત્રમાં કહેલું છે. સ્વચ્છ બુદ્ધિ, સ્વદમ બુદ્ધિ, તૈલા બુદ્ધિ, ચંચળ બુદ્ધિ. શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિ, નેષ્ઠ બુદ્ધિ, સત્વગુણી, રજોગુણી, તમોગુણી બુદ્ધિ, થવાના કારણો મુખ્ય ચારજ છે,

પૂર્વના જેવા સંસ્કાર હોય તેવી બુદ્ધિ થાય છે. તે સદ્ગુરૂના વચનોથી અને ભાગીરથ પ્રયત્નોથી તે સુધરી શકે છે.

શિક્ષણથી બુદ્ધિમાં ફેરફાર થાય છે. જે શ્રેષ્ઠ શિક્ષક સારી તાલીમ આપે તો વિદ્યાર્થીની બુદ્ધિ શ્રેષ્ઠ થાય છે. ઇન્દ્રિય નિગ્રહથી શાસ્ત્રમાં કહેલા વ્રત, નિયમ, તપ અને સંયમથી પણ બુદ્ધિ સુધરી શકે છે.

આહારથી જેવું અહાર તેવું ઓડકાર શાસ્ત્રમાં અન્નનો પ્રદક્ષમય કીધું છે. સત્વગુણી અન્નનો સેવન કરવાથી બુદ્ધિ સત્વગુણી બને છે અને રજોગુણી અન્ન લક્ષણથી બુદ્ધિ રજોગુણી બને છે, તમોગુણી ભોજનથી બુદ્ધિ તમોગુણી થાય છે. એમ શ્રીગીતાજીમાં વર્ણવ છે, તેમજ સંગત પણ બુદ્ધિ પર અસર કરે છે માટેજ સદ્ગુરૂ શરણ લેવાનું વારંવાર કહેવામાં આવે છે જે પાંચમું આનંદ મય કોશ સુધારવું તે ક્યારે સુધરે જે એથી વિજ્ઞાનમય કોશ બુદ્ધિને સુધારે ત્યારે તેની પરિક્ષા સદ્ગુરૂજ કરી શકે છે.

આંખ બીજા પદાર્થને જોઈ શકે છે. પર્વતો, નદીઓ, વિગેરેને પણ આંખમાં પોતાને જોવું હોય તો દર્પણ જોઈએ તે સદ્ગુરૂ રૂપી દર્પણ મલે ત્યારેજ આંખને જોઈ શકાય છે. એજ બુદ્ધિશાળી મનુષ્યો આનંદ કરે છે એજ બુદ્ધિનાં ઓથમીર રખડે રજડે છે. વ્યવાહીક જ્ઞાન કે પારમાર્થિક જ્ઞાન તેમાં પ્રથમ બુદ્ધિનોજ કામ છે,

આટલા શાસ્ત્રો રચાણા તે પણ બુદ્ધિશાળીઓનું કામ છે. માટે સદગુરુ શરણો લઈ શ્રીગુરુમાં, શ્રીપ્રભુમાં બુદ્ધિ સાત્વીક બુદ્ધિ થાય એવા યત્નો કરવા.

સરસ બુદ્ધિ.

અમાનિપણું,
અદંભિપણું,
અહિંસા,
ક્ષમા,
સરલતા,
ગુરુ સેવા,
પવિત્રતા,
સ્થિરતા.
મનોનિગ્રહ.

ઇન્દ્રિયોના વિષયોના સંબંધમાં વિરક્તતા તેમજ અહંકારનો અભાવ અને જન્મ, મૃત્યુ, જરા, વ્યાધિ, અને દુઃખ એ (આપણા પાછળ લાગેલા) દોષ છે એવી બુદ્ધિ થવી.

કર્મમાં અનાસક્તિ.

ધરખાર અને બચ્ચા છોકરામાં લંપટપણાનો અભાવ ઇન્ટ અને અનિન્ટ પ્રાપ્ત થાય તેમાં હંમેશાં ચિત્તનું સમાધાન રહેવું તે.

પ્રભુમાં અન્યન્ય યોગથી અવ્યભિચારી ભકિત.

એકાંતવાસ.

સામાન્યજનોનો જ્યાં જમાવ થતો હોય તેવા ચોરા વિગેરે સ્થળો તરફ અણગમો અધ્યાત્મ જ્ઞાનમાં નિત્યતા બુદ્ધિ અને તત્ત્વ-

જ્ઞાન સિધ્ધાતોનું પરિશિલન હોય તોજ બુદ્ધિથી ત્રેય માર્ગ થઇ શકે છે તે પણ સદ્ગુણી કૃપાનું ફળ છે.

મૌકિતક—પોષપ.

મહારાજ પુરવાને ઉરવશીમાં જે સ્નેહ હતો અને તેને વૈરાગ્ય આવ્યો ત્યારે કેવા પ્રકારના ઉદ્ગારો કાઢ્યા છે તેનો વર્ણવ શ્રી વ્યાસજીએ અલૌકિક પ્રકારથી કર્યું છે. જે સ્નેહનું સ્વરૂપ કેવું છે અને તેનો સંયોગ વિયોગ શું છે તે કથાથી પ્રત્યક્ષ જાણી શકાય છે.

પુરવા રાજને ઉર્વશીનામાં જે સ્નેહ હતો અને જ્યારે પશ્ચાતાપ થયો ત્યારે શું વિચાર આવ્યાં.

મારા પોતાના સ્વાર્થને ન જાણનારા અને મૂર્ખ છતાં પાંડિતનું અભિમાન રાખનારા મને ધિકાર છે, કારણ કે, મેં રાજપણું પ્રાપ્ત કર્યા છતાં પણ સ્ત્રીઓએ મને બળદ અને ગર્વેડાની પેઠે જીતી લીધેલો હતો. મેં ઉર્વશીના અધરામૃતનું ઘણા વર્ષો સુધી સેવન કર્યું, તો પણ આહુતિથી જેમ અગ્નિ તૃપ્ત થાય નહિ. તેમ મારો કામ તેનાથી તૃપ્ત થયો નહિ. છીનાળ સ્ત્રીએ હરી લીધેલા ચિત્તને આત્મારામ અને ઇન્દ્રિયો જેમને જાણી શકતી નથી, એવા ભગવાન વિના ખીજે કયો પુરૂષ છોડાવી શકે છે !

દેવીએ મધુર વચ્ચનોથી મને બુદ્ધિને સમજાવ્યો, તો પણ માફ મન ઇન્દ્રિયોને આધીન થઇ ગયું છે, તેથી મનમાં દાખલ થયેલો મહામોહ દૂર થતો નથી. હું ઉર્વશીના ઉપર અપરાધ મુકું છું, તે મિથ્યા છે. ઉર્વશીએ માફ કંઇ પણ અશુભ કર્યું નથી, પરંતુ હુંજ

મારા અજિતેન્દ્રિય પશુથી મોહ પામ્યો છું; તેમાં ઉર્વશીનો શો અપરાધ ! રજ્જુના સ્વરૂપને ન જાણનારા પુરૂષને જેમ દોરીમાં સર્પની જ્ઞાન્તિ થાય, તેમાં દોરીનો અપરાધ શું ? મલિન, દુર્ગંધી વિગેરેથી ભરેલો અને અપવિત્ર એવો સ્ત્રીનો દેહ કયાં અને સુગંધ તથા કોમળતા વગેરે ગુણો કયાં ! સ્ત્રીઓના ગંદા દેહમાં ઉત્તમ ગુણોનો અધ્યાશ અજ્ઞાનથી થયેલો છે. વળી આ દેહમાં મમતા છે, તે પણ મ.યાવડે કલ્પાયલી છે.

માતા-પિતા દેહને ઉત્પન્ન કરે છે, તેથી આ દેહ શું માતા પિતાનો છે ?

સ્ત્રી આ દેહને ભોગવે છે તેથી આ દેહ શું સ્ત્રીનો છે ? ધણી આ દેહનું પાલન કરે છે, માટે આ દેહ શું ધણીનો છે ? આ દેહ છેવટે અગ્નિમાં હોમવામાં આવે છે, માટે આ દેહ શું અગ્નિનો છે ? અથવા તો આ દેહને છેવટે કુતરાને ગીધ પક્ષીઓ ખાઈ જાય છે, તેથી શું આ દેહ કુતરાનો કે ગીધ પક્ષીનો છે ? દેહના સુખ દુઃખનો ભોગતા આત્મા છે માટે શું આ દેહ આત્માનો છે ? અથવા તો આ દેહ પ્રીય ઇષ્ટ મિત્રોનું કલ્યાણ કરે છે, માટે આ દેહ શું ઇષ્ટ મિત્રોનું છે ? વિચાર કરતાં તે કોઈનો પણ નિશ્ચય થતો નથી. અરેરે ! તે અપવિત્ર અને તુચ્છ પરિણામવાળા કલેવર વિષે મનોહર, સુંદર નાકવાળું તથા મંદ મંદ હસતું સ્ત્રીનું મુખ જોઈને તેને વિષે પુરૂષ ખંધાય છે. ત્વચા, માંસ, રૂધિર, નસો, મેદ, મજ્જા તથા આસ્થિથી ભરેલા આ દેહ વિષે વિહાર કરનારા પુરૂષો વચ્ચે અને વિખટા, મૂત્ર તથા પડમાં વિહાર કરનારા કીડાઓ વચ્ચે કેટલો અંતર છે !

હાહા પુરૂષોએ દુષ્ટ સ્ત્રીઓનો વિશ્વાસ કરવો નહિ જોઈએ. જે મુરખ પુરૂષ સ્ત્રીઓના ઉપર વિશ્વાસ રાખે છે, તે દુઃખોથી પીડાય

છે. સ્ત્રીઓનું વચન જો કે, કામીજનોને અમૃતમય પ્રેમરસ વધારનારું છે, છતાં તેઓનું હૃદય સજૈયાના ધર જેવું તીક્ષ્ણ હોય છે તેવી સ્ત્રીઓને પ્રિય કોણ હોય છે?

સ્ત્રીઓનું મુખ શરદ્દ ઋતુના કમળ જેવું ખીલતું હોય છે, વચન કાનને અમૃત જેવું મધુર લાગે છે, અને હૃદય સજૈયાના ધાર જેવું તીક્ષ્ણ હોય છે, માટે સ્ત્રીઓના ચરિત્રને કોણ પારખી શકે છે?

પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા માટે આત્મા જેવી વહાલી જણાતી નારીઓને કોઈ પણ પુરૂષ યર્થાર્થ રીતે પ્રિય હોતો નથી. તેઓ પોતાના સ્વાર્થ માટે પતિનો, પુત્રનો અને ભાઈનો નાશ કરે છે. અથવા બીજાની પાસે તેનો નાશ કરાવે છે.

વિવેકી પુરૂષે સ્ત્રીઓનો જેમ અંગથી સંગ કરવો નહિ, તેમ સ્ત્રી લંપટ પુરૂષોનો દર્શનાદિકથી પણ સંગ કરવો નહિ, કારણ કે વિષયોના સંગથી મન ફોલ પામે છે, બીજી કંઈ રીતે ફોલ પામતું નથી જે વસ્તુ જેવામાં કે સાંભળવામાં આવી ન હોય, તે વસ્તુની ઇચ્છા થતી નથી, માટે ઇન્દ્રિયોને વિષયો તરફ જતી અટકાવનારા પુરૂષનું મન સ્થિર થઈને શાંત થાય છે. માટે વિવેકી પુરૂષે સ્ત્રીઓનો તથા સ્ત્રીઓનો સંગીઓનો સંગ કરવો ઉચિત નથી. વિક્રાનોને પણ ઇન્દ્રિયોનો વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય નથી. ત્યારે મારા જેવાને તો ક્યાંથી વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય હોય!

મૌકિતક—સમદશ.

દોરડીના સ્વરૂપને નહિ જાણનારો અજ્ઞાન માણસ દોરડીને સર્પ માને છે, તે પ્રમાણે બ્રહ્મસ્વરૂપને નહિ જાણનારો બ્રહ્મને દેહ માંને છે.

પૃથ્વીના સ્વરૂપને નહિ જાણનાર પુરૂષ પૃથ્વીને ઘડા, રૂપે માને છે, તંતુઓના સ્વરૂપને નહિ જાણનાર પુરૂષ તંતુઓને વસ્ત્રરૂપ માને છે. તે પ્રમાણે બ્રહ્મસ્વરૂપને નહિ જાણનારની સ્થીતિ થાય છે સુવર્ણને નહિ જાણનારો પુરૂષ સોનાને કુંડળ રૂપ માને છે, અને અલંકારોના હજારો નામ ત્યાં રૂપ જુદા છે પરંતુ વાસ્તીક તે સુવર્ણ છે ફક્ત સુવર્ણ કારની કૃતિ છે પણ પ્રથમ સુવર્ણ હતો અને પછી પણ સુવર્ણ રહેશે ફક્ત વચમાં સોનીએ ઘાટ બનાવ્યા છે.

જળના રૂપને નહિ જાણનારો પુરૂષ તરંગોને જુદા સમજે છે પરંતુ તરંગો પણ જળ સ્વરૂપ છે.

કુંડાને નહિ જાણનારો પુરૂષ કુંડાને માણસ ઉભું છે એમ જાણે પણ જ્યારે તેના પાસે જાય ત્યારે ખાત્રી થાય છે.

મૃગજળ ઝાંઝવા-ખારવાળી જમીન નહિ જાણનાર પુરૂષ ત્યાં જળ છે એમ જાણે પણ જ્યારે પાસે જાય ત્યારે ખાત્રી થાય સૂર્યના કિરણો પડે અને જળનીઝાંટી થાય મૃગલાઓ દોડીને ત્યાં જાય ત્યાં શ્રવીત થયાં હોય અને આસ્યાથી તૃપ્યાથી હેરાન થાય છે.

લાકડાને નહિ જાણનારો પુરૂષ લાકડાને ઘર સમજે પણ જ્યારે વિચાર કરીને જુએ ત્યારે ખાત્રી થાય કે ઘરમાં લાકડા કાઠનાં છે તે ઘર નથી કલ્પના છે.

લોઢાના હથીઆરો ખડગ વગેરેનાં છે તેના જુદા જુદા નામો છે અને આકારો પણ છે પરંતુ અંતે લોવાર પાસે તેની પરિક્ષા થાય કે પ્રથમ લોડું હતું પણ વેતારમાં તેના હથીઆરો બનાવ્યાં આકૃતિઓ જુદી કરી નામ જુદા આપ્યાં પણ છવટે તે લોડુંજ છે.

અનાજનો લોટ તેના પદાર્થો પાકશાસ્ત્રીઓ વિવિધ પ્રકારથી કરે છે અને જુદા જુદા નામ આપે છે અને તેનો સ્વાદ જુદો હોય છે પરંતુ વાસ્તવીક તે લોટજ છે. ફક્ત ભોજન કરનારની રૂચી પ્રમાણે આ કૃતિઓમાં ફેર તથા નામોમાં ફેરફાર છે.

સરોવર કાંઠે અગર નદી કે તળાવ કાંઠે ઉગેલા વૃક્ષો જેમ જળમાં ઉંધા દેખાય છે, એટલે જળમાં વૃક્ષોનો ઉપરનો ભાગ નીચે દેખાય અને વૃક્ષોનો નીચેનો ભાગ જળમાં ઉપર દેખાય તેજ પ્રમાણે અજ્ઞાનથીજ આત્મામાં દેહપણું દેખાય છે.

કિનારેથી વહાણમાં બેસીને દરિયામાં જનારને સઘળું આસ-પાસનો કાંઠો ફરતો જણાય તે પ્રમાણે અજ્ઞાનાનીને દેખાય છે.

આંખના દોષથી જેમ કોઈ પુરૂષને ઘોળી ચીજ પીળી દેખાય તેમજ અજ્ઞાનીને અવળુંજ દેખાય છે.

પુદ્ગલી ખાવાથી જેમની આંખો જામી ગઈ હોય છે તે આંખોથી જેમ સઘળું ફરતું જણાય છે તે પ્રમાણે અજ્ઞાનીને થાય છે. ઉંખા-ડીયાને માત્ર ફેરાવ્યાથી તેમ ચર્ચના જેવું ગોળ દેખાય છે તે પ્રમાણે અજ્ઞાનીને જાંતી થાય છે.

વસ્તુઓ ગમે તેટલી મોટી હોય પણ જો દૂર હોય તો ઘણીજ નાની દેખાય, તે પ્રમાણે અજ્ઞાનીને એમજ થાય છે.

સુક્ષ્મ પદાર્થો જેમ આઈ ગલાસના કાચથી મોટા જણાય તે પ્રમાણે અજ્ઞાનીને થાય છે.

છાપવાના બિખા સઘળા અવળા છે પણ જ્યારે છપાય ત્યારે સવળા કાગળ પર દેખાય છે.

અગ્નિમાં મણિપણું જણાય અને મણિમાં અગ્નિપણું જણાય તે બ્રાંતીથી થાય છે, પણ વાસ્તવીક તેમ નથી પણ તે અજ્ઞાની સમજતો નથી તેને તો સદ્ગુરુ સમજાવે ત્યારે અજ્ઞાન ટળે છે.

આકાશમાં રાત્રે વાદળાં ફોડતા હોય ત્યારે તેના જેવું ચંદ્રમાં ફોડે છે એમ જણાય પણ ચંદ્રમાં પોતાની ગતિ પ્રમાણે ચાલે છે અને વાદળા વાયુના વેગથી ચાલે છે તેની સમજણ બધાને ક્યાંથી હોય તે તો જ્યારે ગુરુ મહે અને ભેદ બતાવે ત્યારે અજ્ઞાનતાનો નાશ થાય છે.

ફોટોગ્રાફીનો જ્યારે ફોટું પાડે ત્યારે કાચમાં ફોટું ઉંધો પડે છે પણ જ્યારે ફોટાવાળા તે કાચને સાફ કરી અને છાપે ત્યારે અવળામાંથી સ્વળું થાય છે તેની કાંઈ બધાને ખબર હોતી નથી પણ તે વિદ્યાના જ્ઞાતા તેઓનું રહસ્ય જાણી શકે કે વાસ્તવીકપણું શું છે અને તે કેમ થાય છે તે વિદ્યાનું જ્યારે અભ્યાસ થાય અને ગુરુ મહે ત્યારેજ ખબર પડે છે તે પ્રમાણે જે જીવને અવિદ્યા છે તેને ટાળવા ગુરુ મહે ત્યારે બ્રાંતી ટળે છે.

કોઈ પુરૂષને જેમ દિશાને જમ મોહથીજ (અજ્ઞાનથી) થાય, અને ધ્રુવનો ચક્ર મળે અને બ્રાંતી ટળે તેમ અજ્ઞાનીને ગુરુ સમજાવે છે

પાત્રમાં જળ ભર્યું હોય અને તેમાં ચંદ્રનો પ્રતિબિંબ પડે અને ડોલતું જણાય છે, પણ જ્યારે પાત્ર જીવે કે જલ જે પાત્રમાં પડ્યું છે તેને વાયુથી જલ ચલાયમાન થાય છે અને આકાશમાં તો ચંદ્રમાં પોતાની ગતિ પ્રમાણે ચાલે છે.

જલ પાત્રમાં જાય અને તે પાત્ર જો ચોરશ હોય તો જલ ચોરશ દેખાય. ત્રીકોણ પાત્ર હોય તો જલ ત્રીકોણ દેખાય એ

જાંતી છે. જલ તો જેવું છે તેવુંજ છે ફક્ત પાત્રનાં આકારમાંજ ફેર છે તેને જાણવું જોઈએ ત્યારે અજ્ઞાન દળે એ પ્રમાણે અપરાધોનું ભૂતિ વિગેરે વેદાંતના શાસ્ત્રો સદ્ગુરૂ પાસેથી સાંભળ્યા હોય અને સત સંગનો રંગ લાગ્યું હોય ત્યારેજ આત્મ સાક્ષાત્કાર થાય છે. સાધારણ બોધ પુસ્તકોથી મળે છે પરંતુ ગુરૂ ગમ્ય વેદાંતની કુંડીઓ તો બ્રહ્માનંદ બ્રહ્મ શ્રાત્રીય સદ્ગુરૂના સેવન વગર મલવું શ્રમ સાધ્ય છે, અનુભવીઓ પોતાનું અનુભવ ક્યારે બતાવે જ્યારે તેના સમાગમમાં શ્રદ્ધાપૂર્વક આવીએ ત્યારે મુમુક્ષુ હોય હોય તે તેની શોધ કરી આત્મ કલ્યાણ કરી શકે.

દેહ અધ્યાસ કેમ મટે ?

આત્મ દેવ બ્રાહ્મણ વિદ્વાન તેમજ ધનવાન હોતો અને તેને પુત્રની ઇચ્છા થઈ કે માફ ધન છે તેને ઉપયોગ પુત્ર વગર કોણ કરશે. ઘણા યત્નો કર્યા પરંતુ પુત્ર થયો તે કુપુત્ર જેવો તેથી તેને ઘણો પશ્ચાતાપ થયું અને સ્ત્રી પણ કરકશા મલી ત્યારે આત્મ દેવને વૈરાગ્ય આવ્યો કે હવે શું કરવું, પુત્ર ઉપરથી સ્ત્રી ઉપરથી મોહ ઉત્તરી ગયું પણ સત્ય જ્ઞાન જ્યારે ગોકર્ણે સમજાવ્યું ત્યારેજ આત્મ શાંતિ થઈ તેનો વર્ણવ શ્રીમદ્ભાગવતમાં છે, તેનો સાર આમાં આપવામાં આવ્યું છે.

ગોકર્ણ બોલ્યો:-તમે આ હાડ, માંસ અને લોહીથી ભરેલા દેહને વિષે સદા અભિમાન છોડો છો સદા સ્ત્રી પુત્રાદિક વિષે મમતા કરવી મૂકી દો, તથા આ જગત ક્ષણભંજુર છે, આવો નિરંતર વિચાર કરો. વૈરાગ્યના રાગમાં રસિક થઈને ભકિત ઉપર નિષ્ઠા રાખો, ધર્મનું સદા સેવન કરો, સંસારી ખટખટોને છોડી દો. મહાત્મા પુરૂષોનું સેવન કરો. વિષયની વાંછાનો ત્યાગ કરો તથા

ખીજ ગુણ તથા દોષનો વિચાર તુરત કરીને આનંદ સાથે ભગવત્સેવાની કથાના રસનું સારી પેઠે પાન કરો.

આ અનિત્ય નાશવંત શરીરની મોહથી રક્ષા કરી, તેને પુષ્ટ તથા બળવાન કરીને શું કળ છે ?

આ શરીર હાડ રૂપી થાંભલાવાળું, સ્નાયુથી બંધાયેલું માંસ, મૂત્ર અને રૂધિરથી લીપાયેલું, આમડાથી મઢાયેલું, દુર્ગંધવાળું, મૂત્ર તથા વિષ્ટાનું પાત્ર, જરા અને શોકના વિપાકથી પીડાયેલું, રોગનું ઘર, સંસારી દુઃખોથી આતુર, દુઃખે કરીને પુરાય તેવું, કષ્ટથી રક્ષી શકાય તેવું, દુષ્ટ દોષોથી ભરેલું, ક્ષણભંગુર અને અંતે કીડા વિષ્ટા કે ભસ્મ રૂપ થનારું છે. આ રીતે વિદ્વાનોએ શરીરને વર્ણવેલું છે. માટે પુરૂષે આ અસ્થિર શરીરવડે સ્થિર કર્મ શા માટે કરવાં નહીં !

જે અન્ન પ્રભાતમાં રાંધેલું હોય છે, તે સાયંકાળે બગડી બય છે, ત્યારે તે અન્નના રસથી પુષ્ટ થયેલા આ દેહ વિષે નિત્યપણું શાનું હોય ?

જેઓ શોક કરવા યોગ્ય નથી તેમનો તું શોક કરે છે, અને પડિતો જેવું ડાહ્યું ડાહ્યું બોલે છે; પરંતુ પડિતો તો મુએલાનો કે જીવતાનો શોકજ કરતા નથી.

દેહી (આત્મા)ને જેમ આ દેહમાં કૌમાર, યૌવન અને જરા આવે છે તેમજ ખીજ દેહની પ્રાપ્તિ પશુ થાય છે; એમાં જ્ઞાની પુરૂષને જરાએ મોહ થતો નથી.

જેમ મનુષ્ય જીના વસ્ત્ર ઉતારી નવા ધારણ કરે છે તેમ આત્મા જીના આ દેહો તજી નવા દેહોને ધારણ કરે છે.

આત્માને શસ્ત્રો છેદી શકતા નથી, અગ્નિ બાળી શકતા નથી, તેમ પાણી પલાળી શકતું નથી, કે વાયુ સૂકવી શકતો નથી, આ આત્મા તો છેદાય નહિ તેવો છે, બળાય નહિ તેવો છે, પલાળાય નહિ તેવો છે તથા સુકવાય નહિ તેવો છે, વળી તે નિત્ય છે, સર્વ વ્યાપી છે, સ્થિર છે, અચળ છે અને સનાતન છે. આને અવ્યક્ત (ઇન્દ્રિયોથી ન જણાય તેવો) કહ્યો છે; અચિંત્ય (મનમાં ચિંતવી ન શકાય તેવો) કહ્યો છે; આને અવિકાર્ય (જેમાં વિકાર કરી કરાવી ન શકાય તેવો) કહ્યો છે, માટે તારે એને એવો બાણીને એની પાછળ શોક કરવો યોગ્ય નથી: વળી એને તું નિત્ય જન્મતો કે નિત્ય મરતો માને તો પણ હે મહાભાહો, તારે એનો શોક કરવો યોગ્ય નથી, કારણ કે જેનો જન્મ તેનું જ જરૂર મરણ હોય અને જેનું મરણ તેનું જ જરૂર મરણ હોય અને જેનું મરણ તેનો જ જરૂર જન્મ હોય, માટે ન ટળે એવી આ બાબતમાં શોક કરવો તને ઉચિત નથી.

શ્રી કૃષ્ણભગવાનનો મામા કંશ તેને અધ્યાત્મ જ્ઞાન.

શ્રીમદ્ભગવતગીતાજીમાં કહ્યું છે કે જ્યારે પૃથ્વીપર અધર્મ વર્તે છે ત્યારે હું અવતાર ધારણ કરી દુષ્ટોનો દહન કરી સાધુ શ્રેષ્ઠ જનતાનો હું રક્ષણ કરું છું. જેના સારૂં પુરાણ પુરૂષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ પધાર્યા અને મામા કંશને સદ્ગતિ આપી ત્યારે તે કંશના વિચારો કેવા હતાં તે જ્યારે આપણે શ્રીમદ્ ભગવત શાસ્ત્ર જોઈએ છીએ ત્યારે આપણને પ્રત્યક્ષ થાય છે. કંશ બધે સમજતો હતો હતો પણ તે વિચારો અમલમાં મુકી શક્યો નહિ તેથીજ તેને પ્રથમ ત્રાસ થતો હતો, અને ભાવિ સામે બાથ ખીડી હતી પણ જ્યારે બેન

દેવકીજીના પુત્રોનો નાશનો જોગ તેના હાથથી થયો હતો અને તેનો પશ્ચાતાપ થયો ત્યારે જોન પાસે જાવી ક્ષમા યાચના કરી અને જોનને જે બોધના વચનો કીધાં છે તેનો વર્ણવ શ્રોવેદવ્યાસજીએ શ્રીમદ્-ભાગવતમાં વર્ણવ જે બતાવ્યો છે તેનો જો આપણે ખ્યાલ કરીએ તો આપણને તેમાંથી ઘણું જ્ઞાન મળી શકે છે માટેજ કંશે જોન પ્રત્યેજ કહ્યું છે તેની નોંધ અંતે લેવામાં આવે છે.

કંસનો દેવકીજી પ્રત્યે બોધ.

પ્રાણીઓ દૈવાધીન છે. તેથી તેઓ એક ઠંકાણે સાથેજ રહેતા નથી. ૧૮

પૃથ્વીમાંથી પૃથ્વીના વિકાર રૂપ ઘડા, કુંડાં વગેરે પદાર્થો થાય છે અને પાછાં તે કુટી જાય છે, તેથી જેમ પૃથ્વી વિષે ફેરફાર થતો નથી, તેમજ દેહ જન્મે છે અને મરી જાય છે, પરંતુ તેમાં રહેલા આત્મામાં ફેરફાર થતો નથી; અર્થાત તે તો એકજ સ્વરૂપ રહે છે. ૧૯

જે મનુષ્ય આ પ્રમાણે ચતુર્થ રીતે સમજતો નથી, તેને આત્માને વિષે દેહ બુદ્ધિ થાય છે, આત્મામાં દેહ બુદ્ધિ થવાથી ભેદ બુદ્ધિ થાય છે અને તે ભેદ બુદ્ધિને લીધે, પુત્ર, સ્ત્રી-આદિકના દેહની સાથે સંયોગ વિયોગ થાય છે અને તેથી સંસાર મટતો નથી; અર્થાત સુખદુઃખ થયાં કરે છે. ૨૦

સર્વ કોઈ પરાધીન થઈને પોતાના કરેલા કર્મને ભોગવે છે.

દેહાભિમાની મનુષ્ય જ્યાંસુધી હું મરું છું તથા મારું છું એમ માને છે ત્યાં સુધી તે દેહાભિમાની અજ્ઞાની મનુષ્ય પ્રાયશ્ચિત કરવાને અધિકારી છે. અર્થાત તેને વિધિ નિષેધ બાદ કરે છે.

ભા. ૬. પૂ. અ. ૪.

મૌકિતક—અષ્ટાદશ.

શુદ્ધ અન્ન કેને કહેવું.

સંતાપ કર્યા વિના ખલમિંદરે ગયા વિના પોતાના આત્મને પીડાયા વિના થોડું પણ મળે તે ગણું છે. તેવું અન્ન પ્રસન્ન ચિત્ત આગ્નિ હોત્ર જેવા પવિત્ર આગ્નિમાં પકવેલું અન્ન ખુદ્ધિને મેઘા કરે છે, એને મુખમાં મુકતી વખતે, મુખને યજ્ઞની વેદી જાણવી પેટમાં જે વૈશ્વાનર ભગવાન બેઠા છે તેમને આહુતિ આપું છું એવી ભાવના વડે અન્ન ગ્રહણ કરવામાં આવે તો તે ભગવાનની ઉપાસનાજ થાય છે. વળી પ્રથમ પાંચ પ્રાણોના નામ લઈ સ્વાહા કહીને આહુતિ આપવી. વળી પાંચ ભાગ પાકી ગાય, બ્રાહ્મણ, અગ્નિ, આતિથિ, કુતરાદિકને પણ રોજ જમાડતા રહેવું, એમ પવિત્ર પણ યજ્ઞ કુંડની ભાવના રાખી જમવામાં આવે તે પૂજા છે. પાંડવોની તેવી સતત પૂજા હોવાથી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ દ્રૌપદીના અક્ષય પાત્રમાંથી ભાજનું પાંડુડું ગ્રહણ કરીને સમસ્ત બ્રહ્માંડની તૃપ્તી કરી હતી, એમ આ વૈશ્વાનર વિદ્યા ઋષિવર્ય દુર્વાસાને પ્રાપ્ત હોવાથી તેમણે ૬૦ ખાંડી અન્ન જમીને નિરાહારી ગણાયા હતા. વળી જેવું અન્ન તેવું મન થાય છે, માટે પવિત્રપણે પ્રશંસા કરતા કરતા ભગવાન પૂજ્ય સમજી અન્ન પ્રસાદ તરીકે ગ્રહણ કરવું. “ચાદ્રંશિ અન્નં બુદ્ધિ મવતિતા દ્રશી” એને સામાન્ય કહેવત છે કે અન્ન તેવો ઓડકાર, જેના ઘરનું જમીએ તેવી ખુદ્ધિ થાય છે. બનતા સુધી દોષો જેમાં ઓછા તેવું અન્ન ગ્રહણ કરવું. અહિંસાત્મક અન્ન મળવું કઠણ છે. આહાર શુદ્ધ થાય ત્યારેજ ખુદ્ધિ નિરમલ થાય છે અને અંતઃકરણ પવિત્ર હોવાથી જ્ઞાન ચક્ષુ ખુલી જાય છે અને આત્મ પ્રકાશનું સાક્ષાત્કાર થાય છે માટે અન્ન બ્રહ્મમય છે, તેની પવિત્રતા જાળવવી તેમાજ શ્રેય રહેલું છે, માટે શુદ્ધ અન્ન જમવું.

વિદ્યા, અન્ન અને જલ એ પૃથ્વીનાં ત્રણ રત્નો છે, તેને વેંચવા નહિ, જ્યારે હમણાં ત્રણેનો વિક્રય થાય છે, જેથી અન્નનાં કાંકાં પડવા માંડ્યાં છે. રાજા પ્રજા-દેવાલયો વિગેરેમાં વેપારી બુદ્ધિ થઇ ગઇ છે, બધે વૈશ્ય કર્મ લાગ્યાં છે. ધર્મદા જગ્યાઓ-મકાનો તેના પણ ભાડા થવા લાગ્યાં છે, દેવમંદિરોનો અમુક ભાગ ભાડે, સાધુ-સંતો પથકો અતિથિઓને રહેવાનાં સ્થળો રૂંધાઇ ગયાં છે. ઇશ્વર દાતાઓને સદ્બુદ્ધિ આપે અને પાત્રને દાન કરે.

પૃથુરાજને શ્રીવિષ્ણુએ સમજાવેલું આત્મજ્ઞાન.

આર્યાવૃત્તમાં એવા રાજા મહારાજ થઇ ગયાં છે કે વેવાર પણ કરવું અને આત્મ જ્ઞાન પણ સંપાદન કરવું તેના દાખલા સનાતન ધર્મમાંથી ઘણા જાણવામાં આવે છે. જનકવિદેવી વિગેરે અનેક રાજાઓ પોતાનું વર્ણશ્રમ ધર્મ પાળી લોકીકમાં રહીને વેંદાત શાસ્ત્રના બળથી પોતાનો શ્રય સાધ્યું હતું તેમ પૃથુરાજને પણ આત્મજ્ઞાન થયું હતું.

શ્રીવિષ્ણુભગવાને પૃથુરાજને આત્મજ્ઞાન આપ્યું. હે રાજા ! સારી બુદ્ધિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્તમ એવા સત્પુરુષો દેહને આત્મા ન માનવાથી પ્રાણીઓનો દ્રોહ કરતાં નથી. (૩) જ્યારે તારા જેવા પુરુષો ઇશ્વરની માયાવડે મોહ પામે તો પછી ચિરકાળ કરેલી વૃદ્ધ પુરુષોની સેવા, એ માત્ર તેનો પરિશ્રમજ સમજવો (૪) એટલા માટેજ આ દેહ અજ્ઞાન, કામના તથા કર્મથીજ ઉત્પન્ન થયો છે. એમ જાણનારે જ્ઞાની પુરુષ આ દેહમાં કદી પણ આસક્ત થતો નથી. (૫) અને આ શરીરમાં આસક્તી ન રાખનારો કયો જ્ઞાની પુરુષ તે શરીરને લીધે ઉત્પન્ન થનારા ધરમાં, સંતાનમાં અથવાતો ધનમાં મમતા રાખે ! (૬) આ આત્મા દેહથી જુદો છે. કારણકે તે એક છે, અને

દેહભિન્ન અવસ્થાવાળો છે, આત્મા શુદ્ધ છે અને દેહ મળ મુત્રથી અપવિત્ર છે. આત્મા સ્વયં પ્રકાશ છે અને દેહ જડ હોવાથી પરપ્રકાશ્ય છે.

આત્મા નિર્ગુણ છે. દેહ ગુણવાળો છે, આત્મા ગુણોનું આશ્રય સ્થાન છે અને દેહ ગુણોને આધારે રહેલ છે. આત્મા માપમાં આવતો નથી અને દેહ માપમાં આવે છે, આત્મા કોઈથી ઢંકાતો નથી, અને દેહ વસ્ત્રાદિથી ઢંકાય છે. આત્મા દ્રુષ્ટ છે અને દેહ દ્રશ્ય વસ્તુ છે તથા આત્મા સ્વયંસિદ્ધ છે અને દેહ આત્માને લીધે પ્રતીત થાય છે. (૭) જે પુરૂષ આ પ્રમાણે પોતાને વિષે રહેલા આત્માને જાણે છે, તે દેહમાં રહ્યા છતાં પણ દેહના વિકારોથી લેપાતો નથી, કારણ કે તે મારા સ્વરૂપ વિષે રહેતો છે. (૮) હે રાજા! જે પુરૂષ કામનાને ત્યાગ કરી શ્રદ્ધ સંપન્ન થઈ, નિત્ય સ્વધર્મથી મારી સેવા કરે છે, તેનું મન ધીરે ધીરે નિર્મળ થાય છે. (૯) મન નિર્મળ થયા પછી પુરૂષ ગુણોમાંથી મુક્ત થાય છે અને તેને સ્વસ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે, ત્યારપછી તે પુરૂષ જેમાં તટસ્થપણે રહેવું પડે છે એવી મારી કૈવલ્ય પ્રદક્ષિણી શાન્તિને પામે છે. (૧૦) આ આત્મા સર્વથી જુદો અને અવિચળ છે, છતાં પણ તે દેહ, ઇન્દ્રિયો અને ઇન્દ્રિયોના દેવતાઓનો અધ્યક્ષ હોય તેવો દેખાય છે આમ જે મનુષ્ય જાણે છે તે મોક્ષ સુખને પામે છે. (૧૧) પાંચ ભૂતો, ઇન્દ્રિયો ઇન્દ્રિયોના દેવતાઓ તથા ચિદાભાસથી થયેલો આ દેહ, આત્માથી જુદો છે, માટે તેને સંસાર (જન્મ મરણ) છે. તેથી મારી ઉપર પ્રેમ રાખનારા જ્ઞાની પુરૂષો સંપત્તિઓ જોવા છતાં પ્રસન્ન થતાં નથી અને વિપત્તિઓ જોવા છતાં મનમાં ખિન્ન થતા નથી (૧૨) હે ચરવીર રાજા! તું સુખદુઃખને સમાન ગણે છે ઉત્તમ મધ્યમ તથા કનિષ્ઠમાં પણ સમાન ભાવ રાખે છે તે ઇન્દ્રિયો તથા અંતઃકરણને જીત્યા છે.

શાસ્ત્રમાં ત્રિવાધ સંગતું વર્ણવ.

એક મિથ્યાત્મા, એક ગૌણાત્મા, અને એક મુખ્યાત્મા.

શરીર અનિત્ય, અશ્વરી અને દુઃખરૂપ છતાં ત્યાં નિત્ય, શુચી સુખરૂપ માનવું તે મિથ્યાત્મા. ૧

પુત્ર દારા પ્રત્યે અહમ્ મમ સમ્બંધ થયો તે ગૌણાત્મા થયો. ૨

અને શરીરને હું એમ જે માનવું તે મુખ્યાત્મા સંબંધ થયો ૩ વસ્તુત આત્મા પોતે સુખસ્વરૂપ છે.

અજ્ઞાનનું સ્વરૂપ અઢાર પ્રકારનો છે તેનો વણવ સંતશ્રી જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ કહે છે.

માનિત્વ, દંભિત્વ, હિંસાત્મક, અશાન્તિ, ક્રોધરતા, આચાર્યમા અનાદરપણું, અશુભતા, અસ્થૈર્ય. અતિન્દ્રિયોતું સ્વૈર વર્તન ઇન્દ્રિયોના અર્થોમાં લોહુપ્તા, અહંકાર, જન્મ મૃત્યુ, જરા, ત્યાગિનું દુઃખનું જેને લાજન નહિ, પુત્રદાર વિષે લોહુપ્ત, ઇષ્ટ અનિષ્ટ પદાર્થોમાં રાગદ્વેષ, ઇશ્વરમાં પ્રીતિ નહિ, અધ્યાત્મ જ્ઞાન નહિ, સાધુ સંતોમાં જેને પ્રીતિ નહિ, તે સર્વ અજ્ઞાનતાના લક્ષણ છે

મૌન રહે તો મુગો કહેવાય, બોલે તો વાચાલ કહેવાય, ધૈર્ય-વાળો હોય તો કઠણ કહેવાય, નરમ હોય તો મૃખ કહેવાય, પાસે રહે તો ગંરજી કહેવાય, દૂર રહે તો મીઠજી કહેવાય, શાંત હોય તો કર્પોક કહેવાય, સહનસીલ હોય તો ઉદ્ધત કહેવાય એવા સેવા ધર્મ યોગીઓને પણ આચરવો કઠણ છે.

યોગીરાજ ભરથરી.

કોઈ લક્ષ્મીને પરમભાગ્ય માને છે. કોઈ સ્ત્રીને પરમભાગ્ય માને છે, કોઈ પુત્રને પરમભાગ્ય માને છે પરંતુ શાસ્ત્રકારોને પુછીએ તો કહે છે કે, ઇન્દ્રિયોના અર્થમાં વૈરાગ્ય જેને હોય, વળી નિરહંકાર વૃત્તિઓવાળો, જન્મ, મૃત્યુ જરા વ્યાધીરૂપી દુઃખોના દોષોતું અનુદર્શન કરતા રહેવું.

સંત તુલસીદાસ કહે છે કે,

હાથ વિના પ્રભુ સર્વ ગ્રહણ કરે છે.

પગ વિના ચાલે છે.

આંખ વિના જુવે છે.

કાનવિના સાંભળે છે.

શાસ્ત્ર શ્રવણથી કાન પવિત્ર થાય છે કુંડલથી નહિ, તેમજ કાયા પરોપકારથી શુદ્ધ થાય છે, કેશરવાળા ચંદન લેપનથી નહિ. વાણીને દંડ મનનો દંડ કાયાનો દંડ જેમાં છે એવી બુદ્ધિ જેની તેજ ત્રિહંડી સન્યાસી.

મનના મિથ્યા મનોરથો.

એક શિયાળ એક કોતરમાં બેઠો હતો ત્યાં એક શિકારી આવ્યો. તેણે બાણ મારીને એક હરણને મારી નાંખ્યો, તેવોજ એક મોટું બુંડ તેની સામે લડવાને આવ્યો, તે માણસને બુંડ સામ સામે લડતા હતા તે બેની અથડા અથડીનાં બાણથી મરી ગયો આ સર્વ સ્થિતિ શિયાળે દ્વરથી જોઈ પછી બહાર આવ્યો ને જોયું તો એક મૃગ બીજે બુંડ ત્રીજે માણસ ચોથો સર્પ એમ ઘણા દિવસનો

સામટો ખોરાક તેને પ્રાપ્ત થયો તેથી મનમાં ખુશ થઈ મનોરથો કરવા લાગ્યો.*

તડકામાં એક સપ્ વચવામાં આવ્યો તેથી માણસ મરી ગયો અને ભુંડ પણ શીકારીના હાથથી મરણ પામ્યો,

જેની પાસે કાંઈ નથી તે રૂપીઆ ૧૦૦, ઇન્છે છે, એકસો થાય ત્યારે હજારની ઇન્છા થાય, હજાર હોય ત્યારે લાખની ઇન્છા થાય લાખેસરી હોય ત્યારે રાજ્યની ઇન્છા થાય રાજ્ય થાય ત્યારે ચક્રવર્તી રાજ સમ્રાટપદ ચક્રવર્તી ઇંદ્રપદ ઇન્છે, ઇંદ્ર બ્રહ્મપદ ઇન્છે, બ્રહ્મ શિવપદ ઇન્છે, એમ તૃણ્યુનો અંત નથી. (તે રજેશુણ્યનો સ્વભાવ છે)

મૃદુતાવડે કઠણ, બળવાનને પણ હરાવી શકાય છે, તેમજ ક્રોધાળુ હોય તેને પણ વશ કરી શકાય. માટે મૃદુતા તો કઠોરતા કરતાં પણ વધારે બળવાન છે.

જેને વિદ્યા તપ દાન જ્ઞાન શીલ ગુણ ધર્મ હોય નહિ તે ભૂમિમાં ભારરૂપ હોઈને મનુષ્ય રૂપે મૃગલાગ્યો છે.

* એક માસ તો મને આ માણસનું માંસ ચાલશે તેમજ બીજા બે માસ આ મૃગ અને સુકરનું ચાલશે. વળી આ સાપનું માંસ પણ એક દિવસ ચાલશે એમ વિચાર કરી ધનુષની દોરી ઉપર તેની દ્રષ્ટિ પડી તે જોઈને વિચાર કરવા લાગ્યો કે, આ ધનુષની દોરી પણ આમડાની છે તે શું કરવા રહેવા હઉં, હમણું તો તેનોજ ઉપયોગ લઈ લઉં એમ સમજીને તે ધનુષની દોરીના ઉપર જેવા દાંત બેરબ્યા તેથીજ દોરી ખેંચાણી ને બાણ છુટ્યો અને શિયાળ ઉપર પડ્યો તેથી તરત તે ત્યાંજ મરણ શરણ થયો એમ મનોરથ કરતોજ રહ્યો અને પંચ તરવ પામી ગયો.

લોકમાં કેવળ મૃદને સુખ મળે વા કેવળ સ્વરૂપ બોધવાળાને મળે, મધ્યમાં રહેનારાઓને કલેશ થાય છે.

ધીતો કાને સાંભળવામાં આવતું નથી દહીં છે તે સ્વપને પણ જોવામાં મળતુ નથી ત્યાં દૂધની તો વાર્તા ક્યાં? જ્યાં છાસજ અતિ દુર્લભ છે. સાચુ પદાર્થ મલવું મુશ્કેલ છે અતિ શ્રમથી મલે છે.

દુર્યોધનના સ્વમુખના ઉદ્ગાર.

હું ધર્મ જાણું છું પરંતુ મારી પ્રવૃત્તિ તેમાં થતી નથી. અધર્મ જાણું છું છતાં તેમાંથી નિવૃત્તિ થતી નથી. કોણ જાણે કયો દેવ મારા હૃદયમાં બેઠો છે, કે, જેના પ્રેરણાથી હું વર્તન કરું છું. એમ મનુષ્ય પ્રાણી ધર્મ જાણવા છતાં બુધ્ધિમા ગત જન્મના પાપના ફળરૂપ કર્મ દેવતાની પ્રેરણાથી તેને આધીન વર્તે છે.

અધ્યાત્મ વિદ્યાની પ્રાપ્તિ.

સતસંગ, વાસનાપરિત્યાગ, પ્રાણોના સ્પંદ નિરોધ એ ચાર ચિત્તજયના ઉપાય છે. તેનાથી તેનો કુલ કૃતાર્થ થાય, પૃથ્વી પણ પુણ્યવતી થાય કારણ સંસાર સમુદ્રમાં જેણે પોતાના ચિત્તને પરમ પ્રક્ષમાં જોડ્યું.

બ્રહ્મ, ભોજ્ય, લેહ્ય, ચોખ્ખ, એ ચાર પ્રકારનું ખોરાક દાંતોથી ભુકો કરી ખાવું તે ભક્ષ. દાંતના વ્યવહાર વિના જે ચાટવું જીભથી ખાવું, તે ભોજ્ય, શેરડી, શીંગ વિગેરે ચુસી ખાવું તે ચોખ્ખ, અને લેહ્ય તે ચાટીને પ્રદાર્થો ખાવાં તે.

દંભ.

દંભનો અર્થ એ છે કે, અંતઃકરણ મલીન હોય અને બહારથી

ધુના જેવો દેખાવ કરવો તે હંભ છે. આ દુનિયામાં એક જાતિ હાંભીકની છે અને એક જાતિ નાસ્તિકની છે. હાંભીક બગાડે તેટલા નાસ્તિકો બગડતા નથી. નાસ્તિકો સાચા હૃદયનો ભાવ મતાવે છે. ધૈર્ય પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ ન હોવાથી અમે માનતા નથી, ત્યારે હાંભીકો અંદરથી નાસ્તિક અને ઉપરથી ધર્માત્માનો ડાળ ખાખે છે જેથી અનેકને ડુબાડે છે. જેમ નાવમાં બેઠા પછી નાવીકુ પરીખર ન હોય તો પોતે પણ ડુબે અને બીજાને પણ ડુબાડે. જેમ આવણે હંભથી સાધુનો વેશ લઈ સીતાજીને ફસાવ્યા તેમજ હાંભીકો સીતા જેવા સરલ સ્વભાવના માણસોને છત્ર કરે છે તેથી હાંભીકોથી સાવચેતવું.

પૌલસ્ત ઋષિ પોતે દૈવી સંપત્તિના હતા, છતાં તેનાથી ત્રણ મુત્રોબ્ધયા તે પૃથક પૃથક સ્વભાવનાં થયાં. રાવણ વેદવેત્તા પણ સ્વભાવ આસુરીનો, વિભિષણ દૈવી સ્વભાવનો, અને કુંભકરણ્ય રાક્ષસી સ્વભાવનો હતો. જ્યારે કય રેક અસુરમાંથી દેવ ઉત્પન્ન થાય છે. તો નારદજી પોતે દાસી પુત્ર હતા છતાં પુરુષાર્થથી બ્રહ્માના પુત્ર તથા દેવ ઋષિ પદવીને પામ્યાં તેમજ અસુ પ્રહલાજ નારદની કૃપાથી દૈવી બન્યા અને દૈવી અંશ અંગ રાજામાંથી અસુર સ્વભાવના વેન રાજા બન્યા એ પુરુષાર્થ પ્રધાન દૈવી આસુરી સંપત્તિ છે.

સતપુરુષોએ કરેલા પ્રયત્નો તેમના માટે વ્યર્થ બન્ય છે.

જેવી રીતે પુનઃ પુનઃ ધસાવા છતાં ચંદન સુગંધજ છોડે છે, પુનઃ પુનઃ કાપવાથી શેરડીનો છંડો વિશેષ સ્વાદવાળો નીકળે છે, રૂપી સોનું પશુ પુનઃ પુનઃ તપી તપીને વિશેષ કાંતિવાળું થાય છે અત્યંત કષ્ટ પડ્યા છતાં સતપુરુષોની પ્રકૃતિ પણ બદલાતી નથી. જેમ જેમ કષ્ટ પડે તેમ તેમ તેઓ વિશેષ નમ્ર થતાં જાય છે.

મહાત્મા પુરુષોનો કરેલો અપરાધ પુરુષનાં આયુષ્યનો, લક્ષ્મીનો,

યશનો, ધર્મનો, પુણ્ય લોકોનો, સુખોનો તથા સર્વ કલ્યાણનો નાશ કરે છે.

સમુદ્રમાં પડેલી વરસાદ વ્યર્થ જાય છે, જમલા પાસે લોજ વ્યર્થ છે, તેમજ ખલ પુરૂષો સાથે સાધુપુરૂષોએ કરેલી પ્રીત વ્યર્થ જાય છે.

સંસારીને ઘરમાં બાલક ન હોય તો સુન્યકાર ઘર જણાય છે બાઈ જો દ્વેષ કરતો હોય તો તે દ્વિશા શુન્યકાર સમજવી, મુરખ હૃદય સુન્ય છે એ સર્વ કરતાં દરિદ્રપણું બધા કરતાં સુન્ય છે.

વાદના પ્રકાર.

જેમાં અન્યોના મતોનું ખંડન કરવું તે વાદ. ૧
પોતાના ખોટા મતને પણ બુદ્ધિમતાથી સ્થાપન કરવું તે વિતંડ
સહજ સહજ બુદ્ધિમતા બતાવવા જે શાસ્ત્રોના શબ્દો વાપરવ
તે વિવાદ. ૩

અને જેનાથી વક્તાને સુખ થાય અને શ્રોતાઓને સાન થાય તે સંવાદ. ૪

એમ જે થાય તેમાં શાસ્ત્રકારો કહે છે કે—

વાદે વાદે જાયતે તત્ત્વ બોધઃ ॥

છતાં જે સંવાદમાં પ્રેમ છે તે વાદમાં હોતો નથી. માટે વાદ ઉતરતો છે.

માતા તેજ બાળકને વિષ આપે, પિતા બાળકને વેચનાં ખે રાજ તે સર્વે સંપત્તિહીની લીએ તો પછી શું રડવું, અર્થાત

જેનો આશ્રય હોય તે જ્યારે વિશ્વાસઘાત કરે, દગો દે ત્યારેજ અનિષ્ટ થાય છે. સૌ સૌ પોતાની મર્યાદામાં રહે તોજ જ્ઞાની ગૌરવતા છે નહિ કાં વિષમ સ્થિતિ થાય તેથી ઉભયને હાનિ થાય છે દુનિયામાં તે તિરસ્કારને પાત્ર થાય છે, માટે યોગ્યતાનો વિચાર કરવું કે મારી સ્થિતિ શું છે મારી પદ્ધતિ શું છે?

સ્થાન બ્રષ્ટતા શોભતી નથી. હાંતો મોઢામાં હોય ત્યારે જ તેની મહતા છે, કેશપણ પોતાને સ્થાનકે હોય ત્યારે સારાં પણ જ્યારે તેનો નાશ થાય ત્યારે તેની કીંમત શું? નખ પણ આંગળાથી અળગ થાય પછી શું કામના.

હંસ ધોળો છે, ને બગલો પણ ધોળો છે ઉભયમાં ભેદ શો? જ્યારે દૂધ ને પાણી ભુદાં કરવાનું ઉપસ્થિત થાય ત્યારે હંસ તે હંસ અને બગલો તે બગલો જ. ત્યારે બનેની પરિક્ષા થાય છે.

ક્ષણ ક્ષણમાં બદલાવાનો, ક્ષણમાં રાજ થાય, ક્ષણમાં ગુસ્સે થાય એમ ફરવાવાળો સાધુ હોય તદ્દપિ તેને ભયંકર જાણવો.

ક્રોધમાં ભય નહિ, જેના પ્રસન્ન થવામાં ધનની પ્રાપ્તિ નહિ, જેનાથી નિઝહને અનુગ્રહ ઉભય નહિ તેનાં ક્રોધથી શું થવાનું હતું

અદ્રષ્ટ, માયા, પ્રકૃતિ, દૈવ, સ્વભાવ, પ્રારબ્ધ, નિયતિ, વિધિ, વાસનાદેહ ભવિતવ્યતા એ દશ નામ માયાના છે એકતો યુવાન અવસ્થા, બીજી ધન-સંપત્તિ, ત્રીજી સતાબળ, ચોથું અવિવેકતા એમ દુર્ગંધ એક હોય તો પણ મહા અનર્થ ઉપજે છે, ત્યારે ચાર ભેગા થાય ત્યારે શું કહેવું?

એકતો જાતે વાંદરે તેમાં તેણે ફાડ પીધો વળી ડાળપર બેઠો ત્યાં વીંછીએ કરડ્યો તેવામાં તેમાં જાતનો સંચાર થયો પછી શું થાય તેની કલ્પના કરવી કઠણ છે.

જેનું મન શાંત નથી તેને દાન, યજ્ઞ, તપ, શોભ, તીર્થ વેદ, અને શ્રવણ સૌ નિર્થક છે.

શાંત ઘોર અને મૂઠ એ ત્રણ પ્રકારની મનની વૃત્તિઓ છે, વૈરાગ્ય, ક્ષાન્તિ, ઔકાર્ય ઇત્યાદિ શાંત વૃત્તિઓ કહેવાય છે. તૃષ્ણા, રોષ, રાગ, લોભ ઇત્યાદિ ઘોર વૃત્તિઓ કહેવાય છે, અને સંમોહ તથા ભય વિગેરે મૂઠ વૃત્તિઓ કહેવાય છે. આ તમામ વૃત્તિઓમાં પ્રાણનો ચિત્તવભાવ પ્રતિ ભિન્ન થાય છે અને સુશાન્ત વૃત્તિઓમાં પ્રતિભિન્ન પામે છે.

દુર્જન પ્રીયવાદી હોય, તોપણ તેનો વિશ્વાસ ન કરવો, કેમકે તેની જીભમાં અમ્મ ભાગમાં મધુગતા છે પરંતુ હૃદયમાં હળાહળ વિષ રહેલું છે.

મોક્ષ એ અમુક કોઈ ઠેકાણે રહેલો અથવા તો બીજે કોઈ દેશ અથવા બીજું ગામ છે એમ નથી, આપણા હૃદયમાં રહેલી અજ્ઞાન ગાંઠનો નાશ તેનું નામજ શાસ્ત્રમાં મોક્ષ કહેલું છે. મોટું સદ્ગુરુ શરણે જઈ અજ્ઞાનરૂપી ગાંઠને કપાવી જોઈએ તેથીજ જ્ઞાન થાય અને આત્મ સાક્ષાત્કાર છે.

લોભ.

લોભ પાપનું મૂળ છે, માણસ ફરે છે ક્યારે જ્યારે લોભ વશ થાય છે ત્યારે.

માછલા ફસાય છે ક્યારે જ્યારે ખાવાનાં લોભમાં પડે છે ત્યારે.

હરણ ફસાય છે ક્યારે જ્યારે સાંભવાનો લોભ લાગે છે ત્યારે.

હાથી ફસાય છે કે ક્યારે જ્યારે આલીંગમાં લોભમાં આવે છે ત્યારે.

ભમરો કમળમાં બંધાય છે ક્યારે જ્યારે સુગંધના લોભમાં પડે છે ત્યારે.

પતંગીઆનો મરણ ક્યારે થાય છે જ્યારે દીપકના પ્રકાશનાં લોભમાં પડે છે ત્યારે.

દ્રશ્યંત.

એક પ્રાદ્યુષ્ય કુમાર કાશીએ ભણવા ગયો હતો અને સર્વ વિદ્યા અભ્યાસ કરીને નિપુણ થયો હતો, બનારસના પંડિતો એ બ્રહેવને માનપત્ર આપ્યું, જ્યારે તે બ્રહેવ પોતાના ગામનાં પાદરમાં આવ્યો ત્યારે ગામના લોકો તેને માનપત્ર આપવા તત્પર થયાં. ઘર આવ્યો અને સ્ત્રી પાસે પોતાની પ્રસંશા કરી ત્યારે સ્ત્રીએ કીધું કે હું તો માનપત્ર ક્યારે આપું કે જ્યારે મારા સવાલનો ઉત્તર યથાર્થ આપો ત્યારે બ્રહેવે કીધું કે ગમે તે શાસ્ત્રનો પ્રશ્ન કર હું તને પ્રત્યુત્તર આપીશ. સ્વામીનાથ તમે મારા પતિ છો પણ પાપનો આપ કોણ? ત્યારે બ્રહેવે સકલ શાસ્ત્ર જોયાં પણ તેની શંકા ટળી નહિ. પુનઃ કાશી જઈ ઘણા પંડિતોને પુછ્યું, ઘણી મુસાફરી કરી પણ જવાબ મળ્યો નહિ. એક દીવસે ગંગાજીને કહે એક વડના વૃક્ષ હેઠળ બેઠો હતો એટલામાં એક વારાંગના સખીઓ સાથે આવતા બ્રહેવને જોઈને પુછ્યું કે પંડિતજી કેવા વિમાસણમાં બેઠા છો દેખતાં તમે વિદ્યાવાન પંડિત જણાવો છો બ્રહેવ કહે તે ખરું પણ મારી ધર્મપત્નિએ જે સવાલ પૂછ્યું છે તેનો જવાબ હજી મને મળ્યો નથી તેથીજ વિમાસણમાં બેઠો છું. વારાંગના કહે તેનો જવાબ મારા પાસે છે, પરંતુ આવતી કાલે હું તમોને કહીશ એમ કહી ચાલી ગઈ. બ્રહેવને રાત્રે નિદ્રા ન આવી અને બીજા દિવસે વારાંગનાની રાહ જોવા લાગ્યો એટલે વારાંગના સખીઓ સાથે બ્રહેવ પાસે આવી વારાંગના બેઠી કે હે બ્રહેવ તમોને પાપના આપની ખતર જો જરૂર જોઈતી હોય તો મારા સાથે ચાલો અને મારા ઘર સાથે એકાંતમાં એક બીજી ઘર છે અને ત્યાં રહેવાનું પવિત્રપણું છે, બ્રહેવ કહે તે કેમ બને?

ત્યારે વારાંગના કહે ત્યારે તમારી મરણ, પણ ભૂદેવને તો પાપના બાપની ખબર કાઢવી હતી તેથી ત્યાં ગયો અને ઉતારે કર્યો. વેશ્યા કહે હું સ્નાન કરી પવિત્ર વસ્ત્ર પરિધાન કરી આપને ભોજન પાક તૈયાર કરી આપું, ભૂદેવ કહે તે કેમ અને? ત્યારે વારાંગનાએ કીધું પાક તમારે હાથે બનાવો હું તમોને ભોજન સામગ્રી માટે મારા પદરના પૈસા આપું. ભૂદેવે પાક બનાવ્યું ત્યારે વારાંગનાએ કીધું કે મારા હાથથી તમારા મુખમાં પાંચ ગ્રાસ આપું તે દ્યો તો તમોને પાંચસો રૂપીયા આપું આહિ એકાંત છે જેથી કોને ખબર પડશે નહિ, એટલે ભૂદેવ વારાંગનાના મધુરતા ભરેલા વચનો તેમાં ધનની લાલચ તેથી કબુલ થયાં અને મુખ ખોલ્યું એટલે વારાંગનાએ તો ગ્રાસને બદલે તમાર્યા મોઢું લાલ થઈ ગયું, અને કહેવા લાગ્યો કે આ શું? વારાંગના બોલી કે તમોને પાપનો બાપ જોવું હતું તેથી બ્રહ્મ કર્મ ભૂલ્યા; મારા ધનની રસોઈ અંગીકાર કરી મારા હાથથી ગ્રાસ લેવા તૈયાર થયાં માટે તમે પાપમાં પડ્યા ત્યારેજ આવા સંસ્કાર થયાં છે હવે સમજ્યા કે પાપનો બાપ કોણ! ભૂદેવ તો સ્તબ્ધ થયાં અને પંશ્ચાતાપ કરી પોતાની ભૂલ સુધારીને જોયું કે લોભજ પાપનો બાપ છે. જગતમાં લોભથીજ અનર્થનાં કાંમે થાય છે અને લાન ભૂલાય છે.

તૃપ્ત્યાનો વેગ.

એક વખતે નારદજી વૈકુંઠ તથા નર્ક જોઈને પ્રભુને કીધું કે હે! પ્રભુ આવું વૈકુંઠ લોકને મુકીને જીવ નર્કમાં શું કરવાને જાતા હશે? ત્યારે પ્રભુએ કીધું કે વૈકુંઠ લોકનો મહિમાની જીવોને ખબર નથી. નારદ કહે હું મૃત્યુ લોકમાં જઈને પ્રાણીઓને કહી આવું અને જીવોને તેડતો આવું. ત્યારે પ્રભુ કહે ભલે તેડી આવો. નારદજી મૃત્યુ લોકમાં પધાર્યા અને એક વૃદ્ધ ગ્રહસ્થ પાસે ગયા ને કીધું કે

તમે મોટી અવસ્થાના છો અને તમારા દીકરાઓ, પૌત્રાઓ તમારું વ્યવહાર સંભારે છે માટે વૈકુંઠ લોકમાં ચાલો. હું નારદ છું, વૃધ્ધ અહસ્થ કહે હમણા મને ટેમ નથી કારણ કે રાત્રનો ઘર સંભારવું જોઈએ તેથી નારદજી ચાલી ગયાં. બાર માસે ફરી નારદજી આવ્યા ત્યાં વૃધ્ધ અહસ્થ તો કુતરાનો અવતારમાં હતો ત્યારે નારદે કીધું કે હવે વૈકુંઠપુરીમાં ચાલો ત્યારે કુતરે કીધું કે રાત્રે ચોકી કરવી પડે છે માટે હાથે મારાથી ચાલી શકાશે નહીં. ત્યારે નારદજી પાછા ગયા અને ફરી બાર માસે આવ્યા ત્યારે વૃધ્ધ અહસ્થનો પાડાનો અવતાર હતું અને પાડાને કીધું કે વૈકુંઠ પુરીમાં ચાલો ત્યારે પાડાએ કીધું કે મારાથી ચલાય તેમ નથી કેમકે મારા દીકરા દુઃખી થાય અને બાર ઉપાડવું જોઈએ. નારદ ફરી બાર માસે આવ્યાં ત્યારે મોરીમાં કીડાનો અવતાર હતો ત્યારે નારદે બળાત્કારથી કીડાને સાથે લઈ વૈકુંઠપુરીમાં પધાર્યા અને પ્રભુને કીધું કે આપનું કહેવું સત્ય છે કે આવનાર નથી આ કીડાને બળાત્કારથી લે આવ્યો છું. પ્રભુએ કીધું તૃષ્ણાનો વેગ એવોજ છે. તેને યતમાન વૈરાગ્ય કહે છે.

વિષયો ત્યાગ થઈ શકતા ન હોય તોપણ થોડા વિષયોને પણ ત્યાગ કરવા તેને વ્યતિરેક વૈરાગ્ય કહેવાય છે.

અંતઃકરણમાં ઈચ્છા ન રાખતાં માત્ર બહારથીજ વિષયોનું સેવન કરવું તેને એકેન્દ્રીય વૈરાગ્ય કહેવાય છે અને અંતર તથા બાહ્ય ઇન્દ્રીયોથી વિષયોને ત્યાગ કરવો તેને વશીકૃત વૈરાગ્ય કહે છે.

પાંચ પ્રકારના કલેશ:

- ૧ અવિદ્યા. સ્વરૂપને વિસરી જવું તે.
- ૨ આસ્મતા, શરીરને હું છું એમ માનવું તે.
- ૩ રાગ. અનુકુળ પદાર્થો પર પ્રીતિ તે.

૪ દ્વેષ. પ્રતિકુલ પદાર્થો પર અપ્રતિ તે.

૫ આલનિવેશ. અનુકુલ પદાર્થોનો નાશ થતાં પોતાનો નાશ માનવો તે.

અવિધાની વૃત્તિઓ.

તમ, મોહ, મહામોહ, તામિસ્ર. તથા અંધતામિસ્ર. એ પાંચ વૃત્તિઓ અવિધાની છે.

વૈરાગ્યના ચાર ભેદ.

યતમાન, વ્યતિરેક, એકેન્દ્રિય, તથા વશીકૃત આચાર વૈરાગ્યનાં ભેદ છે વિષયો ત્યાગ થઈ શકતા હોય તેઓનો ત્યાગ કરવા માટે યત્ન કરવો.

પ્રભુને ઓળખવા માટે નાની ચાવીઓ મધ્યાન સમય સૂર્યનારાયણ સંનમ્ય દર્પણ રાખો તો પ્રકાશ પડે છે, અને દર્પણનો પ્રકાશ બીજા પદાર્થ પર પ્રતિબિંબ પડે છે ત્યારે જનતા કહે કે જુઓ દર્પણનો પ્રકાશ પડે છે પણ દર્પણમાં પ્રકાશ આવ્યું સૂર્યનારાયણમાંથી તે સમજે છે બધા પણ કહેતા નથી અને સૂર્યનારાયણમાં જે પ્રકાશ છે તે ઇશ્વરનો છે. ચંદ્રમાંમાં જે કિરોં છે અને શિતલતા છે તે રાત્રીનો ચાંદની પ્રકાશ આપે છે પણ તે ચંદ્રમાંમાં જે પ્રકાશ છે તે પણ પ્રભુનો પ્રતિબિંબ છે. અગ્નિમાં જે પ્રકાશ છે તે પણ પ્રભુનો છે. ઇશ્વર વૈશ્વાનર રૂપે અગ્નિરૂપે જિહ્વમાં રહી ચાર પ્રકારનો ખોરાક પચાવે છે. ચર્ણ, ચોર્ય, લોહ્ય, પેય, પૃથ્વીમાં જે શક્તિ છે તે ઇશ્વરની છે એક દાણો ધાનનો ખેતરમાં નાંખીએ તેના હબરો દાણા કણસલામાં થાય છે તે શક્તિ ઇશ્વરનીજ અને તે વિગર બની ન શકે.

૩૫૫. ઇશ્વર તો છે તેને પણ મનુષ્યો કલ્પના કરી જુદા પ્રકારથી પ્રભુને માને છે. જેમ એક તળાવ હોય તેના કાંઠા-આરા પાંચ હોય તેમાંથી વૈષ્ણવો, શૈવો, ગાણપત્યો, શાકતો પાણી ભરે છે, પણ પાણી તો એકજ છે, ભરનારા પોતે ગમે તે માને અને ગમે તે કહે તેથી કાંઈ પાણીમાં જળ તત્વ છે તે જુદો થઈ જતો નથી. દક્ષિણિને પ્રભુમાં પ્રેમ છે તેથી પોતાની જ્ઞાતિમાં જે વસ્ત્રો અલંકારો પહેરે છે તેવાજ વિઠ્ઠલનાથજીને ધરાવે છે ગુર્જર પ્રજા પોતાના ઠાકોરજી-એને પોતાના જેવા વસ્ત્રો અલંકારો ધરાવે છે. મદ્રાસીઓ, કનડીઓ વિગેરેને જે ભાવ છે તે પ્રમાણે પૂજે છે પરંતુ પ્રભુ તો જેવા છે તેવાજ છે તેને તો પ્રભુ ભકતોજ પીછાણી શકે છે અને તેમાંજ લીન થાય છે.

પ્રભુ વંદના.

કૃષ્ણાય વાસુદેવાય હરયે પરમાત્મને
પ્રણત કલેશ નાસાય ગોવિન્દાય નમો નમઃ ॥
નમોઽસ્ત્વનંતાય સહસ્ર મૂર્તયે
સહસ્ર પાદા ક્ષિશિરોર ખાહવે ॥
સહસ્ર કોટી યુગ ધારિણે નમઃ
કરાર વિન્દેન પદાર વિન્દં
મુખારવિન્દે વિનિ વેશયંતમ્
વટસ્ય પત્રસ્ય પુટે શયનં
ખાલં મુકુન્દં મનસા સ્મરામિ
જલે રક્ષતુ વારાહઃ સ્થલે રક્ષતુ વામનઃ ।
અટવ્યાંનાર સિંહુશ્ચ સર્વત પાતુ કેશવઃ ॥
ૐ શાન્તિ, શાન્તિ, શાન્તિઃ ॥

ગુરુમહિમા.

સાખી.

પ્રથમ નમું ગુરુદેવને, જોણે આપ્યું જ્ઞાન;
જ્ઞાને ગોવિંદ ઓળખ્યા, ટળ્યું દેહઅભિમાન. ૧

તત્ત્વસાર ત્રિલોકમાં, ગુરુ-ગોવિંદ એકરૂપ;
આદ્ય અંત મધ્ય એહ છે, હરિ-ગુરુ સંતસ્વરૂપ. ૨

માતીદામહંદની ચાલ.

હરિ ગુરુ સંત સદા પદ સેવું,
જેનું નિત્ય નામ નિરંતર લેવું;
ગુરુ-ગોવિંદ એકરૂપ જાણ.
રખે ભિન્નભાવ હૃદેમાં આણ. ૧

ગુરુ ગોવિંદથકી છે અધિક,
જેની પરમારથકારણ શિખ;
ગોવિંદના સરજ્યા પડ્યા જીવ જાણ,
ગુરુ તેની મુકિત કરે તત્કાળ ૨

એવા ગુરૂ પૂરણ પરમદયાળ,
 પોતાનો જાણીને કરે પ્રતિપાળ;
 ગુરૂતણું જ્ઞાન ગ્રહ્યું શુકદેવ,
 સંસારસમુદ્ર તર્યા તતખેવ. ૩

મળ્યા ગુરૂ નારદને સુખરાશિ,
 તો ટાળી તત્ક્ષણેમાંહી ચોરાશી;
 ગુરૂવિના કોઈ ન પામે પાર,
 જેના જશ ગાય ઉમા ત્રિપુરાર. ૪

વિરંચી વ્યાસ વદે ગુરૂ ઇષ્ટ,
 ન જાણે મહિમા પ્રાણી પાપિષ્ટ;
 તેને ગુરૂદ્રોહી કૃતઘ્ની કહીએ,
 જેણે ગુરૂજ્ઞાન ધર્યું નહિ હૈયે. ૫

ગુરૂને આપ ખરાખર જાણે,
 તેને જમદૂત વૈતરણીમાં તાણે;
 ગુરૂને ગાળ કાઢે જે કપૂત,
 તેનું મુખ શૂળે ભરે જમદૂત. ૬

ગુરૂની સેવામાં ચૂક પડાવે,
 તેને હરિ ચક્રની ધારે ચડાવે;
 ગુરૂની નિંદા સુણે નિરધાર,
 સીસું ગાળી રેડે તે શ્રવણમોઝાર. ૭

ગુરૂને ચરણે નમાવે ન શીશ,
 તેને શત્રુરૂપે ગણે જગદીશ;
 ગુરૂની સેજે જે પગ ધારે;
 તેને ત્રિલોકમાં કોણ કિંગારે? ૮

ગુરૂમરજદ ન રાખે કોય,
 તે તો નર રણમાં રાક્ષસ હોય;
 ગુરૂવિના ચાકટ જેવો સાપ,
 જેનું મુખ દીઠે ચઢે બહુ પાપ. ૯

ગુરૂવિના નગરો ફરે જન જેહ,
 મુવા પછી ઠોર અવતરે તેહ;
 એવું ગુરૂગીતામાં કહે શિવરાય,
 જેને વેદશાસ્ત્ર નિરંતર ગાય. ૧૦

ગુરુ બ્રહ્મ કેવળ જ્ઞાનસ્વરૂપ;
જેને હૃદયે આતમતત્ત્વ અનુપ;
છે 'તત્ત્વમસિ'માં અખંડ આનંદ,
ત્રિગુણાતીત ટાળે ભવફંદ. ૧૧

એવા ગુરુ પ્રેમે કરી જે પૂજે,
તેના ઘટમાંહીં ત્રિભુવન સૂજે;
ગુરુનું પ્રેમે ચરણોદક પીધું,
તેણે ત્રિલોકનું તીરથ કીધું. ૧૨

પામે પરસાદ ગુરુનો પ્રીતે,
જાણે તેણે જગ્ન કર્યા લક્ષ નિત્યે;
ગુરુને પ્રેમે સંતોષ પમાડ્યા,
જાણે તેણે ચૌદે લોક જમાડ્યા. ૧૩

ગુરુને પ્રક્રમા કરી લાગે પાય,
તેને સહુ સાધન સેજે થાય;
એવા ગુરુ જાણીને આવ્યો શરણ,
નિવારો નાથ જન્મ ને મરણ. ૧૪

ધરી ધરી દેહ પામ્યો મહાદુઃખ,
હવે હરિ! આપો અવિચળ સુખ;
પીડાયો પારવિના મહારાજ!
હવે હરિ! બાંધ ગ્રહાની લાજ. ૧૫

જેશો અપરાધ અમારા ઇશ,
ત્યારે કોઈ કાળે હું કેમ તરીશ;
જ્યારે નિજ માત બાળકને મારે,
ત્યારે તેને બીજી તે કોણ ઉગારે? ૧૬

અભયપ્રદ બીરદ તમારું હોય,
આવે શરણ તેને હણે નહિ કોય;
તમ ગુણ ગાયે જે કર્મ ન નાસે,
ત્યારે કોણ ચરણ તમારા ઉપાસે? ૧૭

રવિને ઉગ્યે રહે અંધકાર,
ત્યારે તેને શીદ ઇચ્છે સંસાર?
અમૃતને પીધે જે રોગ ન જાય,
ત્યારે શો અમૃતનો મહિમાય? ૧૮

સુરતરૂ સેવ્યે ન ભાગે ભુખ,
ત્યારે તેને કોણ કહે સુરરૂખ ?

ગંગાજી નાયે ન જાયે પાપ,
ત્યારે શો ગંગાજીનો પરતાપ ? ૧૯

પારસને પરશે ન હોયે હેમ.
ત્યારે તેને પારસ કહીએ કેમ ?

સિંહને શરણે જો જંબુક ખાય,
તો શિંહ શરણે ગયે શું થાય ? ૨૦

રામનામ લીધે દમો અજ્ઞાન,
ત્યારે કોણ કહેશે ભલા ભગવાન ?

કામ ક્રોધ લોભ લૂટે જ્યારે ચોર,
ત્યારે શું નાથ ! તમારું જોર ? ૨૧

ધણીમાં જ્યારે મળે નહિ ઢંગ,
તેની ત્રિયા ફેરે ઉધાડે અંગ;

પતિવ્રતા નાગી પતિને લાજ,
જુઓ મનમાંહી તમે મહારાજ ! ૨૨

પીડા પામે દાસ પ્રભુને ખોટ,
 અમોપર કાળ ચલાવે ચોટ;
 પ્રભુનું ભજન કરે તે પીડાય,
 તેનો તમતે બંદો છે જદુરાય ? ૨૩

આપોનિજ ભક્તિ સંગ ઉમરાવ,
 હટે ખેડું ઊંજડ ફેર વસાવ;
 ખેસારોને બેરખ નામ તમારું,
 તેણે કરી કારજ થાય અમારું. ૨૪

ત્યારે ફરી નગર ન છુટે કોય,
 જ્યારે રખવાળું હરિનું હોય;
 આવી પ્રભુ ! કરો દેદેમાં વાસ,
 ત્યારે સહુ થાય અવિદ્યા નાશ. ૨૫

વરતાવોને એક તમારી આણ,
 ઊધાડોને રામરતનની ખાણ;
 દીનપણું દૂર કરો જદુનાથ !
 હવે હરિ હેતે ! કરી ઝાલો હાથ. ૨૬

બોલાવી પાસે બેસાડો બાપ !

પમાડો શીદ હવે પરિતાપ ?

ભભાવો શીદ હવે ભગવાન !

દયા કરી દીજો અભયપદદાન. ૨૭

નાઠે નહિ છૂટો ત્રિભુવનનાથ !

ન મુકું શ્યામ ! તમારો સાથ;

વેરી મેઘબિંદુ—બરાબર હોય,

તમારો સંગ ન મૂકું તોય. ૨૮

માયાને વારો તમે રામરાય !

નથી મને જંપવા દેતી જરાય;

કરે છે સાંધાવાંધા બહુ જોર,

એવું એનું કારમું કામ કઠોર. ૨૯

હરિ ગુરૂ સંતમાં અંતર પાડે,

જીવને લાલચ લોભ દેખાડે;

એને કાઢ જીતે મહાશૂરવીર,

ડગે નહિ ધર્મધુરંધર ધીર. ૩૦

સાગર સાત તે અંજલિનિર,
 ગોપદ ભૂમિ ગગન સમીરઃ
 શૂન્યમાં પુરણ દેખે સોય,
 મૃત્યુ તેને અમૃતનું ફળ હોય. ૩૧

રિક્ષિ સિદ્ધિ મારે ન જોઈએ મુક્તિ,
 ન માંગુ જોગસિદ્ધિની ભુક્તિ;
 ન માગું એક છત્ર સમ્રાજ,
 ઈદ્રિયા આશનનું શું કાજ ? ૩૨

ઈચ્છું નહિ અજપદ ને કૈલાસ,
 ન માગું ગોક્ષોક વૈકુંઠવાસ;
 પદરજ એક ચઢાવું શીશ,
 તમારી મહેર માયાને અધીશ ! ૩૩

ઈચ્છું નહિ અન્ય પદાર્થ કાંઈ,
 રાખો નિજ ચરણકમળની છાંઈ;
 માગું પ્રેમભકિત સત્સંગ સાર,
 માગું જશ ગાવા લીલા અવતાર. ૩૪

હરિ પદરજ ચઢે મુજ શીશ,
 એ માગું પ્રભુ દેા આશીષ;
 નડે નહિ કોઇ મને સંસાર,
 રહું નિજનામતણે આધાર;
 પ્રીતમ પતિતઉદ્ધારણુ નામ.
 તાર્યા કઇ કોટિ પામ્યા નિજ ધામ. ૩૫

ધર્મરત્નો પ્રેમ માણસને ખરેખરો સુખી બનાવે છે.

ઉંચામાં ઉંચો સુખ યાને ઉંચામાં ઉંચો સંતોષ ધર્મરત્નો મરણને આધીન થવામાં આવે છે. કુદરતના કાયદાનું નિરણુ કરી તેના પ્રમાણે જે માણસ ચાલે છે તે દુઃખી ક્યારે થતો નથી. પરંતુ કુદરતના કાયદાનું જેટલું ભંગ કરવામાં આવે છે તેટલું દુઃખ વગર આમંત્રણે આવે છે માટે પ્રભુના કાયદાને માણસે માન આપવું તેમાંજ તેનું શ્રેય છે.

પરમેશ્વર કૃપાળુ છે, એમ જેને લાગે છે તેજ દુનિયાનો શુદ્ધાર્થ સમજે છે, તે મહાન શક્તિ છે જેણે સર્જિતને સરળ છે. પાલન કરે છે, સંહાર કરે છે. તેને ઓળખવું શ્રમ સાધ્ય છે. પરંતુ પરમેશ્વરને પગપગ સંભાળવા તેની આજ્ઞાનું પાલન કરવું અને પોતાની ભુલ ક્યાં થાય છે તેનો સિંહાવયોક્ત કરતા રહેવું, જેથી પશ્ચાત્ત કરવાનો વખત ન આવે. બીજું બધું ભૂલવું પણ પરમેશ્વરને ભૂલવું નહિ. તેમાંજ આત્મ કલ્યાણ છે. ધર્મરત્નો જ્ઞાન મેળવું અને તેના અનુસાર ચાલવું તેજ પાપ નાશ કરવાનો શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે.

જ્ઞાન વૃદ્ધિ પુરૂષોને તેનો અનુભવ હોય છે તેના સત્સંગના પ્રતાપથી ધર્મરત્નો જ્ઞાન મળે છે માટે એવા મહા પુરૂષોની શોધ કરવી જેથી ધર્મરત્નો જ્ઞાનનું ભાન થાય અને સંશય ટળી જાય અને મનુષ્યા અવતારનું સાર્થકતા થાય માટે જ શ્રી આકારોએ જ્ઞાન વૃદ્ધિની સેવા કહી છે તેનો લાભ અવશ્ય લેવો.

દુરગુણી વિચારોને મગજમાં જગ્યા કદી પણ આપવી નહિ. જો ત્યો એકવાર ફાવી જાય છે, તો તે અંતઃકરણને મલીન કરી અને કેડો પણ મેત્રતા નથી તેથી તેને પ્રવેશ કરવાને ન દેવું એ શ્રેષ્ઠ

જનનું કર્તવ્ય છે. દયા રાખવી, પણ દુરગુણો ઇપર દયા રાખવામાં આવે તો તેનો ઉપયોગ તદ્દન ખરાબ થાય છે માટે દુરગુણથી છેટે જ રહેવામાં સાર છે એમ અનુભવીઓના ઉદ્દગાર છે.

સંસાર એક જાતનો સમુદ્ર છે તેમાંથી તરવાનો સહેલો ઉપાય એજ કે આપણા આચરણ સુધારી અને નીતિ મર્યાદાપુર્વક વર્તવું અને પ્રભુનો ડર રાખી તેના સુબોધના ભજન-તેનો સાર ગ્રહણ કરી અને વર્તણૂકમાં લાવવા ત્યારેજ ભજન કરવાનો સાર્થક લાભદાયક થાય છે નહિકાં શ્રમ વેઠવામાં શું સાર ? માટે સારગ્રાહી થાવું અસારનો ત્યાગ કરી પ્રભુ કીર્તન કરવા અને વર્તવા જ્ઞાન એ મનનો અમુદ્ધ્ય ખજાનો છે બુદ્ધિ એની કુંચી છે, અને જેમ ઝવેરી ધુળવાળા હીરાને તેજસ્વી બનાવે છે તેમજ સદ્ગુણો શિષ્યાને સત્યમાર્ગ ખતાવી સદ્ગુણી બનાવે છે, માટે એવા ગુણોની શોધ કરવી જે આપણને દિશાનો ભાન કરાવે અને આપણી દિશા ભુલ સુધારે ખાડામાં પડતા બચાવે અને ખરી કુંચીજ આપે જેથી પસ્તાવું પડે નહિ. અજ્ઞાની મનુષ્યો જગતમાં અંધારરૂપ છે, તારા કરતાં જે વધારે જાણતા હોય તેની અદેખાઈ કરીશ નહિ અને જેઓ આંધું જાણતા હોય તેને ધિકારીશ નહિ. કારણ કે પ્રથમ તો અંધે અજ્ઞાની હોય છે પણ જ્યારે સદ્ગુણો સમાગમ થાય ત્યારેજ તેને જ્ઞાન થાય છે, માટે જેમ જેમ જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય તેમ તેમ નમ્ર સ્વભાવ રાખવું. જેમ આમ્ર વૃક્ષમાં ફળ થાય ત્યારે નમે છે અને બાવળની શાખાઓ ઉંચી ચડે છે. અજ્ઞાનતા ટળે માટેજ ગુરૂની જરૂર છે.

મોટામાં મોટું વચન એજ કે જે પાળી શકાય માટે વચન આપતી વખતે વિચારવાનું કે મારાથી એ વચન પાળી શકાશે ? જો પોતામાં વચન પાળવાની શક્તિ ન હોય તો વચન આપવું નહિ અને વચન આપવું પછી ફરી જાવું એ શ્રેષ્ઠ મનુષ્યનું લક્ષણ નથી

કેટલીક વખતે એવા સંયોગોમાં આવાય છે કે આપણને વચન આપવાની ઇચ્છા બીલકુલ નથી પણ સંયોગોવશાત વચન આપવું પડે છે તેમ પાલન કરવામાં ઘણું શ્રમ લાગે છે માટે વિચારપૂર્વક વચન આપવું. ગઈ વસ્તુનો શોચ ન કરવું. જો તેમ કરવા જઈએ છીએ તો તેથી કાંઈ હાથ આવતું નથી માટે સુઝ સજ્જનોએ વિચારવાનું કે તે શોચ વૃથા છે. કુદરતી સંયોગો એવા હોય જેથી હુશીયારી ચાલતી નથી. મોટા મોટા બુદ્ધિશાળી પણ થાપ ખાઈ જાય છે તેનો તકે કામ આવતો નથી. કાચની બાટલી તેલથી ભરેલી પડેલી હતી અને વચ્ચેનો છેડો લાગ્યો અને બાટલી ઢેળાઈ પડી તેનો શોચ શું કામનો ?

સુઝ મનુષ્યોની વાતચીત એજ ઉત્તમ રસ્તો છે, ઉત્તમ મનુષ્યોનું લાષણુ આપણને ખુશી કરે છે તથા ઉત્તમ મિત્રો આપણને ઉત્તમ વિચારવાળા બનાવે છે માટે ઉત્તમતા ક્યાં છે તેની તપાસ કરવી અને ઉત્તમતાજ મનુષ્યનો મનુષ્યપણું બતાવે છે તેમાંથીજ આપણને અમુલ્ય લાભ મળે છે. જેટલી શ્રેષ્ઠ પુરૂષો ઉત્તમતાની છાપ પાડે છે તેટલી છાપો આપણને બીજામાંથી મળતી નથી માટે સુજોની શોધ કરવી. મનુષ્યોનું મોટું કર્તવ્ય તો એજ છે કે પોતાનું મન શુદ્ધ કરવાનું તથા રીતસાતો પર અવલોકન કરી અને સારી વર્તણૂક હોય તે ગૃહણ કરવી તથા માઠી વર્તણૂક હોય તેને તજવાનું છે ત્યારેજ ડહાપણ કહેવાય છે પોતાનું મન પોતાના કબજામાં ન હોય અને ઉપદેશ આપે તેની અસર જરાપણ થતી નથી, ન બોલે પણ વર્તે તેની અસર તત્કાળ થાય છે. એ કુદરતી કાયદો છે. તેનું પાલન કરવું જેથી શ્રેય છે.

દીર્ઘ દ્રષ્ટિ એ ડહાપણનું જમણું નયન છે. પાપ એ આકળા સ્વભાવનું ગાળક છે. પણ વખત જતાં તેનો પિતા થઈ પડે છે.

માટે પરિણામ દર્શી કેમ થવાય તેના શિક્ષણની શોધ કરવી અને લાંબા મકકમ વિચારથી શું ફાયદા થાય છે તે જોવાથી ખાત્રી થાય છે અને દુનિયાના મહાન અનુભવ થાય છે જેથી તેવા વિચારનું અભ્યાસ કરવું જેથી ભવિષ્યમાં ફાયદો થાય છે.

તમે ગુસ્સે થશો તો માત્ર એક મીનીટ પણ તેના પરિણામે વખતે તમેને જીંદગી સુધી નડશે માટે ક્રોધના વાતાવરણનાં સંયોગો ઉત્પન્ન થાય ત્યારે બુદ્ધિવાને તેની કુચીનો સ્ફુર એવું દબાવવું જે ક્રોધનો વેગ ધર્યા કરતા વધારે ગતીને ન પામે જે ધાર્યા કરતાં વધારે પ્રવાહ હશે તો હાનીકારક થઈ પડશે માટે જોઈ વિચારીને વર્તવું. દીર્ઘ દ્રષ્ટિ વિના કાંઈપણ વાતનો નિશ્ચય કરવો એ ઉદ્ધતપણા શિવાય બીજું કાંઈપણ નથી. દરેક વાતમાં હંમેશા પરિણામનો વિચાર કરવો જોઈએ. જેથી પાછળથી પશ્ચાત્તાપ થાય નહિ, કાચા વિચારનો પરિણામ ખરાબર આવતો નથી તેથીજ વિચારવાન મહા પુરૂષો તેની તપાસ મકકમપણે કરે છે અને તેનું મર્મ સારી રીતે સમજે છે અને તેને પ્રત્યક્ષ જોઈ લે છે અને તેનું માપ કાઢી શકે છે. જે પૈસો ખુવે છે તે વધારે ખુવે છે. જે મિત્ર ખુવે છે તે તેથી પણ વધારે ખુવે છે પણ જે ડહાપણ ખુવે છે તે તો સર્વસ્વ ખુવે છે માટે બુદ્ધિશાળી મનુષ્યોના સમાગમ થવાથી કશા પ્રકારના ખેવાની ધાસ્તી થતી નથી કારણ કે તે ખોવાપણાને પારખી શકે છે કે ખોવું કેમ તેની ભુલ જોઈ શકે છે અને તેના ઉપચાર કરી શકે છે. ગુણવાન અને નગુણા મનુષ્યમાં ઘણોજ ફેરફાર છે અર્થાત તેને તે પ્રમાણે માન મળે છે જેમકે મુકતાહાર સ્ત્રીઓ કંઠમાં પેહરે છે અને ઝાંઝર તો પગમાંજ ઘસાય છે. માટે ગુણગ્રાહીજ થવું છીદ્રો જોવાથી બુદ્ધિ છીદ્રમય થઈ જાય અને ગુણને બદલે અવગુણોનો સંગ્રહ થાય છે માટે હંશ દુધમાંથી પાણીને ભુદો કરે છે તેમજ ગુણસ પુરૂષો ગુણનુંજ ગ્રહણ કરે છે.

વિષ અને વિષયમાં ઘણોજ અંતર છે. વિષ તો ખાવાથી મરણ થાય છે પણ વિષય તો સ્મરણ કરવા માત્રથી દુઃખની ઉત્પત્તિ થાય છે માટેજ જ્ઞાનિ પુરૂષો વિષયવાનોનો સમાગમ કરતા નથી અને દુર દુર જ રહે છે જેથી વિષય તેમને બાધ કરી શકતા નથી કારણ કે જ્ઞાનિ વિષ કરતાં વિષયીને વધારે હાનિકારક સમજે છે.

શાસ્ત્ર શ્રવણ કરવાથી ધર્મ સમજાય છે કુમતિ દુર થાય છે અને જ્ઞાન પ્રાપ્તિ થાય છે અને મોક્ષ પણ શાસ્ત્ર શ્રવણથી મળે છે, વાંચવું વિચારવું, અને અનુભવી જ્ઞાની પુરૂષોના વચનામૃતના મુખથી શાસ્ત્ર શ્રવણ કરવું તેના જેવો અમુલ્ય લાલ ધીબું કાંઈ નથી માટે શાસ્ત્ર શ્રવણ હંમેશા કરવા માટેથી આત્મભાવની શોધ મળે છે અને જન્મની સફળતા થાય છે.

જે ન્યાયને માર્ગે ચાલે છે તેને પશુઓ પણ સહાય કરે છે અને કુમાર્ગે ચાલનારને ભાઈ પણ છોડી દે છે શુદ્ધ ન્યાયનાં વર્તણૂંકથી ચાલનારના શત્રુ પણ વખાણ કરે છે. જેથી ન્યાય માર્ગને ભુલવું નહિ અને તેનીજ ઊપાસના કરવાથી અનેક પ્રકારના ફાયદા થાય છે એમ વૃદ્ધોના વચન મિથ્યા થતા નથી.

જે માણસે પુર્વ જન્મમાં પુણ્ય કર્યા હોય તે માણસ માટે ભયંકર વન પણ મોટું નગર થઈ જાય છે સઘળા મનુષ્યો સજ્જન થાય છે અને આખી પૃથ્વી ઉત્તમ ભંડાર અને રતનથી પુર્ણ થાય છે, માટે દરેક મનુષ્યે પોતાની શક્તિ અનુસાર કાંઈપણ પુણ્ય કરવું. પુણ્ય વગરનો વાંછ્યો દીવસ જાવા દેવું નહિ. પુલ નહી તો કુલની પાંખડી પણ પુણ્ય કરવું તો ભવિષ્ય માટે તેમને સારા ફળ મળશે.

એક વિદ્વાન કહે છે કે જે કળામાં પુર્ણ તે યુધ્ધમાં સંપૂર્ણ હોવો જોઈએ. જે શબ્દથી નહિ પણ કર્તવ્યથી પોતાના વચનો

સિદ્ધ કરી આપે છે એજ ખરો વિદ્વાન માણસ, કૌનોઆફ બોલી બાથ છે પણ તેને જ્ઞાન નથી કે હું છું બોલું છું તેમજ વિદ્વાન જે બોલતાંનું જ્ઞાન ન રાખે તો તેની રિદ્ધતાની કસોટી શું? વિદ્વાન પુરૂષો હંમેશા શબ્દોને તેજીને બોલે છે તેમાંજ તેની વિદ્વતા છે.

તિરસ્કાર.

સામા માણસનું અપમાન-તિરસ્કાર કરવું તે ક્યારે થાય છે? જ્યારે સામા માણસે કાંઈપણ અપરાધ કર્યું હોય ત્યારે, અને અપમાન શાંતીપુર્વક સહન કરવું, તિનિશ્ચા ધારણ કરવી અને વાણીને સંયમી રાખવી તે તો મહા પુરૂષોજ કરી શકે છે, અને તે અભ્યાસથી બધે થઈ શકે છે. તિરસ્કારના પ્રમાણથી કેમ વૃદ્ધિને પામે છે, જ્યારે તમો ગુણનો પ્રભાવ વધે છે ત્યારે, અને વાણીનો સંગમ ત્રુટી જાય છે અને મુખમાંથી અપમાનજનક શબ્દોનો વર્ષા વસે છે અને તેનો વધારે વેગ વધે છે ત્યારે, તોડન ક્રિયા શરૂ થાય છે. અને તેનો અતિ વેગ થાય ત્યારે, સામા માણસનો નાશ કેમ કરવું તેની ઘટના થાય છે. પીતા ઉપર ક્રોધ કરવું તેનો ક્ષણ અનિષ્ટ છે, અને તે ક્રોધ આત્મઘાતી બનાવે છે. ક્રોધવાળા પદાર્થોનું સેવન કરવું, ક્રોધના આવેશવાળા દ્રવ્યો જોવા, ક્રોધવાળું વાંચન વાંચવું, અને ક્રોધાતુરના સમાગમમાં આવવું, ત્યારે પણ તેના ક્ષણના છાંટા ઉટે છે, પીતા પુત્ર ઉપર ક્રોધ કરે, પતિ પોતાની સ્ત્રી પર ક્રોધ કરે, મોટા ભાઈ નાના ભાઈ પર ક્રોધ કરે, શેઠ નોકર પર ક્રોધ કરે, સગાવહાલામાં ક્રોધ, ધંધા અર્થે વેપારીઓમાં ક્રોધ એથી ઉલટું પુત્ર પીતા ઉપર ક્રોધ કરે, સ્ત્રી પોતાના સ્વામીનાથ પર ક્રોધ કરે, નાનો ભાઈ મોટા ભાઈ પર ક્રોધ કરે, નોકર શેઠ પર ક્રોધ કરે, ઇત્યાદિ ક્રોધના અનેક પ્રકાર છે. સકારણ ક્રોધ અને નિષકારણ ક્રોધ રાજ્ય મંજૂમાં ક્રોધ, સાતિ સાતિમાં ક્રોધ, સગાવહાલામાં ક્રોધ, તેના ક્ષણ

વિચરિત આવે છે, તે આપણે સમજીએ છીએ છતાં સંયોગવશાત ક્રોધ થયાં કરે છે અને પોતા ઉપર ક્રોધ થાય જ્યારે અસાધ્ય બીમારી થાય ત્યારે થાય અતિ આક્રુતમાં હોઈએ ત્યારે, અને મનપર કાળુ ન હોય ત્યારે તિરસ્કાર છુટે છે અને આત્મઘાત કરે છે, અને અનર્થના કામ કરે છે તે બધું ક્રોધ કરાવે છે પરંતુ સંયમી મહાપુરૂષો ક્રોધના તત્ત્વોનું નિરક્ષણ કરી અને જીવે છે કે ક્રોધ કેમ ઉત્પન્ન થાય છે તેના કારણો શું છે? તે જોઈ તેને જડ મુળથી કેમ કાઢવું તેમાંજ તેની મહત્તા રહેલી છે. ક્રોધને ચંડાલની ઉપમાં શાસ્ત્રકારો આપે છે. તેનો સ્પર્શ થવાથી શરીરના અવ્યવો તપી જાય છે તેને બોલવાનું ભાન રહેતું નથી તેને લખવાનું ભાન રહેતું નથી તેના આંખમાં અગ્નિવર્ષા વસે છે તેનો મુખ લાલરંગનો દેખાય છે તે ક્રોધનો પ્રતાપ છે તે ક્રોધનો સાંભળતો નથી.

જ્યારે ક્રોધનો આવેશ વૃદ્ધિને પામે છે ત્યારે સત્વગુણ, રજોગુણ ગૌણ પણે રહે છે અને તમોગુણ મુખ્યપણે રહે છે તે મગજમાંથી જ્યારે તમો ગુણના પ્રમાણુઓ ખાલો કરે છે ત્યારે તેને શાંતી વળે છે ત્યાંસુધી તેને શાંતી હોતી નથી, જ્યાંસુધી તમોગુણનો આવેશ હોય છે, દુનિયામાં તમોગુણની પ્રતિમાઓના દર્શન કરવા હોય તો પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે. જેવા કે વાઘ ચિતો, સર્પ સિંહ, વિંછી વિગેરે જેરી જંતુઓ તે જરા પણ સહન કરી શકતા નથી. સર્પપર ભુલથી પગનો સ્પર્શ થયો તો તત્કાળ ડંશ મારે છે. સિંહ વિગેરે પ્રાણિઓ પોતાનો પરચો તુરત બતાવે છે, તે કોની પણ રાહ જોતાં નથી. પોતાના ગુણના પ્રદર્શન તત્કાળ રજી કરે છે અને સ્વાદ ચખાડે છે, તે મનુષ્યના ધ્યાનથી બહાર નથી.

વેર વધે છે ક્યારે? જ્યારે ક્રોધના પ્રમાણુઓનો વધારો થાય છે ત્યારે. જિંટનો ક્રોધ એવો છે કે તે ધણી મારી જાત કહેવાય છે; તે વેરને ક્યારે બલતો નથી ફક્ત તે સંયોગો જોયા કરે છે તેને

મોઢો મલ્લેતો તે પોતાનું વેર બ્યાજ શીખે વસુલ કરે છે. સાંઢીયા-વાળાના એવા ગણાં દાખલા મોબુદ છે કે ઉટે કેમ પ્રાણ લીધા? પાડાઓનો ક્રોધ પણ ઓછો નથી તે પણ જગવિખ્યાત છે અને બીલાડાનો ક્રોધ અને કહેવાતા ખાકી બાવાનો ક્રોધ પણ પોતાનું સાધુપણું બુલાવી મેલે છે. રાજ્યો ને ક્રોધાતુર થાય તો રાજ્યની પાયમાલી થાય છે તેનાં દાખલાઓ ઇતિહાસમાંથી ગણા મલે છે. ભદ્રેવોમા ક્રોધ આવે ત્યારે શ્રાપની વર્ષા કરે છે અને વેપારીઓનો ક્રોધ એવું કે તે વેપારનું સત્યાનાશ કાઢી નાંખે છે. શુદ્રો ક્રોધાતુર થાય તો પોતાની અને પરની હાની કરે છે. સ્ત્રી જાત ને ક્રોધે ચડે તો પાત-પુત્ર વિગેરેનો નાશ કરી મુકે છે. ક્રોધ રાક્ષસનું જ્યાં સામ્રાજ્ય હોય ત્યાં બાન બુલાવે છે. કુતરાઓમાં જ્યારે ક્રોધ આવે છે ત્યારે લોહીનો પ્રવાહ ચાલે છે. લેખક-સાક્ષર-વર્ગ જ્યારે ક્રોધના આવેશમાં આવે છે ત્યારે પોતાની કલમને ઘોડાના વેગથી કુદાવે છે છે, માટેજ શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર ભગવાને શ્રીમદ્ ભગવતગીતામાં ક્રોધને નર્કનો દ્વાર કહેલ છે.

શ્રી નૃસિંહ સ્વરૂપે ક્રોધ કર્યો ત્યારે હિરણ્યકસુપનો સંહાર કર્યો શ્રીરામ ભગવાન જ્યારે ક્રોધે ભરાણા ત્યારે રાવણનો નાશ કર્યો. શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને કંશનો સંહાર કર્યો. વરાહ સ્વરૂપે હિરણ્યાક્ષને મહાકાળી માતાનો ક્રોધ, શ્રી શંકર ભગવાનનો ક્રોધ તે કામદેવને ભસ્મ કર્યાં. અર્જુનનો ક્રોધ કણ્વનો નાશ બીમસેનનો ક્રોધ દુર્યોધનનું સંહાર શ્રી હનુમાનનો ક્રોધ અક્ષય કુમારનો નાશ, લક્ષ્મણનો ક્રોધ મેઘનાદનું નાશ ઘણા પુરૂષો સ્ત્રીઓના નાક કાપે છે કારણ કે તેમને ક્રોધ રાક્ષસને કામ કરવો, અગ્નિદેવનો કોપ મોટા મોટા ગોદાઓમાં જથાખંધ પહારીઓના નાશ. વાયુદેવનો ક્રોધ તે મોટા વૃક્ષો મકાનોનો તુડાનોથી નાશ, વરૂણદેવનો કોપ પણ ઓછો નથી પરંતુ મહા

પુરૂષોનો ક્રોધ સકારણ હોય છે અને તેનું પરિણામ શ્રેષ્ઠ આવે છે સનકાદિકોનો ક્રોધ દ્વારપાલ જ્ય વિજય પર થયો પરંતુ તે પ્રભુના હાથથી સ્વધામે ગયાં.

રૂપિ દુર્વાસાનો અંબરીષ રાજા પર ક્રોધ વિશ્વામિત્ર-વસિષ્ઠનો ક્રોધ, સતી પાર્વતીનો ચિત્રસેન રાજા પર ક્રોધ, તે અંતે સુઅરૂપ નિવડ્યા છે.

જગતમાં જ્યારે ક્રોધનો પવન વહન થાય છે ત્યારે અનર્થ થાય છે. મોટા શહેર કે નાના ગામોમાં ક્રોધ ફેલાય ત્યારે જીવોની હાણી ધંધારોજગારની હાણી મીલકતની લુટફાટ અને આગોના ભયંકર બનાવો બને છે, એ પ્રતાપ બધે ક્રોધ રાક્ષસનો છે. નળની ચાવી જો ધરાબર ન અપાય તો પાણીનો ધોધ ચાલ્યાજ કરે અને જલ નિર્થક ગટરમાં જાય છે, તેમ જ્યારે મણુસમાં કે માણસોમાં ક્રોધ ભરાય છે ત્યારે પ્રલય કાળનો સૂર્ય સોડ ફગાવી તપે છે અને જગતનો નાશનો આરંભ થાય છે, મારેજ મહાપુરૂષો ક્રોધને કેમ જીતવું તેની શોધ કરીને વાણીનું સંયમ રાખે છે. ક્રોધ પોતે ન કરવું, અને સામે માણસ ક્રોધ કરે તે સહન કરવું તેજ સધુ પુરૂષો-શ્રેષ્ઠ માનવીઓની અગ્નિ પરિક્ષા છે. શાંત જીવન ગાળવું, અને ક્રોધને પાગલ બનાવવું તેમાંજ સિદ્ધતા છે. યુગદેવ વાઘ પર સ્વારી કરી સર્પનો ચાળુક કરી સંતશ્રી જ્ઞાનેશ્વર મહારાજને મલવા ગયાં હતાં અને અલોકઝાંઝર હિંદુસ્થાનમાં આવેલ ત્યારે બ્રાહ્મણોની સંયમ શક્તિ જોઈને તાબુબ થયાં હતાં, અને બ્રાહ્મણ ઉપર તરવાર મારવા તૈયાર થયા પણ બદેવ તે જોઈ હસવા લાગ્યાં અને મરણનો ભય નથી મરણ કોનું થાય છે તે મહારાજને સમજાવી તેનું ક્રોધ શાંત કર્યું હતું એ ઇતિહાસીક વાત છે, કે શાંતિ કેવું અનહદ કામ કરી બતાવે છે. ક્રોધમા પ્રમાણુઓ સુક્ષ્મસ્વરૂપે ખોપ-

રીમાં પ્રવેશ કરી કેવા વૃક્ષરૂપો ધારણ કરે છે અને શાંતિના પરમા-
ણુઓ ક્રોધને કેમ નાશ કરે છે.

સર્પ જેમ જીર્ણ થયેલી કાંચળીનો ત્યાગ કરે છે તેમ ઉત્પન્ન
થયેલા ક્રોધને જે શાંત કરે છે તેનેજ મહાપુરુષ જાણવો.

સમાપ્ત.

॥ गुर्वष्टकम् ॥

॥ श्रीसदगुरवे नमः ॥ शरीरं सुरूपं तथा वा कलत्रं
यशश्चारु चित्रं धनं मेरु तुल्यम् । मनश्चेन्न लग्नं
गुरोरंध्रि पद्मे ततः किं ततः किं ततः किं ॥ १ ॥

कलत्रं धनं पुत्र पौत्रादि सर्वं गृहं बांधवाः सर्वं मेतद्धि
जातम् । गुरोरंध्रि पद्मे मनश्चेन्न लग्नं ततः ॥ २ ॥

षडंगादि वेदो मुखे शास्त्र विद्या कवित्वादि गद्यं सुपद्यं
करोति । गुरोरंध्रि पद्मे मनश्चेन्न लग्नं ततः किं ॥ ३ ॥

विदेशेषु मान्यः स्वदेशेषु धन्यः सदाचार वृत्तेषु मतो
न चान्यः गुरोरंध्रि० ॥ ॥

क्षमा मंडले भूप भूपाल वृंदैः सदा सेवितं यस्य
पादार विन्दम् । गुरोरंध्रि ॥ ५ ॥

यशो मेगतं दिक्षु दान प्रतापा जगद्वस्तु सर्वं करे
यत्प्रसादात् । गुरोरंध्रि० ॥ ६ ॥

न भोगे न योगे न वा वाजिरात्रौ न कान्ता सुखे नैव
चित्तेषु चित्तम् । गुरोरंध्रि० ॥ ७ ॥

अरण्ये न वा स्वस्य गेहे न कार्ये न देहे मनो वर्तते
मे त्व नर्घ्ये । गुरोरंध्रि० ॥ ८ ॥

अनर्घ्याणि रत्नानि भुक्तानि सम्यक् समालिङ्गिता
कामिनी यामिनीषु गुरोरंध्रि० ॥ ९ ॥

गुरोरष्टकं यः पठे त्पुण्य देही यति भूपति ब्रह्मचारी च
गेही । लभेद्वाञ्छितार्थं पदं ब्रह्म संज्ञं गुरोरुक्त वाक्ये
मनो यस्य लग्नम् ॥ १० ॥

इति श्री मत्प० श्रीमच्छं० ॥

સંત કૃપાનો મહિમા.

રાગ ધોળ.

સંત કૃપાથી છુટે માયા, કાયા નિર્મળ થાય જોને;
શ્વાસોશ્વાસે સમરણ કરતાં, પાંચે પાતક જાય જોને ૧
કેસરી કેરે નાદે નાસે, કોટી કુંજર બુથ જોને;
હિમત હોય તો પોતે પામે, સઘળી વાતે સુખ જોને ૨
અગ્નિને ઉધક ન લાગે, મહામણિને મેલ જોને;
અપાર સિંધુ-મહાજળ ઉંડાં, મરમીને મન સહેલ જોને ૩
બાણગરની બાણ તે તો, જંબુરે સૌ જાણે જોને;
હરિની માયા બહુ બળવંતી, સંત નજરમાં નાણે જોને ૪
સંત સેવતાં સુકૃત વાધે, સહે જે સોધે કાજ જોને;
પ્રીતમના સ્વામીને ભજતાં, આવે અખંડ રાજ જોને ૫